

חוגגים 25 שנים של דמוקרטיה בפולין

שורשים עמוקים, ענפים חדשים

מאמרים אישיים על תחיית
יהדות פולין מאז 1989

פורסם על ידי

קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים

קונסוליית הכבוד של הרפובליקה הפולנית באזור מפרץ סן פרנסיסקו

מרכז טאובה לחידוש החיים היהודים בפולין

TAUBE
FOUNDATION FOR
JEWISH LIFE & CULTURE

"במקומות רבים בעולם מתרחשת פריחה מחודשת של
תרבות יהודית, אך **פריחתה המחודשת של התרבות
היהודית בפולין**, יחד עם תקומתה המחודשת של
הדמוקרטיה בפולין יוצרת הזדמנות ייחודית ליהודים. זהו
דבר טוב לפולין, **דבר טוב מאוד לעם היהודי** וליהדות
בכלל."

– דר. ארנולד אייזן,
נשיא בית המדרש לרבנים

"עכשיו, אחרי עשרים וחמש שנה, ניתן לחקור את **מורשתם
של יהודי מזרח אירופה במקום שבו היא התקיימה הלכה
למעשה**."

– פרופ' ברברה קירשנבלט-גימבלט, מנהלת צוות
תערוכת הקבע במוזיאון לתולדות יהודי פולין.

"במדינה שבה חיה בעבר **הקהילה היהודית הגדולה ביותר
בעולם** אנו מסייעים ליהודי פולין **לקבל מחדש מעט מגדולה
זו ובו בזמן לחבר את יהודי העולם למורשת המזרח
אירופאית שלהם**."

– טד טאובה, יושב ראש קרן טאובה לתרבות
וחיים יהודיים; נשיא קרן קורת; קונסול הכבוד של
הרפובליקה הפולנית באזור מפרץ סן פרנסיסקו.

חוגגים 25 שנים של דמוקרטיה בפולין

שורשים עמוקים, ענפים חדשים

מאמרים אישיים על תחיית יהדות פולין מאז 1989

פורסם על ידי

בשיתוף עם קונסולית הכבוד של הרפובליקה הפולנית באזור מפרץ סן פרנסיסקו

ומרכז טאובה לחידוש החיים היהודים בפולין

הפרוייקט במימון משותף של משרד החוץ של
הרפובליקה הפולנית.

פרסום זה מבטא את עמדת הכותבים בלבד ואין
לראות בו את עמדתו הרשמית של משרד החוץ של
הרפובליקה הפולנית.

Ministry
of Foreign Affairs
Republic of Poland

פרסום המהדורה העברית במסגרת הפרוייקט "היסטוריה משותפת, פרקים חדשים".

עורכת ראשית ומנהלת קרן טאובה שיינה פן

עורכת אליס ז. לורנס

עורכי משנה ורה האנוש
אלכסנדרה מאקוך
דורי סלוצקר

מתאמת פרוייקט "היסטוריה משותפת, פרקים חדשים" אלכסנדרה אנגלר-מלינובסקה

מנהלת מרכז טאובה להתחדשות החיים היהודיים בפולין
הליס א. ליברמן

תרגום המהדורה העברית מרתה סטנקביץ'
אלכסנדרה רבסקה

תודה מיוחדת קונסטנטי גברט
אנה גולדשטיין
מתן שפי
אלכסנדרה מאקוך
יקוב לישיאק

עיצוב ועימוד LaserCom Design

תמונות עטיפה קדמית שמאל למעלה: אדווארד סרוטה, Centropa; ימין למעלה: באדיבות המוזיאון היהודי גליציה; שמאל למטה: אגניישקה שלינג / המוזיאון לתולדות יהודי פולין; ימין למטה: Getty Images

תמונות עטיפה אחורית וייצ' קרינסקי / המוזיאון לתולדות יהודי פולין

הכנה לדפוס מהדורה עברית Agencja Reklamowa M&P

© כל הזכויות שמורות 2014. קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים
מהדורה קודמת עם תוכן מקוצר פרסמה בשנים 2009, 2011, 2016. ISBN 978-0-9839042-1-2

ISBN 978-83-932231-2-1

הודפס בפולין

החוברת "שורשים עמוקים, ענפים חדשים. מאמרים אישיים על תחיית יהדות פולין מאז 1989" זמינה ברישיון Creative Commons Attribution 3.0 Poland (CC BY 3.0 PL). זכויות מסוימות שמורות למרתה סטנקביץ' ואלכסנדרה רבסקה ולקרן מרכז טאובה לחידוש החיים היהודיים בפולין. פורסם במסגרת התחרות "Współpraca" בתחום הדיפלומטיה הציבורית 2016.

ניתנת הרשות לכל שימוש ביצירה ובלבד שבכל שימוש יצויין המידע לעיל כולל תנאי הרישיון, בעלי הזכויות והתחרות "Współpraca" בתחום הדיפלומטיה הציבורית 2016

Taube Foundation for Jewish Life & Culture
1050 Ralston Avenue
Belmont, CA 94002
info@taubephilanthropies.org
www.taubephilanthropies.org

Taube Center for the Renewal of Jewish Life in Poland
The Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute
ul. Tłomackie 3/5
00-090 Warsaw, Poland
centrumtaubego@centrumtaubego.org.pl
www.centrumtaubego.org.pl

עוצמה בת עשר שנים יוזמת המורשת היהודית בפולין (JHIP)

בשנת 2004 הקימה קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים בפולין את "יוזמת המורשת היהודית בפולין", שלה שלוש מטרות עיקריות:

- חיזוק החיים המוסדיים של יהודי פולין;
- קידום המודעות וההערכה למורשת היהודית ולחיים היהודיים העכשוויים בקרב יהודים ולא יהודים;
- טיפוח עניין חיובי בפולין בקרב יהודי ארה"ב, אשר ל-85% מהם יש שורשים בפולין.

"יוזמת המורשת היהודית בפולין" שואפת להשיג מטרות אלו על ידי תמיכה בתשתיות המוסדיות של תוכניות החינוך, הקהילה, הדת והתרבות היהודיות בפולין. כמו כן, מקשרת "יוזמת המורשת היהודית בפולין" בין פולין לבין הקהילות היהודיות בצפון ודרום אמריקה, אירופה, ישראל, אוסטרליה וארצות ברית המועצות לשעבר. "יוזמת המורשת היהודית בפולין" ממשיכה להדגיש את החשיבות שבהבנה ושילוב ההיסטוריה והמורשת היהודית של פולין בחברה אזרחית מוצלחת, בהתמודדות עם אנטישמיות היסטורית ועכשווית, ובחיזוק הערכים הדמוקרטיים של חברה פולנית רב-אתנית.

כדי לחזק את האפקטיביות של "יוזמת המורשת היהודית בפולין" גייסה קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים שותפים פילנתרופיים שיסייעו במימון התכניות הרב-שנתיות של "יוזמת המורשת היהודית בפולין" וזאת במטרה לספק תמיכה חומרית או אינטלקטואלית לתרבות היהודית המתחדשת בפולין החדשה. מאז שנת 2004 העבירה "יוזמת המורשת היהודית בפולין" למעלה מ-300 מענקים בסך כמעט 26 מיליון דולר ליותר ממאה תוכניות תרבות וקהילה, וכן לארגונים שונים בהם המוזיאון לתולדות יהודי פולין, המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום (ZIH), המוזיאון היהודי גליציה, מרכז הקהילה היהודית (JCC) בקרקוב ובוורשה, הפסטיבל לתרבות יהודית בקרקוב, המרכז לגנאלוגיה יהודית ומורשת משפחתית ולשכת הרב הראשי של פולין. היא מספקת תמיכה מרכזית למוסדות מפתח, מממנת מלגות בתכניות ללימודי יהדות, תערוכות במוזיאונים, שימור ארכיונים, מרכז גנאלוגיה, בניית יכולות קהילתיות וסיוע מורשת לימודיים לנוער ולמבוגרים. היא תומכת באמנות ומדיה באמצעות מענקים ליצירות אמנות ספציפיות וכן באמצעות מימון שוטף לארגונים נבחרים.

תוכן עניינים

6	פתח דבר: מסע טרנספורמטיבי: בנייה מחדש של דמוקרטיה וחיים יהודים בפולין החדשה
	טד טאובה
10	מבוא: השורשים ששרדו דרכינו
	שיינה פן
16	ציר זמן: יהדות פולין לאחר הקומוניזם בפולין החדשה
	לוחמים: ניצולים שנשארו בפולין או חזרו לאחר נפילת הגוש הסובייטי
21	עשרים וחמש שנים והלאה
	מריאן טורסקי
25	נס היסטורי: חיים יהודיים בפולין לאחר הקומוניזם
	פליקס טיך
30	לחזור הביתה כדי להקים את עוף החול מן האפר
	זיגמונד רולאט
34	"יוזמת המורשת היהודית בפולין"
	חוגגות עשר שנים: 2004–2014
	חולמים: פעילים שהעזו להתייצב מול האדנות ולהשיב לעצמם את זכותם המולדת ליהדותם.
36	סבא שלי היה גאה
	פיוטר וישליצקי
41	פולין, כמו אמריקה
	סטניסלב קרייבסקי
46	איך לחיות כאשר אתה לא האחרון
	קונסטנטי גברט
50	פסטיבל תרבות יהודית
	יאנוש מאקוד
55	בת דת משה
	אלאונורה ברגמן
	אקספטים: זרים שבאו, נשארו, והפכו את פולין לביתם
60	אמריקאי בפולין: עוזר בבניית זהות יהודית מודרנית
	הרב הראשי מיכאל שודריך

66 מציאת ה"פינטעלע ייד"
הליס ליברמן

הדור השלישי: אלו שחונכו בצל מסך הברזל כאשר קרס הקומוניזם.

72 התופעה הפולנית
מגדלנה מתאושבסקה

77 מסטלין והיטלר אל הרמ"א
דניאלה מאלץ

82 צ'ולנט אמיתי
אנה מקובקה-קבפשייביץ'

88 "יוזמת המורשת היהודית בפולין"
חוגגת עשר שנים: 2004-2014

דור המילניום: אנשים צעירים מחוללים שינוי כפולין החופשית והדמוקרטית של היום

90 אני לא זוכר את הקומוניזם
יאן שפייבאק

95 אמא שלי, האמנות שלי, החיים היהודיים שלי
הלנה צ'רנק

99 זו כבר לא פולין של סבא שלי
מגדה דורוש

103. דור לא צפוי
מאצ'יי קירשנבאום

108. **תכנית ההזדרכה הייחודית הגלובלית:** הגדלת המשאבים והשפעת המוזיאון לתולדות יהודי
פולין ושל המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום

110. כותבים

פתח דבר

מסע טרנספורמטיבי: בנייה מחדש של דמוקרטיה וחיים יהודים בפולין החדשה

מאת טד טאובה

לפני

עשרים וחמש שנים הסתכלתי בתדהמה על העם הפולני משליך מעליו את המשטר הקומוניסטי אשר שלט בו לרעה במשך חצי מאה ויוצא למסע ליצירת אומה דמוקרטית מודרנית. לפני עשר שנים היה לי העונג להקים את "יוזמת המורשת היהודית בפולין" (JHIP) של קרן טאובה הפילנתרופית, השקעה אמיצה אשר יהודים בפולין ומחוצה לה נהנים מפירותיה. כמי שנולד בפולין ממש לפני הפלישה הגרמנית ב-1939 והמורשת שלו כוללת תרבות פולנית ויהודית כאחד, אני שמח על הצלחתה של הדמוקרטיה החדשה בפולין כמו גם על התחדשותה וצמיחתה של הקהילה היהודית בפולין.

היהודיים העכשוויים בכל העולם ובכדי להכיר באלף שנות ציביליזציה יהודית-פולנית כאבן יסוד של התרבות המערבית. במהלך העשור האחרון הפיקה האסטרטגיה הפילנתרופית המגוונת תוצאות מוחשיות ויוצאות מן הכלל. כיום, "יוזמת המורשת היהודית בפולין" תומכת בלמעלה ממאה תוכניות וחמש יוזמות חינוכיות בתחומים שונים כגון מלגות, ארכיונים וגנאלוגיה, פרסום, בניית קהילות, אמנויות, תיירות חינוכית ושיקום מורשת. מרכיבי המפתח כוללים:

שני תהליכים יוצאי דופן אלה קשורים זה בזה באופן הדוק. הפלת המשטר הקומוניסטי נתנה לפולנים אפשרות לחזור ולראות בעצמם אומה עצמאית ולדון בכנות בהיסטוריה ובערכים שלהם, לרבות במקום אותו תופסת התרבות הפולנית-יהודית. הפולנים הרוויחו את החופש להכיר בתרומתם העצומה של היהודים להיסטוריה ולחיים הפולניים וכן להרהר בתפקידם של היהודים בעתיד הפוסט-קומוניסטי של פולין.

חיזוק מוסדות יהודים. החלטנו לתת עדיפות למימון ארגונים יהודיים בפולין שהיה להם פוטנציאל להפוך ברי קיימא והיוו מרכיבים חיוניים בתשתית הקהילתית היהודית. בין אלה היו המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום (ŻIH), המרכזים הקהילתיים היהודיים (JCC) בקרקוב ובוורשה, המוזיאון היהודי גליציה, המרכז לגנאלוגיה יהודית ומורשת משפחתית.

מאמרים אלה מציעים בסיס להבנה טובה יותר של הזרם המרכזי בחברה הפולנית, כמו גם של הקהילה היהודית החסונה, שצמחה מתוך הצללים.

הפלת המשטר הקומוניסטי האוטוריטארי אפשרה ליהודים בפולין, כמו גם אלה כמוני הגרים מחוצה לה אבל שורשיהם בפולין, לשוב ולראות בה מקום שבו יהודים יכולים לא רק לחיות בחופש וביטחון אלא גם מסוגלים לשחזר את החיוניות שהפכה בעבר את פולין למרכז היהדות העולמית. זה מה שהניע אותנו להקים את "יוזמת המורשת היהודית בפולין" בשנת 2004. זיהינו כי תקומתה של הדמוקרטיה יצרה פוטנציאל ללידה מחדש של חיים ותרבות יהודיים וכי לפילנתרופיה אסטרטגית יכולה להיות השפעה חסרת תקדים.

ביסוס נוכחות בפולין. בשנת 2006 פתחנו משרד בוורשה והקמנו את מרכז קרן טאובה להתחדשות החיים היהודיים בפולין ובכך הפכנו את הקרן הפילנתרופית מאזור מפרץ סן פרנסיסקו לקרן האמריקאית היהודית היחידה שיש לה משרדים בפולין. בנוסף להענקת סיוע טכני למקבלי המענקים שלנו מציע המשרד בוורשה תוכניות חינוכיות חדשניות ומשאבים נרחבים עבור מבקרים מכל העולם.

השפעה על החיים היהודיים והחיים האזרחיים הפולניים. באמצעות תמיכה במיזמים תרבותיים יהודיים שמושכים אליהם יהודים ולא-יהודים הגדלנו את ההכרה וההערכה לאמנות, מוסיקה, ספרות ומורשת תרבותית יהודית-פולנית. הפסטיבל השנתי לתרבות יהודית בקרקוב, שמתקיים מאז 1988, צמח

לאחר מכן קבענו יעדים שאפתניים שמטרתם להגדיל את המודעות למרכזיותה של החוויה היהודית בפולין בחיים

לתמוך בפיתוח תערוכת הקבע החדשנית שלו והמרכז החינוכי במוזיאון. לאחר פתיחת תערוכת הקבע ב-28 באוקטובר 2014 המבקרים במוזיאון, שמספרם מוערך במיליון מדי שנה, יתחברו אל העבר שאולי לא הבינו שיש להם.

המוזיאון הינו המוסד הגדול היחיד המציג את אלף שנות יהדות פולין ותרבותה לפני השואה ומהווה סמל להתעוררות החיים היהודיים בפולין החדשה. באלף השנים הללו היתה פולין המרכז החשוב ביותר של יהדות התפוצות לאחר תום תור הזהב בספרד, אשר ממנו יצאו זרמים דתיים, אינטלקטואלים ופוליטיים שונים, מחסידות ועד לציונות, מן היידישיזם ועד לסוציאליזם היהודי, מלידתו של התיאטרון היהודי ועד פריחת העיתונות היהודית.

באופן טרגי, חוותה פולין מאוחר יותר אנטישמיות גוברת בצלן הגדל והולך של שתי שכנותיה הטוטליטריות – גרמניה הנאצית ורוסיה הסטליניסטית. במהלך מלחמת העולם השנייה היא איבדה חמישה מיליון מתוך 38 מיליון אזרחיה, חציים יהודים. הנאצים הקימו את מחנותיהם בפולין מתוך תועלתיות, משום ששם היו היהודים, ולא בגלל שהם ציפו לתמיכה גורפת מהאוכלוסייה הפולנית. תכניתו של היטלר עבור הפולנים

להיות הגדול ביותר בעולם, עם למעלה מ-25,000 משתתפים מדי שנה, מרביתם לא יהודים.

יצירת מפגשים ממקור ראשון. על פי נתוני המכון למחקר יהודי (YIVO), ל-85% מיהודי ארה"ב יש שורשים בפולין. עם זאת, רובם יודעים מעט מאוד על המורשת שלהם לפני השואה. בשנת 2005 התחלנו לארגן בפולין מפגשים עם קבוצות ממנהיגות יהדות ארה"ב אשר אתגרו את הדעות הקדומות ופקחו את עיניהם למציאות של פולין החדשה. כמו כן השקענו בתכניות המעודדות נוער יהודי מארה"ב וישראל לבקר בפולין על מנת לשנות את תפיסותיהם על פולין – מאתר שואה למקום של חיבורי מורשת אישיים וחיים יהודיים תוססים. כדי לאפשר הזדמנות זו גם לקבוצות אחרות וליחידים יצרנו את תכנית סיורי המורשת של קרן טאובה.

שינוי הנרטיב. כאשר נפתח המוזיאון החדש לתולדות יהודי פולין באפריל 2013, ביום השנה השבעים למרד גטו ורשה, היה זה שיאו של מסע בן 10 שנים של שותפות ציבורית-פרטית חסרת תקדים. המוזיאון הינו ההשקעה הגדולה ביותר של קרן טאובה הפילנתרופית בפולין ויחד עם שותפינו בקרן קורת היינו אחראים למחצית מכספי התרומות מארה"ב שנועדו

2007: טד טאובה יחד עם אלפי הצופים בקונצרט הסגירה של הפסטיבל השנתי לתרבות יהודית בקרקוב. צילום: וויטק רדואיינסקי.

את חיי הקהילה בתוך העם הפולני השבור ותחת כיבוש סובייטי. בשעה שהממשל הקומוניסטי קפץ ממשבר למשבר, היהודים שמשו כשעיר לעזאזל. המדיניות הסובייטית הובילה להגירה יהודית מאסיבית שבעקבותיה נשארו ב-1970 רק כ-30,000 יהודים.

בהינתן התמונה העגומה של סוף שנות השישים, פריחה כלשהי של חיים יהודיים, גם כמה עשורים מאוחר יותר, נראתה כמעט בלתי אפשרית. כפי שמתואר בכמה מהמאמרים באסופה זו, הקמפיין האנטישמי בשנת 1968 שהאשים את היהודים בניסיון לחתור תחת הקומוניזם זעזע את הפולנים המשכילים עד כדי כך שעורר זיכרונות ונקיפות מצפון בקרב יהודים ונוצרים כאחד, ובמיוחד בקרב הדור של אחרי המלחמה. היהודים הפולנים הבינו שאינם יכולים להימלט מיהדותם והפולנים הנוצריים הבינו כי לא ניתן להאשים אך ורק את הסובייטים או הנאצים באנטישמיות, אשר קיימת גם בקרב הפולנים עצמם. וכך, למרבה האירוניה, האנטישמיות של המשטר הקומוניסטי יצרה דה-לגיטימציה לשנאת היהודים בעיני חלק גדול של החברה, וחוסר סובלנות זה לאנטישמיות השתלב בהדרגה באקטיביזם הפרו-דמוקרטי והאנטי-קומוניסטי.

2013: מימין: טד טאובה, במוזיאון לתולדות יהודי פולין יחד עם שיינה פן, המנהלת בפועל של קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים, וג'פרי פרבר, מנכ"ל קרן קורת.

האקטיביזם האופוזיציוני הגיע לשיאו עם הקמת תנועת סולידריות בשנות השמונים אך פרשנים מנוסים לא נתנו לה שביב של סיכוי מול המשטר הסובייטי. רבים מהם שאלו: גם אם האופוזיציה הדמוקרטית תצליח, האם פולין החופשית תכבד את החירויות הפוליטיות והדתיות של אזרחיה היהודים? נביאי הזעם החלו להתבדות כאשר הדיחה תנועת סולידריות את המפלגה הקומוניסטית בשנת 1989.

הסלאבים הייתה להשמיד את רובם ולהפוך את השאר לעבדים. רק עכשיו אנו מתחילים להבין את ההרס שהשאירה אחריה מלחמת העולם השנייה על החברה הפולנית. שישים אחוז מהבסיס התעשייתי של פולין הושמד, כמו גם כל הערים הגדולות למעט קרקוב, העיר היפיפיה מימי הביניים. כ-12 אחוזים מכלל האוכלוסייה הפולנית – כשלושה מיליון מהם יהודים – מתו, נהרגו או נרצחו. חלק ניכר מהאוכלוסייה ששרדה את המלחמה גורשה מביתה. שני מיליון נשלחו למחנות עבודות כפיה. כתוצאה מגירושי אוכלוסייה, שינויי גבולות מוסכמים או מוות נעלמו עד 1945 גם הקבוצות האתניות האחרות במדינה: הגרמנים גורשו, הליטאים, האוקראינים והביילורוסים צורפו לברית המועצות. במקום להוות מרחב מחיה¹, פולין שרדה את הכיבוש הנאצי כשטח שבקושי ניתן לחיות בו.

2009: משמאל: טד טאובה, יחד עם כריסטופר קרוסקי, קונסולי הכבוד של הרפובליקה הפולנית באזור מפרץ סן פרנסיסקו, חותמים על מסמכי הקמת שותפות ערי תאומות בין קרקוב וסן פרנסיסקו.

כשאנחנו מדברים כיום על פולין של אחרי 1939, אנחנו לא חושבים רק על אוהדי נאצים שעזרו לכובשיהם הגרמנים אלא גם על אנשי מחתרת אמיצים כמו אירנה סנדלר שהצילה ילדים מגטו ורשה, ועל "המועצה המחתרתית לעזרת יהודים" (ז'גוטה), הגוף היחיד מסוגו שהוקם באירופה הכבושה. אבל יותר מכל, אנו חושבים על הסבל וההתנגדות היהודיים: מרד גטו ורשה, הרופא יאנוש קורצ'אק והיתומים אותם לא נטש בנסיעתם הסופית לטרבלינקה, הגטאות ולבסוף על מחנות ההשמדה.

כשהסתיימה המלחמה כ-280,000 ניצולים יהודים הגיעו ממקומות המסתור או חזרו מברית המועצות כדי לנסות ולשקם

¹ בגרמנית: *Lebensraum*. מונח ששימש את הנאצים לתיאור השטח העצום ההכרחי להרחבת האימפריה הנאצית ועצמאותה הכלכלית.

מהעתיד, הם בכל זאת מאוחדים במחויבותם לרווחת העם היהודי בפולין. כנגד כל סיכויים, המחברים סרבו להאמין שהיהודים יכולים להעלם לחלוטין מהרכב המדינה, שהעם היהודי תרם לה במידה כה רבה. בשנות השבעים רבים מהכותבים הללו היו מעורבים בתנועת האופוזיציה הדמוקרטית הצעירה וראו בדמיונם את התהוות פולין החדשה שבה יוכלו – גם היהודים – להיות חופשיים. הם האמינו אז, וממשיכים להצהיר גם היום, כי אסור לעבר לחזור על עצמו.

פרסום זה הינו חלק ממאמצינו לקשור את המורשת החיה שלנו אל העבר הפולני. ביום השנה ה-25 לניצחון סולידריות על הקומוניזם ויום השנה לבחירות הדמוקרטיות הראשונות בפולין אנו גאים לפרסם מחדש אוסף מאמרים זה אשר פורסם לראשונה בשנת 2009, עם מספר מאמרים חדשים. המאמרים מציעים בסיס להבנה טובה יותר של הזרם המרכזי בחברה הפולנית, כמו גם של הקהילה היהודית החסונה שצמחה מתוך הצללים. פולין החופשית והדמוקרטית היא כיום חברה בנאט"ו ומנהיגה עולה באיחוד האירופי, אליו הצטרפה לפני עשור. פולין היא בת בריתה של ארה"ב וישראל ומגנה על המיעוטים האתניים בה. אין לכחד כי התקוות של יהודי פולין לשוויון אמיתי, סובלנות, הערכה וכבוד הוגשמו הפעם במלואם. ■

2007: מימין: טד טאובה, מקבל את מינויו כקונסול כבוד של הרפובליקה של פולין באזור מפרץ סן פרנסיסקו מיאנוש רייטר, כבוד שגריר הרפובליקה הפולנית בווינגטון.

החיבורים המקוריים שנאספו כאן מספקים לנו תובנות יקרות ערך על החיים והתקוות, ההצלחות והאכזבות של יהודי פולין, אשר היו עדים לאירועים שהתחוללו בארצם מאז מלחמת העולם השנייה ועד היום. למרות השונות הגדולה בחוויותיהם האישיות והדוריות, בהערכותיהם את ההווה וציפיותיהם

מבוא

השורשים ששרדו דרכינו

מאת שיינה פן

"העולם הישן לא מת. לא כולו. אני יכולה למצוא אותו. הטרגדיה היא שהוא לא קיים כשלעצמו אלא בעיקר באנשים. אבל לפחות הוא עדיין קיים. פעם חשבתי שהעולם הישן מת, שהקומוניזם המדמם החריב את הכול."

— אנקה גרופינסקה, חוקרת שואה, 1989.

ביקרתי לראשונה בפולין בשנת 1990 על מנת לקיים ראיונות ולחקור מדוע היו ניצולי שואה שחזרו ו/או נשארו בפולין אחרי המלחמה ולא היגרו ממנה כפי שעשו מרבית הניצולים; אילו חיים יצרו לעצמם היהודים מאחורי מסך הברזל; ומה היו הקשרים בין הזדהותם של מתנגדי המשטר עם היהדות וההתנגדות הפוליטית שלהם לשלטון הקומוניסטי.

הייתה זו תקופה בה החברה הסגורה רק החלה להיפתח, הגבולות הגיאופוליטיים שהיו חתומים תקופה ארוכה נפרצו, ולאנשים היו שאיפות מסחררות לגבי עתידם במדינה דמוקרטית. נדמה היה שפולין רק מתעוררת ממלחמת העולם השנייה – כאילו הקומוניזם היה הרדמה מבורכת אחרי השמדת האוכלוסייה והתרבות היהודית בפולין בתקופת השואה. רגע היסטורי זה התייחד בהתעוררות של יחידים ועל כן היה זה הזמן המתאים והנחוץ לגביית עדויות. לאחר עשרות שנים של צנזורה ובידוד תרבותי המסמכים היו מעטים ורבים מהם לא היו נגישים, וכך עדויות בעל פה סיפקו חומר מקור עיקרי וייחודי. לא היו אז לימודי יהדות רשמיים, רק שיח ציבורי דל על "דברים יהודיים". כמעט ולא נראתה נוכחות יהודית בחיים הציבוריים ולא היו כמעט חיים ציבוריים בכלל, בהתחשב באיסורי השלטון של מפלגה אחת והמשטר הצבאי. מספר ספריות יהודיות וארכיונים פעלו באותה תקופה אבל אלו היו נתונים במצב קשה של הזנחה, עזובה וחוסר שימוש. ובכל זאת, כאשר הגעתי לוורשה בקיץ בו המלחמה הקרה הלכה ונמוגה, הסדקים בקרחון הזה חשפו... יהודים!

אחד הראיונות הראשונים שלי היה עם אנקה גרופינסקה, בזמנו חוקרת שואה בת 33 שאוסף ראיונותיה עם מארק אדלמן ולוחמים ניצולים אחרים ממרד גטו ורשה רק פורסמו, ומי

כאשר ראייתי לראשונה את אנקה גרופינסקה מייד לאחר נפילת המשטר הקומוניסטי בפולין, העולם הישן של יהדות פולין היה שמור רק בזיכרונות אינדיבידואלים. אבל בגלל שאנקה ואחרים כמוה למדו שעם התמדה הם יכולים להתחבר להיסטוריה היהודית ולהציג את עושרה התרבותי, יש היום תחייה תוססת וצומחת של מורשת יהודית בפולין. האבולוציה של תחיית החיים היהודיים בפולין שזורה בזו של תנועת האופוזיציה הדמוקרטית בפולין, שכן השאיפות הדמוקרטיות הן שאפשרו את השבת החיים היהודים, אם כי לא יהיה זה נכון לומר שהיתה זו הסיבה היחידה לכך. למעשה, זהו הצמח האחרון מני רבים שנבט – כנגד כל הסיכויים – מהשורשים היהודיים השקועים בעומק של כמעט אלף שנים באדמת פולין.

כאשר הביסו בעלות הברית את גרמניה הנאצית, הגיחו היהודים הפולנים ממקומות המסתור או חזרו ממחנות הנאצים ועזבו מאחור את השמדת עמם רק כדי להתמודד עם השלטון הסובייטי. בשנות השישים השתתפו היהודים בחוד החנית של האופוזיציה הדמוקרטית שלחמה להשבת פולין, למרות שרובם עשו זאת כאנשי אופוזיציה ולא מתוך מודעות עצמית כיהודים. בשנת 1989, כאשר המהפכה שסייעו בה נשאה לבסוף פרי, מצאו אותם היהודים כי יש להם את החופש והמרחב להפנות את מרצם לבניה מחודשת של החיים והתרבות היהודיים. כל אחד מהדורות הללו המשיך באומץ לנוכח אמביוולנטיות אישית ותרבותית מתישה פוטנציאלית, כי בעוד שלכל דור היתה וממשיכה להיות סיבה לחשוב על עצמו כמייצג את "היהודים האחרונים" של פולין, כל אחד מהם היה ונשאר מחויב על פי דרכו לטיפוח השורשים היהודיים העמוקים הללו, שורשים המייצרים כוח משיכה אל חיבור וקהילה שלא ניתן להתנגד לו או להזניח אותו.

2012: טד טאובה ושיינה פון בוחנים שרטוטים במוזיאון לתולדות יהודי פולין במהלך בנייתו.

כל דור מחויב לטיפול השורשים היהודיים העמוקים הללו, שורשים המייצרים כוח משיכה אל חיבור וקהילה שלא ניתן להתנגד לו או להזניח אותו.

רק 280,000 מתוך 3.5 מיליון יהודי פולין שרדו את השואה וחזרו בסוף מלחמת העולם השנייה לפולין. למה הם חזרו? הכיבוש הנאצי של פולין בשנים 1939 – 1945 הנחיל מורשת של עריצות וטרור אשר חוזקה על ידי המפלגה הקומוניסטית, אשר תפסה את השלטון בפולין עם תום המלחמה. האלימות שאחרי המלחמה ורדיפות היהודים מוסדו על ידי המפלגה הקומוניסטית, אשר הרסה את רוב המוסדות היהודיים ועודדה פוגרומים לאחר המלחמה. שלטון הטרור דרבן 200,000 יהודים להימלט מהמדינה עד סוף שנות הארבעים.

80,000 נשארו. מדוע? בין הנשארים היו ההיסטוריונים פליקס טיך ומריאן טורסקי, אשר מאמריהם עוזרים לנו להבין את הסיבות לכך ועונים על שאלות מורכבות נוספות. אלה שנשארו התמודדו עד סוף שנות השישים עם שני גלי רדיפה והגירה נוספים: בשנים 1956-57 עודדה הממשלה הגירה יהודית מפולין לישראל על ידי הפצת אשורות יציאה; ואז בשנת 1968 הצטמקה האוכלוסייה היהודית הרשומה בפולין אף יותר בעקבות צייד מכשפות בחסות המדינה שהחל עם דיכוי משטרתי ברוטאלי של הפגנות ארציות בקמפוסים לטובת חופש הביטוי והפך לקמפיין אנטישמי מרושע. אחרי שהסטודנטים המוחים הואשמו בהיותם מרגלים ציוניים, מקומות העבודה (ראשית הממשלתיים ובהמשך האחרים) טוהרו מעובדיהם היהודים, בין אם אלו ידעו שהם יהודים

שארגנה כנס בינלאומי על אנטישמיות במהלך הקומוניזם. היא פרשה בפני בתמציתיות את כל התופעות המאפיינות את הדינמיקה הקושרת בין התחייה היהודית בפולין והאופוזיציה הדמוקרטית, החל בחיפוש של הדור שלה אחר האמת לגבי מה שקרה לפולין במלחמת העולם השנייה. היא לימדה אותי את אמרת הכנף הפולנית "בִּיָּאוֹנָה פְּלָאמִי" (Białe plamy), כתמים לבנים, המסמלים את ההשתקה הנרחבת, הסיילופים והשקרים של המפלגה הקומוניסטית על ההיסטוריה הטרגית של אותה תקופה.

תוך שחזור הנושא האסור של היסטורית מלחמת העולם השנייה, אנקה גילתה לא רק את סבלם של יהודי פולין בשואה אלא גם למדה שהיא לא לבדה בתגובתה לידע החדש על העבר הקרוב – הדורות שעברו את המלחמה בפולין והדורות שנולדו אחריה גם יחד נשאו נטל עצום של טראומה מודחקת. על מנת להשיב לעצמם את ההיסטוריה באמצעות חשיפת ידע היסטורי ופוליטי שהמשטר דיכא באכזריות אנקה ובני דורה הסתכנו במאסר, אבל תוך כדי התהליך הם החלו לגלות את זהותם שלהם עצמם. מתנגדי משטר אינטלקטואלים, גברים ונשים, הפכו לפעילי זכויות אדם שמוכנים להלחם עבור הדמוקרטיה ולמען השבתה של החוויה היהודית לתוך ההיסטוריה הפולנית. במהלך מאבקם ולאחר ניצחונם גילו כמה אלפי פולנים את מה שרבים כבר ניחשו – כלומר, שהם עצמם היו למעשה יהודים.

נגד הנאצים שהתחולל בו בשנת 1943, המחתרת פרסמה ראיון באורכו של ספר עם מארק אדלמן, מנתח והמפקד המרד היחיד ששרד את המלחמה. התיאור הראשון של ד"ר אדלמן שתיאר את האירועים רגע אחר רגע, שבר שתיקה בת 33 שנים, וה"ביאווה פלאמי" התחילו להתמלא. ארבעים אלף עותקים נמכרו במהירות מדהימה, ואדלמן הפך ליהודי החי המפורסם היחיד בפולין, "היהודי האחרון בפולין".

"מארק עורר את הדור שלי", אמרה לי אנה גרופינסקה. כוחם של האמת ושל הנרטיב האישי להעלאת המודעות הפוליטית ולגיוס אנשים בהמוניהם המשיכו לצבור תאוצה בפולין ויצרו עד מהרה הבחנה בין תולדותיה לבין ההיסטוריה של מדינות אחרות בגוש הסובייטי.

בשנת 1980 באה לעולם תנועת סולידריות, התנועה הפרו-דמוקרטית השורשית הראשונה והיחידה בגוש הסובייטי, שעד מהרה גדלה לעשרה מליון חברים. חזונה של סולידריות לתנועת איגודים מקצועיים עצמאית הונע בחלקו על ידי הכוח שבשיתוף מידע, היסטוריה שבעל-פה וחשיפת האמת על מנת לחזור דרך השקרים, הסילופים והעלמת האינפורמציה ששיווקה התעמולה קומוניסטית. סולידריות הייתה "מהפכה מדברת" בתוך תנועת איגודים מקצועיים.

"התחלנו לקבל בחזרה את קולנו באותן שנים", כותבת מריה אניון, אינטלקטואלית פולניה נערצת ומבקרת אנטישמיות

2005: מסיבה לרגל ספרה של שיינה פן במהלך חגיגות 25 שנה לתנועת סולידריות במעונו של שגריר ארה"ב בוורשה. משמאל לימין: שיינה פן, שגריר ארה"ב בפולין ויקטור אש, מזכירת המדינה האמריקנית מדלן אולברייט, סגנית מזכירת המדינה ברברה לבודה.

או ראו עצמם כיהודים, ובין אם לאו. אלפים נעצרו, נחקרו, נודו, נזרקו מהאוניברסיטה או איבדו את מקום עבודתם. חלק גדול מהעם היה בטרומה. כ-20,000 יהודים היגרו. פולין תחת השלטון הקומוניסטי הפכה למדינה של אנטישמיות נטולת יהודים, כך אמרו לי לעתים קרובות. עם זאת, האם לא היו אלה שמות יהודיים בקרב הנהגת הסולידריות שגרמה להפלת הקומוניזם – אדם מיכניק, הלנה לוצ'יבו, ברוניסלב גרמק – אם נזכיר רק כמה מהם?

מתנגדים אינטלקטואלים, גברים ונשים, הפכו לפעילי זכויות אדם שמוכנים להלחם עבור הדמוקרטיה ולמען השבתה של החוויה היהודית לתוך ההיסטוריה הפולנית.

בשנות השמונים לחייה. "סיפור סיפורים נפוץ אז בקנה מידה חסר תקדים, וניתן היה להשלים את החלקים החסרים בפאזל. עד מהרה... הוכרז שלטון צבאי בדצמבר 1981 – טראומה חדשה. עם זאת, ההיסטוריה שסופרה כבר היתה בתוכנו".

לפיכך, שורשיה של תחיית התרבות היהודית והעניין המחודש בדת ובמורשת היהודית נעוצים בסוף שנות השישים ותחילת שנות השבעים וניתן להבינם כקשורים בהיסטוריה של הקומוניזם לא פחות מאשר בשואה. בסוף שנות השבעים ובשנות השמונים החל הדור שלאחר המלחמה, אליו שייכים ארבעה מכותבי המאמרים באסופה זו – פיוטר וישליצקי, אלאונורה ברגמן, קונסטנטי גברט וסטניסלב קרייבסקי – ללמוד על היהדות. זה היה העשור שבו, יחד עם לא יהודים שהתעניינו במורשת היהודית

מדוע 20,000 עד 30,000 היהודים שנשארו בפולין אחרי 1968 בחרו להישאר? חלקם נשארו משום שראו בעצמם חלק מהמדינה ורצו לא רק להמשיך לחיות בה אלא גם להילחם בכדי להפוך אותה לדמוקרטית. אחרים נשארו במטרה מפורשת לשמר את הזיכרון היהודי ואת שרידי העבר היהודי עתיק היום – ממצבות מתפוררות ועד חדרים ובתי כנסת ריקים והרוסים.

בשנת 1970, לאחר התבוסה הטראומטית שלהם, התכנסו שוב הסטודנטים כדי לחשוב מחדש על האקטיביזם האופוזיציוני. במפגשים הסודיים הם הקימו עיתונות ארצית, מחתרתית ופרו-דמוקרטית אשר תקרא על ידי אינטלקטואלים ופועלים כאחד. בשנת 1976, כאשר רוב הפולנים עדיין לא ידעו דבר על גטו ורשה או על המרד

"אני חייבת להגיד לך מיד – אני לא יכולה להבטיח לך שאני יהודיה. אני אדם ללא רקע. זה לא נדיר בפולין... רובנו גדלנו במשפחות שבהן אף אחד לא דיבר על חוויות מלפני המלחמה או מהמלחמה עצמה. יש לי סיבה להאמין כי המשפחה של אמא שלי היתה יהודית, אם כי אמא שלי תמיד הכחישה."

בשנת 2004, למדה אנקה מאמה החורגת שאביה היה ילד שהוסתר בשואה. אביה היה יהודי, לא אמה. אבל הקלגה של אנקה ואמונתה רבת השנים בשורשיה היהודיים כבר יצרו עולם יהודי שאליו שייך "גוי של שבת" כמוה. היא לא היתה צריכה את ההודאה המאוחרת של אמה החורגת. מארק אדלמן כבר חיבק אותה. היא יצרה קשר אותנטי משלה למורשת.

החסר הזה בחיבור לרקע הוא מה שהוביל את אנקה ובני דורה להתנגד לצנזורה של המדינה שמשפחותיהם הפנימו. הם עשו זאת באמצעות יצירת הנרטיב האישי שלהם ועיצוב משמעות מהגורלות האילמים מהם סבלו משפחותיהם בזמן מלחמת העולם השנייה; גורלות שהדור של אנקה ירש מבלי שחווה את החוויה עצמה. בספרה "אחרי ידע כזה: זיכרון, היסטוריה ומורשת השואה" (After such Knowledge: A Prisoner of Memory) מתייחסת הסופרת אווה הופמן לעצמה ולאחרים כמו אנקה,

(בהם גם יאנוש מאקור, כותב נוסף באסופה זו), פעילים יהודים ארגנו קבוצות סודיות מחתריות הידועות בשם "האוניברסיטה המעופפת". בעודם מבקשים להחליף את הסטיגמה השלילית סביב יהדות במשמעות חיובית, הם הזמינו משלוחי ספרים מארה"ב שמהם למדו על ההיסטוריה, הדת והתרבות היהודית. למרות נחישותם הראויה להערכה לצבור ידע יהודי ולהפיצו, אנשי הדור שאחרי המלחמה נותרו אמביוולנטיים לגבי עתידם כיהודים תחת השלטון הקומוניסטי והניחו כי אחריהם לא יהיו עוד חיים יהודיים בפולין. כפי שאמר קונסטנטי גברט לעיתונות: "אני מאמין שאנחנו האחרונים, בהחלט".

על אף האמביוולנטיות המובנת שלהם, טיוב "הדברים היהודיים" דרך קבוצות לימוד, פרסום בנושאים יהודיים בעיתונות המחתרת, הנצחת השואה והמנהגים היהודיים הפכו לביטוי משמעותי של התנגדות אנטי-קומוניסטית. בשנת 1989 יצאו ממחבואם משתתפי "האוניברסיטה המעופפת", יהודים ולא יהודים כאחד, ויצרו את הגרעין של הקהילות היהודיות ותוכניות התרבות בוורשה, לודז', ורוצלב וקרקוב. הם נעזרו ביהודים אמריקאים שהיגרו לפולין כמו הרב מיכאל שוורצק, שמשמש היום כרבה הראשי של פולין, והליס ליברמן, מייסדת ומנהלת בית הספר לאודר מורשה; שניהם כותבים באסופה זו.

עבור הדורות היהודיים הצעירים שאין להם שום זיכרון מהקומוניזם, האתגר הגדול ביותר הוא לא הפאשיזם או יצירת דמוקרטיה אלא הדמוגרפיה והמסורת.

אשר נולדו בזמן מלחמת העולם ה שנייה או אחריה, כ"דור הציר" – ציר בין החוויה והזיכרון של השואה. כשם שהניצולים כתבו או הקליטו את חוויותיהם מהמלחמה מהזיכרון, מסבירה הופמן, ילדיהם של הניצולים יכתבו על הזיכרון עצמו.

הקהילה היהודית של היום היא לא רק האפוטרופוס של העבר. עם בתי הספר שלה, בתי הכנסת, לימודי היהדות והקורסים להוראת השואה, קבוצות הצעירים, המרכזים הקהילתיים היהודיים המשגשים בקרקוב ובוורשה, המוזיאונים והארכיונים, מרכז הגנאלוגיה והפסטיבל לתרבות יהודית הגדול בעולם – הקהילה היהודית חיה וקיימת משום שהמדינה סוף-סוף שוחררה, משום שארגונים יהודיים ממשלתיים ועולמיים מספקים לה תמיכה משמעותית וגם עקב מספרם הגדל של האנשים המאמצים את היהדות, גם אם חלקם חושבים על עצמם כעל היהודים האחרונים, כפי שחשב קונסטנטי גברט.

גם מחנכים ואפוטרופוסים לא יהודים סייעו בלידת התרבות היהודית החדשה בפולין; אנשים כמו יאנוש מאקור, מנהל הפסטיבל לתרבות יהודית בקרקוב, המתאר את עצמו כ"גוי של שבת". אנשים אלה פועלים מתוך דחף חזק יותר מסתם אופנה או גחמה, והיתה להם הנחישות והמסירות לסיים תארים בלימודים עבריים, לשחזר אנדרטאות ובתי קברות, לשמר ארכיונים, להקים תכניות לימודים להוראת השואה ומחלקות אקדמיות. עבורי, הם ממשיכי מורשת מלחמת העולם השנייה של חסידי אומות העולם שהצילו יהודים, אם כי במקרה זה, הם מצילים את המורשת והזיכרון היהודיים.

עבור כמה אלפי פולנים, פן ייחודי של התחייה היהודית הפוסט-קומוניסטית היה גילוי הזהות היהודית שלהם – דבר שהרב שוורצק מכנה 'תסמונת מדלן אולברייט'. כך למשל, בשנת 1989 הנחתי שאנקה יהודיה. תארו לעצמכם את הפתעתה כאשר היא אמרה:

כיום בעיני רבים כאיום, לא רק ליהודים אלא גם לחברה כולה. הכרה זו נובעת מהפגנות הסטודנטים והטיהורים של 1968, וכפי שתאר טד טאובה בהקדמה – זהו הרעיון שיצר את פולין החדשה. פולנים משכילים מעטים יכחישו כעת כי יש אנטישמיות מושרשת עמוק בפולין. למעשה, אינטלקטואלים מכובדים כמו מריה יאניון יוזמים דיון ציבורי בנוגע לשורשים הלשוניים והתרבותיים של האנטישמיות בפולין, ודיונים אלה הולידו חשבון נפש אמיתי וקתרזיס, אשר מתועד בסקרי דעת קהל. ההיסטוריון פליקס טיך כותב בדפי אסופה זו: "זה דרש מפולין להיפתח לרווחה אל העולם החיצון ומעל לכל דרש חילופי הדורות, כדי ליצור את מה שהפך למעין נס היסטורי."

עבור הדורות היהודיים הצעירים שנולדו במהלך המשטר הצבאי או בסוף שנות השמונים ועל כן אין להם זיכרונות מהקומוניזם, האתגר הגדול ביותר הוא לא הפשיזם או יצירת דמוקרטיה אלא הדמוגרפיה והמסורת. כפי שנידון בפרקים "הדור השלישי" ו"התבגרות" של אסופה זו, מספר היהודים ההלכתיים הוא קטן, ובני נוער בעלי הורה יהודי אחד או בעלי סב יהודי או שניים הולכת וקטנה. הדורות הבאים יטענו לשורשים יהודיים המרוחקים מהם שלושה דורות ויותר.

לכן, בדומה לדורות הקודמים, גם הנוער היהודי היום מודאג שמא הם היהודים האחרונים בפולין. בניגוד לדורות הקודמים הם לא תולים את האשמה בכך באנטישמיות וההגירה הכפויה, אלא חוששים כי בני דורם, דור של חצי ורבע-יהודים, לא יוכלו להתחתן עם יהודים אחרים וליצור חיים ומשפחות יהודיים רלוונטיים ומודרניים. הם חוששים כי כל חיבור של דור חדש לשושלת היהודית יהיה מדולל מכדי לשדר תודעה יהודית. הדור שלהם יכול להיות בכל מקום באיחוד האירופי או לנסוע בקלות לישראל, לא רק לצרכי עבודה אלא כדי להכיר ולצאת עם יהודים. אם כך, למה להישאר בפולין, שם הבחירה בבני זוג יהודים היא נדירה כמו ציפורים כחולות בחורף הפולני?

יהדותו של יאן שפייבאק, יליד 1987, לא התגלתה לו או הומצאה. שני הוריו יהודים. סבו היה ההיסטוריון היהודי המכובד שמעון דטנר. במאמרו "אני לא זוכר את הקומוניזם" כותב יאן כי הוא נחוש בדעתו לבנות עתיד יהודי משמעותי עבור בני דורו וכי "נפילת הקומוניזם והצלחת הדמוקרטיה הביאו ליצירת מקום ליהודים בפולין. השאלה כעת היא: האם אנחנו יכולים לטפח את המרחב הזה ולעודד צעירים להישאר בפולין?"

במעין סגירת מעגל היסטורית, פגש יאן לאחרונה את אנקה גרופינסקה בסדנה להיסטוריה שבעל פה אותה העבירה בארגון

2013: השר יאצק מיכאל ובסקי מעניק לשיינה פן את עיטור צלב המפקד של מסדר ההצטיינות של הרפובליקה הפולנית, מטעם נשיא פולין ברזיסלב קומורובסקי.

מאז תחילת שנות התשעים של המאה העשרים רק הולך וגדל מספר הפולנים שהכירו בשורשיהם היהודיים או גילו אותם. לעת זקנה או עקב התדרדרות מצבם הבריאותי, אנשים שחיו כל חייהם כלא יהודים מחליטים לעתים קרובות לחשוף את האמת על שורשיהם היהודיים לילדיהם ונכדיהם. תופעה זו מכונה לעיתים בשם "וידי על ערש דווי". בתגובה לתופעה לא צפויה אך שכיחה כיום זו, בשנת 1990 הקימו כמה פסיכולוגים ופעילים בקהילה היהודית, בהם סטניסלב קרייבסקי, את הקו החם השבועי "משבר זהות". לקו הטלפוני פנו אנשים שרצו לדעת מהן האפשרויות שלהם, כאשר הם בוחנים את הזהויות החדשות שגילו. זוהי רק דוגמה אחת לתגובות הרגישות והתושייה שגילתה הקהילה היהודית לתנאים הבלתי צפויים המרכיבים את המציאות התרבותית לאחר השואה. היהודים והחיים היהודיים הוחבאו במשך יותר מארבעה עשורים. הקשיים הברורים בהשבת זהותו היהודית של אדם שגדל כקתולי או אתאיסט וניטמע לחלוטין בתרבות הפולנית מובילים לתהליך של דיס-אסימילציה ומעוררים צורך בחינוך יהודי למבוגרים בגילאים 16 עד 86.

עם הפיכתה של פולין לדמוקרטיה, הפולניות נחשבת במונחים של אזרחות ולא של גזע או דת. לכן האנטישמיות נתפסת

ZOOM, ארגון הצעירים היהודים-פולנים שבניהולו. הקבוצה אמורה לראיין ניצולי שואה, פעילות בין-דורית שתעביר ידע על העבר אל יאן ועמיתיו ותרחיב את קשריהם לשורשים היהודיים העמוקים של פולין.

העידן הנוכחי הוא הניסיון הדמוקרטי האמיתי הראשון של פולין. כפי שהכותבים בספר זה יכולים להעיד, פולנים נוצרים, יהודים וחילוניים פעלו בתנועת סולידריות והשקיעו את כל כולם מתוך שכנוע עמוק ומתמשך כי במקום בו משגשגת הדמוקרטיה, גם היהודים יוכלו לשגשג. ■

יהדות פולין לאחר הקומוניזם בפולין החדשה: ציר זמן

משקיפים זרים עדיין מביעים מדי פעם תדהמה על עצם קיומה של קהילה יהודית בפולין, אשר לעתים קרובות הם מאמינים כי נמחתה לחלוטין בשואה. ואף על פי שהקהילה היהודית התוססת של היום אינה אלא צל חיוור של תהילת יהדות פולין שלפני המלחמה, היא שואבת מאותם שורשים – מעין ענף ירוק, המלבלב מעץ כרות, כביכול. ליהודים שנשארו בפולין בתקופה הקומוניסטית, התבהר בהדרגה כי רק כינונה מחדש של דמוקרטיה ועצמאות יוכלו לתת ליהדות פולין סיכוי – ומכאן השתתפותם של יהודי פולין, לצד רוב פולני, בתנועת האופוזיציה הדמוקרטית.

ההתפתחויות שלאחר תום הקומוניזם בשנת 1989 אישרו הערכה זו. פולין החדשה כבדה בעקביות את זכויות היהודים והוכיחה את עצמה כידידה נאמנה לישראל. לידתה מחדש של הקהילה היהודית אחרי שנת 1989 לא היתה אפשרית לולא זה. במובן זה, התקומה אינה יכולה להיחשב מפתיעה: חברה דמוקרטית מאפשרת לחבריה לקבל החלטות זהות אישית. במובן הקיומי, לעומת זאת, תקומה זו – פרי של מאמצים ממושכים וסבלנים – היא לא פחות מנס.

לחזות "בום יהודי", כאשר אלפי פולנים ממוצא יהודי מתחילים לחקור את שורשיהם. ה"בום" ימשיך עוד מספר שנים ויוביל לתחיית הקהילה היהודית. הפסטיבל לתרבות יהודית מתקיים בקיץ אותה שנה בפעם השנייה בקרקוב, בקנה מידה צנוע. במהלך השנים, הפסטיבל יגדל להיות האירוע הגדול ביותר באירופה לתרבות יהודית.

1991 – במהלך הביקור הראשון אי פעם של מנהיג פולני בישראל, הנשיא לך ולנסה מתנצל בנאום בכנסת על "עוולות שבוצעו נגד יהודים בפולין". פולין הופכת לאחת המדינות הכי פרו-ישראליות באירופה. הכנסייה הקתולית מפרסמת מכתב המגנה אנטישמיות.

1992 – נשיא מדינת ישראל חיים הרצוג מבקר בפולין. קשרים אמיצים ישמרו בעקביות במהלך השנים הבאות. פולין היא בין המדינות נותנות החסות לביטול החלטת האו"ם משנת 1975 כי "ציונות היא גזענות".

1993 – לאחר בקשה אישית של האפיפיור יוחנן פאולוס השני, הנזירות הכרמליות מהמנזר ליד מוזיאון אושוויץ עוברות למקום חדש. יום השנה החמישים למרד גטו ורשה, הינו אירוע רשמי בפולין, בהשתתפות הנשיא וראש הממשלה, ראש ממשלת ישראל וסגן נשיא ארצות הברית.

1989 – נפילת הקומוניזם, תחילה בפולין, ואחריו במדינות אחרות בגוש הסובייטי. בתחילת 1989, לאחר משא ומתן ממושך בין ממשלת פולין ו"אגודה", הרשויות מסכימות למנות, בפעם הראשונה מאז 1961, רב ראשי בפולין. לתפקיד מונה מנחם יוסקוביץ, רב אורתודוקסי ישראלי שהיה ניצול שואה פולני. קרן רונלד ס. לאודר מתחילה לפעול בפולין, תומכת בחינוך יהודי, תקשורת וחיים קהילתיים יהודיים. הג'וינט מקבל אישור לפעול שוב בפולין, אחרי שנסגר בתקופת הקומוניזם. בחודש יוני 1989 מתקיימות הבחירות הסמי-דמוקרטיות הראשונות בפולין מאז המלחמה ולפרלמנט נבחרים מספר פוליטיקאים דמוקרטיים ממוצא יהודי מן האופוזיציה לשעבר. הממשלה החדשה מתחייבת לאופייה הדמוקרטית. ההחלטה הראשונה הנוגעת למדיניות החוץ הינה חידוש הקשרים עם ישראל, דבר ההופך את ורשה לנקודת המעבר העיקרית של יהודי בריה"מ בעלייתם לישראל. לאחר משבר במוזיאון אושוויץ בנוגע לסגירת המנזר הכרמליתי בשטחו, הוותיקן חוזר בו מהחלטתו להעביר את המנזר. שנה קודם לכן קבוצת הורים יהודים בוורשה פותחת את גן הילדים היהודי הראשון בפולין מאז 1968.

1990 – האפיפיור יוחנן פאולוס השני מבקר בפולין, נפגש עם הקהילה היהודית, ובדרשה שהוא נושא בקיילצה מנציח את קורבנות הפוגרום משנת 1946. מוסדות יהודיים מתחילים

1994 – בית הספר היסודי היהודי לאודר מורשה, שלוחה של גן הילדים היהודי שהוקם חמש שנים קודם לכן, נפתח במבנה שכור בעיר ורשה. בהתפתחות נוספת, הלובי המוצלח של הקונגרס היהודי האמריקאי לחברות פולין בנאט"ו מספק לארגון מהימנות פוליטית חשובה בפולין.

1995 – משבר חדש מתפתח במוזיאון אושוויץ כאשר ארגונים יהודיים דורשים את הסרת הצלב הגדול הניצב במקום בו שכן המנזר הכרמליתי. בתגובה, פונדמנטליסטים קתולים מציבים מאות צלבים קטנים סביב הצלב הגדול. צלבים אלה מוסרים בסופו של דבר על ידי הממשלה, אבל הצלב הגדול נשאר עומד עד היום.

1996 – ראש ממשלת פולין משתתף בטקס הנצחה בקיילצה ביום השנה החמישים של הפוגרום.

1997 – חוק "היחסים בין המדינה לקהילות היהודיות הדתיות" עובר בפרלמנט ומבטיח את זכויותיהם הדתיות של יהודי פולין ומאפשר השבה חלקית של נכסי הקהילות היהודיות מלפני המלחמה. תהליך ההשבה ממשיך, ועשרות מבנים ומגרשים מוחזרים לקהילה. הכנסייה הקתולית מתחילה לקיים "יום יהדות" שנתי. "מדרש", הירחון היהודי הראשון אחרי המלחמה, מושק בוורשה ויהפוך לאחד הקולות הציבוריים החשובים ביותר של יהדות פולין.

2001 – נשיא פולין אלכסנדר קוושניבסקי מוביל את הנצחת יום השנה השישים לטבח בידובנה – הנשיא הפולני הראשון המכיר רשמית במעשי הזוועה של פולנים נגד יהודים במלחמת העולם השנייה. הכנסייה ותושבי ידובנה מחרימים את האירוע – אם כי קודם לכן הכנסייה מקיימת טקס חרטה נפרד המבקש את סליחתו של אלוהים על הפשעים שבוצעו על ידי נאמניו. למרות שהדיון הביא להאשמות חדשות על אנטישמיות פולנית, הקהילה היהודית בפולין אינה מרגישה מאוימת. למרות שספרות אנטישמית, אשר במדינות דמוקרטיות אחרות היתה אסורה או מוחרמות כדברי שנאה זמינה באופן חופשי בכמה דוכני עיתונים וכנסיות, רמת האלימות האנטישמית נמוכה באופן קבוע. התרגום הפולני הראשון של התורה לאחר מלחמת העולם השנייה, עם פרשנות נרחבת, יוצא לאור בהוצאת פרדס לאודר.

2002 – הקרן לשימור המורשת היהודית בפולין (FODŻ) נוסדת על ידי איגוד הקהילות היהודיות בפולין והארגון היהודי העולמי להשבת רכוש (איל"ר) כדי לקדם את ההיסטוריה של הקהילות היהודיות בפולין וכדי לשמר את אתרי המורשת היהודית בפולין. בקושי 1231 איש באומה של 39 מיליון, מצהירים על מוצאם כיהודי במפקד הלאומי. מספר נמוך זה עומד בסתירה עם כ-8,000 חברי ארגונים יהודיים שונים ועם מספר האנשים הקשורים בדרך זו או אחרת עם פעילות יהודית, שמספרם מוערך ב-25,000 – 30,000. הסבר אפשרי אחד הוא המתודולוגיה הלקויה של המפקד, אשר חייב את משיבים לשלול את היותם פולנים לפני שיכלו לבחור כל זהות אחרת.

2003 – שני פסטיבלי קולנוע יהודיים הושקו בוורשה, שניהם מושכים קהלים גדולים. הסוכנות היהודית לישראל בפולין לוקחת אחריות על תגלית בפולין. עד 2016 היא שולחת קרוב ל-700 משתתפים לסורים בני עשרה ימים בישראל. קרן משה שור קמה על מנת לתמוך בלימודי השפה העברית ותוכניות חינוך למבוגרים בנושא יהדות אשר הולכים ומתרחבים וכוללים גם לימודים אינטראקטיביים ופרויקטים קהילתיים במרכז משה שור בוורשה.

2004 – קרו טאובה לחיים ותרבות יהודיים מתחילה את "יוזמת המורשת היהודית בפולין", אשר נועדה לתמוך ולקיים את תחייתה של הקהילה היהודית והבנה בין יהודים לפולנים. גם היום, עם משרד רשום בוורשה, "יוזמת המורשת היהודית בפולין" של קרן טאובה מספקת עשרות מיליוני דולרים לקיום

1999 – ראש הממשלה הפולני יז' בוזק וראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו מובילים יחד את מצעד החיים – מפגן יהודי מסיבי שנערך פעם בשנה באתר שבו פעל מחנה ההשמדה הגרמני אושוויץ. באותה שנה הוקם "בית ורשבה", הקהילה הרפורמית הראשונה בוורשה מאז מלחמת העולם השנייה. בית הספר היסודי היהודי לאודר מורשה עובר למבנה מרווח משלו, אשר שימש לפני המלחמה כבית אבות יהודי ועד מהרה הופך לאחד המוסדות החשובים ביותר של יהדות פולין.

2000 – "שכנים", ספרו של יאן ט. גרוס, מהגר יהודי פולני, סוציולוג והיסטוריון המלמד בארה"ב, מתאר לראשונה את הטבח של יהודי העיירה הקטנה ידובנה בידי שכניהם הפולנים בשנת 1941, בעקבות הפלישה הגרמנית לברית המועצות,

1998 – הקמת הפורום לדיאלוג בין האומות. התכניות החינוכיות והתכניות לפיתוח מנהיגות של הפורום מעודדות דיאלוג בין יהודים לפולנים, מקדמות סובלנות והבנה באמצעות תוכניות חילופי סטודנטים, פרסומים ותוכניות חינוכיות בבתי ספר.

1999 – ראש הממשלה הפולני יז' בוזק וראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו מובילים יחד את מצעד החיים – מפגן יהודי מסיבי שנערך פעם בשנה באתר שבו פעל מחנה ההשמדה הגרמני אושוויץ. באותה שנה הוקם "בית ורשבה", הקהילה הרפורמית הראשונה בוורשה מאז מלחמת העולם השנייה. בית הספר היסודי היהודי לאודר מורשה עובר למבנה מרווח משלו, אשר שימש לפני המלחמה כבית אבות יהודי ועד מהרה הופך לאחד המוסדות החשובים ביותר של יהדות פולין.

2000 – "שכנים", ספרו של יאן ט. גרוס, מהגר יהודי פולני, סוציולוג והיסטוריון המלמד בארה"ב, מתאר לראשונה את הטבח של יהודי העיירה הקטנה ידובנה בידי שכניהם הפולנים בשנת 1941, בעקבות הפלישה הגרמנית לברית המועצות,

2000 – "שכנים", ספרו של יאן ט. גרוס, מהגר יהודי פולני, סוציולוג והיסטוריון המלמד בארה"ב, מתאר לראשונה את הטבח של יהודי העיירה הקטנה ידובנה בידי שכניהם הפולנים בשנת 1941, בעקבות הפלישה הגרמנית לברית המועצות,

2000 – "שכנים", ספרו של יאן ט. גרוס, מהגר יהודי פולני, סוציולוג והיסטוריון המלמד בארה"ב, מתאר לראשונה את הטבח של יהודי העיירה הקטנה ידובנה בידי שכניהם הפולנים בשנת 1941, בעקבות הפלישה הגרמנית לברית המועצות,

הנסיך צ'ארלס, שיזם את הפרויקט. המרכז הקהילתי היהודי (JCC) בקרקוב ממקם בבניין מודרני ליד בית הכנסת טמפל ונתמך, בין היתר, על ידי ארגון הג'וינט האמריקאי, הסיוע היהודי העולמי וקרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים. המרכז הקהילתי היהודי מספק את צרכי הקהילה היהודית המקומית באמצעות מפגשים, הרצאות פומביות, סדנאות, שיעורי שפה, חגיגת חגים יהודיים וסעודות שבת שבועיות. כמו כן פועלים בו מועדון קשישים, מועדון סטודנטים, ספרייה ומטבח כשר. עיצוב מוזיאון לתולדות יהודי פולין מקבל את פרס האדריכלות הבינלאומי מה-Athenaeum בשיקגו. 2009 – מרכז קרן טאובה להתחדשות החיים היהודיים בפולין נרשם רשמית כארגון פולני ללא מטרות רווח; בניהולה של הלס ליברמן, מרכז טאובה מייצג את תוכניות קרן טאובה בפולין. נחתם הסכם "ערים אחיות" בין קרקוב וסן פרנסיסקו, למעלה ממאה איש מאזור מפרץ סן פרנסיסקו משתתפים בטקס המתקיים בקרקוב. ארגון החזנים בארה"ב מביא שבעים חזנים וקרוב ל-400 תיירים לפולין לחגיגה לאומית של השורשים הפולנים של החזנות. מארק אדלמן, סגן מפקד מרד גטו ורשה בשנת 1943, וטרן של מרד ורשה 1944, קרדיולוג ידוע, סופר וחבר בתנועת סולידריות, נפטר בוורשה ונקבר בלוויה ממלכתית בבית הקברות היהודי בוורשה בטקס צבאי.

2010 – בתמיכת איגוד הקהילות היהודיות בפולין, שבישראל וארגונים נוספים, משרתים רבנים בקהילות השונות בוורשה, קרקוב, קטוביץ, לודז' וורוצלאב. הרבנים, יחד עם תלמידי הכולל בוורשה, מספקים הזדמנויות ללמידה יהודית בקהילות קטנות יותר, כולל גזנסק ולובלין. בתאונת מטוס טרגית נהרג הנשיא לך קצ'ינסקי והגברת הראשונה, יחד עם המשלחת רמת הדרג המונה 94 בני אדם, בעודם עומדים לנחות בסמולנסק, רוסיה. בבית הכנסת בוורשה מתקיים טקס לזכר הקורבנות. הכינוס השלישי של "לימוד פולין", סוף-שבוע של תוכניות חינוך ותרבות יהודיות המאורגנות בחסות הג'וינט, מושך למעלה מ-600 משתתפים, המייצגים 19 קהילות ברחבי פולין. בקרקוב נפתח בית הקפה "חדר", המשמש כבית קפה ומועדון של הפסטיבל לתרבות יהודית בקרקוב. "חדר" נפתח במקום שבו שכן בעבר בית תפילה, וכיום מציע מגוון רחב של אירועי תרבות, הופעות, הרצאות, מפגשים וסדנאות. כמו כן זהו חדר קריאה בעל אוסף עשיר. הפסטיבל למוזיקה יהודית חדשה (Festiwal Nowa Muzyka Żydowska) מושק בוורשה ומקדם גילוי מתמשך של מוסיקה יהודית מסורתית כאלמנט של השראה למוסיקאים עכשוויים. מועצת העיר לודז' מקימה את מרכז מארק אדלמן לדיאלוג המקיים פעילויות המקדמות את המורשת הרבת-תרבותית והרב-אתנית של לודז', עם דגש מיוחד על תרבות יהודית.

המוסדות היהודיים המייצגים מלגות מורשת ושימור, חדשנות תרבותית וחינוך. מיכאל שוורצמן מתמנה לרב הראשי של פולין, לאחר שתפקיד זה לא אויש מאז עזיבתו של הרב יוסקוביץ'. הרב שוורצמן, רב אמריקאי שהיה פעיל בפולין מאז סוף שנות השמונים, נטל חלק חשוב לאורך השנים בטיפול ותקומתה של הקהילה היהודית בפולין. באותה שנה מסיים את תפקידו שגריר ישראל בפולין, ילדי פולין שבח וייס, אשר מונה בשנת 2001 והיה השגריר הזר הפופולרי ביותר בפולין מאז 1989. את עזיבתו מלווה שורה ארוכה של אירועים ציבוריים המתקיימים במשך שישה חודשים, בהם, אם לצטט את **סוכנות הידיעות היהודית (JTA)** "וייס מוצף באהבה". (עשרות אלפי צעירים פולנים שרים "עד גיל מאה", שיר יום-הולדת פולני מסורתי, כאשר וייס חגג את יום הולדתו במהלך הפסטיבל לתרבות יהודית בקרקוב בשנה הקודמת).

2005 – מהפך בשלטון הפולני, לאחר 16 שנים מאז השבת הדמוקרטיה, בהן ממשלות ליברליות אנטי-קומוניסטיות התחלפו לסרוגין עם ממשלות שמאל, הימין מנצח הן בבחירות לנשיאות ולפרלמנט, אבל לא מקבל מספיק קולות כדי למשוך לבדו. עם זאת, הנשיא החדש לך קצ'ינסקי ידוע כידיד ישראל ובראיון ראשון לאחר ניצחונו הוא משווה את עצמו לאריאל שרון. חב"ד-לובלין פותחת מרכז בוורשה ושנה לאחר מכן מרכז בקרקוב.

2006 – "יוזמת המורשת היהודית בפולין" של קרן טאובה משיקה שני פרויקטים חדשים בפולין: האחד הוא תכנית מענקים לתמיכה במחקר ופרסומים בלימודי יהדות; והשני הוא פרויקט תקשורת לפיקוח על הסיקור העיתונאי הפולני של ישראל. ספרו השני של יאן גרוס, "פחד", שפורסם לראשונה בארצות הברית, מתפרסם בפולין ומעורר עוד דיון ציבורי של חשבון נפש, הפעם על גורל יהודי פולין בשנים הראשונות שלאחר המלחמה.

2008 – קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים מתחילה לפתח תכנית תיירות חדשנית בשם "טאובה - טיולי מורשת יהודית". חסידת אומות העולם אירנה סנדלר הולכת לעולמה בגיל 98. סנדלר, עובדת סוציאלית וחברת מחתרת אנטי-נאצית, עוזרת בארגון מבצע מחתרת להצלת ילדים יהודים מגטו ורשה. כדי לכבד את זכרם של מעשייה האמיצים, קרן טאובה מייסדת פרס זיכרון על שמה, אשר יינתן לגברים ולנשים פולנים התורמים לשימור וקידום המורשת היהודית בפולין. הזוכה הראשון בפרס אירנה סנדלר הינו יאנוש מאקוך, מנהל הפסטיבל לתרבות יהודית בקרקוב. המרכז הקהילתי היהודי הראשון בפולין נפתח בקרקוב. טקס הפתיחה מנוהל על ידי

2011 – הקרן לשימור המורשת היהודית בפולין (FODŻ) מקדישה מרכז חינוכי בבית הכנסת הרנסנסי המשופץ בזמושץ'. המבנה הוא אחד מבתי הכנסת הבודדים מתקופת הרנסנס ששרדו בפולין ואחד מבתי הכנסת החשובים ביותר מבחינה אדריכלית בפולין. במפקד הלאומי הפולני לשנת 2011, 7353 אזרחים פולנים מצהירים כי הם ממוצא יהודי, לעומת 1231 במפקד של שנת 2002. הבדל משמעותי זה נובע בעיקר ממתודולוגיה חדשה: המשיבים יכלו להצהיר על יותר מזהות אחת. מרבית המשיבים היהודים הצהירו על זהות פולנית ויהודית כאחד. המפקד הלאומי ומספר החברויות בארגונים היהודיים השונים מראים צמיחה איטית אך מתמדת של האוכלוסייה היהודית בפולין, בעיקר במחוז מאזוביה (ורשה) וערים גדולות אחרות. המייצג המרכזי של המוזיאון לתולדות יהודי פולין, שחזור מבנה העץ של בית כנסת מהמאה ה-18 ותקרתו המצויירת, מיוצר בסדנאות ברחבי פולין.

2012 – פולין חוגגת את חייו ופועלו של יאנוש קורצ'אק, אחת הדמויות המורכבות והטרגיות ביותר של השואה. מחנך חלוצי ואהוב אשר ניהל את בית היתומים היהודי בגטו ורשה עד שנשלחו, הוא וחניכיו, אל מותם בטרבלינקה בשנת 1942. שנת קורצ'אק כוללת סדרה של אירועים ופרסומים לכבוד תרומתו לספרות ולמדע, ובהם גם צעדת זיכרון אשר ארגנו המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום (ZIH), הקהילה היהודית, המרכז לחקר השואה, אגודת הדור השני, ארגון הנוער היהודי (ZOOM), ושכונות וולה ושרודמיישצ'יה בוורשה. בפעם הראשונה בהיסטוריה של הביאנלה בוונציה, נציג לא פולני נבחר לייצג את פולין בתערוכת האמנות הבינלאומית ה-54 בוונציה. יעל ברטנא, אמנית ישראלית, מציגה את טרילוגיית הסרטים "...ואירופה תהיה המומה".

2013 – מוזיאון אושוויץ-בירקנאו פותח תערוכה חדשה בבלוק 27, תחת הכותרת "שואה". בטקס משתתפים, בין היתר, ראש ממשלת ישראל בנימין נתניהו ושר התרבות והמורשת הלאומית הפולני בוגדן זדרויבסקי. התערוכה נוצרה על ידי מכון "יד ושם" בירושלים. המרכז הקהילתי היהודי המודרני הראשון בוורשה נפתח. המרכז הקהילתי היהודי בוורשה מממן על ידי הג'וינט, קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים וקרן קורת, והינו השני בפולין. המרכז הקהילתי היהודי משמש כמרכז למגוון רחב של אירועי תרבות חינוך יהודיים ותוכניות ופעילויות קהילתיות, אשר רבים מהם מתקיימים מחוץ לקירות המרכז הקהילתי. החלטת הפרלמנט הפולני לדחות הצעת חוק המאפשרת שחיטה על פי חוקי

הכשרות היהודיים והחלאל המוסלמיים מעוררת דיון ציבורי סוער בפולין ובזירה הבינלאומית. האיסור מבוטל מאוחר יותר על ידי בית המשפט החוקתי של פולין. פולין חוגגת את שנת יוליאן טובים, משורר וסופר פולני פורה ממוצא יהודי, אשר אימץ את זהותו היהודית לקראת סוף מלחמת העולם השנייה. טובים, 'ילד לודז', היה דמות מרכזית בספרות הפולנית וקיבל את אות הכבוד המוזהב היוקרתי של האקדמיה הפולנית לספרות לשנת 1935. בחודש מרץ, המוזיאון לתולדות יהודי פולין חושף את גג העץ והתקרה המצוירת המרשימה של שיחזור בית הכנסת בגבוז'דז'ייץ (Gwoździec). השחזור קרוב בגודלו ל-1:1. ציורי התקרה ומבנה העץ יוצרו רק באמצעות כלים וטכניקות של התקופה. האלמנט האחרון של העתק בית הכנסת, הבימה, מוצג בסוף הקיץ; תהליך ההתקנה פתוח לקהל הרחב. ב-19 באפריל, יום השנה השבעים למרד גטו ורשה מונצח בתאום עם פתיחת מבנה המוזיאון לתולדות יהודיות פולין. עד סוף אותו יום מבקרים במוזיאון למעלה מ-7000 איש ואישה. צביעת בימת העץ של בית הכנסת מהמאה ה-18 הושלמה. בסדק שבין הבניינים ברחוב חלודנה 22 וז'לזנה 74, מעצב יאקוב שצ'נסני מייצג אמנותי ייחודי הזוכה לשם "בית קרת" – הבית הצר ביותר בוורשה. הבית, אשר קרוי על שמו של הסופר הישראלי, משמש כסטודיו אירוח ליוצרים. הפתיחה החגיגית של המוזיאון לתולדות יהודי פולין מתקיימת ב-28 באוקטובר.

2014 – "יוזמת המורשת היהודית בפולין" חוגגת עשור לקיומה. מטרותיה של היוזמה היו תמיכה בתחייתה המתמשכת של התרבות היהודית בפולין, הפצת המודעות להתעוררות זו בקרב יהודים ולא־יהודים, וטיפול עניין חיובי ביהודי פולין ופולין עצמה בקרב יהודי אמריקה, שרובם בעלי שורשים פולנים. המשרד בוורשה, בהנהלתה של הליס ליברמן, מנהל תכנית תיירות מורשת יהודית מוצלחת (טיולי המורשת היהודית של קרן טאובה) ומקדם מנהיגות בדור הבא באמצעות היוזמה החינוכית "מדור לדור". "מדור לדור" מכשירה מדריכים בני 20 – 30 בהיסטוריה החיה של יהדות פולין ובכך משנה את מוקד תיירות המורשת היהודית מהתמקדותו של מצעד החיים במוות להתמקדות חדשה בחיים, בשגשוג הקהילה היהודית-פולנית. הפרלמנט של הרפובליקה הפולנית (הסיים) מצהיר פה אחד על שנת 2014 כשנת יאן קרסקי, בה מתקיימת סדרה של כנסים בינלאומיים בווישניגטון, שיקגו וורשה. הכנסים מתמקדים בהשלכות ההיסטוריות של משימתו של קרסקי והרלוונטיות העכשווית שלה בהקשר של "האחריות להגן", הדוקטרינה של האו"ם המגדירה את האחריות של יחידים, ארגונים ומדינות להגן על אזרחים בזמן מלחמה ולהתערב כאשר

ולדמוקרטיה. המוזיאון לתולדות יהודי פולין מקבל את פרס השנה של אגודת האדריכלים הפולנית (SARP) ואת פרס המבנה האדריכלי הטוב ביותר שנבנה מכספי ציבור בחסות הכבוד של נשיא הרפובליקה הפולנית. המוזיאון היהודי גליציה בקרקוב חוגג עשור להיווסדו באירועים מיוחדים תחת הכותרת "עשור של שינוי". ■

מתרחש טיהור אתני. ב-4 ביוני פולין מציינת את יום השנה ה-25 לבחירות החופשיות הראשונות שלה אחרי מלחמת העולם השנייה, כאשר היא הופכת למדינה הראשונה בגוש המזרחי שמנהיגיה, אשר נבחרו באופן דמוקרטי, מקבלים כוח פוליטי אמיתי. אחרי 44 שנים של שלטון קומוניסטי, ה-4 ביוני 1989 מציינת התחלה חדשה במסעה של פולין לחופש

לוחמים: ניצולים שנשארו בפולין או חזרו לאחר נפילת הגוש הסובייטי

עשרים וחמש שנים והלאה

מאת מריאן טורסקי

חילונית. הקהל, ברובו הגדול לא דתי ואפילו אנטי דתי, תמכו בשושי בהתלהבות. חלקית סתם כדי לעשות "דווקא" אך בעיקר כי הקהל היה זקוק לטיעונים חדשים. אני צידדתי בקוסטק. לפני המלחמה, טענתי, היו דרכים שונות אל היהדות, דתיות וחילוניות, והדרך החילונית עצמה הייתה מגוונת – החל מה"בונד" ועד הציונות. אם בפולין של שנות התשעים הדת הינה הדרך להחייאת הזהות היהודית, צריך להעריך אותה אפילו אם היא חילונית.

אם היינו סוכמים את הנכסים שלנו כיום, יותר מעשרים וחמש שנים מאוחר יותר, מה תהיה יתרת החשבון – הן חיצונית והן פנימית?

חיצונית, אפשר לומר שאנחנו סוקרים את הנוף אחרי הקרב. הטענה כי נפילת הקומוניזם אפשרה את חזרתם ליהדות של מספר לא קטן של אנשים כבר הפכה לקלישאה. טענה זו, אגב, אינה נכונה רק ליהודים: ילדים ונכדים רבים של פעילי המפלגה הקומוניסטית חזרו לשורשים הפוליטיים של משפחתם, לרבות שורשים נוצריים-דמוקרטיים או אפילו לאומיים-דמוקרטיים. אין סיבה שהיהודים יהיו שונים. ובל נשכח כי המערכה האנטישמית של שנת 1968 כבר גרמה לאלפים לחזור אל הזהות היהודית שלהם ואילצה אותם לאחר מכן להגר מפולין.

בשנת 1989 האופטימיים היו משוכנעים כי דמוקרטיה, חופש ההתאגדות, חופש הדיבור וכן ההצטרפות הצפויה לאיחוד האירופי יאיצו את תהליך ההתגברות על דעות קדומות המבוססות על קסנופוביה. מתוצאות מחקרו הסוציולוגי של פרופ' אירנאוש קשמינסקי מתחילת שנות התשעים עלה כי

בתחילת שנות התשעים, רק התחיל הרב הראשי מיכאל שודריך במאמציו להחיות מחדש את החיים היהודיים בוורשה. אחת היוזמות הראשונות שלו היתה כנס שנערך במחנה הקיץ היהודי הראשון בִּזְבוֹרֹב (Zaborów) ליד ורשה, שהתכנס כדי לדון בשאלה האם יש עתיד ליהודים בפולין. בין המשתתפים היו ארנולד מוסטוביץ' ז"ל, בזמנו יו"ר איגוד הוטרנים היהודים, אינטלקטואלים בני הדור הצעיר – סטניסלב קרייבסקי וקונסטנטי גברט, ואנוכי. מוסטוביץ', דמות כריזמטית והוגה דעות רב השפעה, היה פסימי לחלוטין. "לא, אין עתיד", הוא אמר. "אנחנו השרידים האחרונים ואף החייאה לא תוכל לשנות את זה. כל הצעירים יקפצו על ההזדמנות לעלות לישראל או להגר למערב. כשימותו הקשישים, יגיע לקצו הפרק האחרון בתולדות יהודי פולין."

הנבואה של מוסטוביץ' היתה מציאותית לגמרי ומעוגנת היטב במצב הכלכלי, החברתי והפוליטי של אותה תקופה. עם זאת, שאר משתתפי הדיון לא הצטרפו לדעתו של המנטור הוותיק שלנו. גם אני הייתי בין מתנגדיו, למרות שטיעוני התבססו בעיקר על אינטואיציה ועל אנלוגיות היסטוריות מפקקות. קשה היה למצוא טענות מהותיות באותם הימים. אחרי הכול, היתה זו תקופה בה אני, האתאיסט, התבקשתי שוב ושוב להישאר ולהשלים למניין על מנת לאפשר את קיום התפילה.

כמו כן, אני זוכר דיון שהתרחש בסוף שנות התשעים בנושא זהות יהודית. היה זה דיבייט שהתקיים בתיאטרון היהודי והנציגים המשתתפים היו קונסטנטי גברט ושושנה רונן. קונסטנטי סימל את הדור הצעיר של החוזרים בתשובה בעוד ששושנה, מרצה ישראלית צעירה בחוג לפילוסופיה באוניברסיטת ורשה, הייתה צברית טיפוסית בעלת השקפה

2014: מריאן טורסקי (במרכז) מלווה את הדוכס הגדול והדוכסית הגדולה של לוקסמבורג בביקורם במוזיאון לתולדות יהודי פולין. צולם ע"י מגדלנה סטרובייסקה / המוזיאון לתולדות יהודי פולין.

הדבר הכי חשוב הוא חמלה
כלפי כל דבר על פני האדמה.
אנשים, בעלי חיים וצמחים,
סלעים, ימים, ושוב אני אומר – אנשים.
היא הופכת את החיים לנסבלים,
והעדרה גורם לאיבוד צלם אנוש.
קחו לדוגמה את מבצעי השואה,
משרתי השטן על האדמה הזו.
הם העמידו פנים שהם בני אדם,
לא, בני אדם על-אנושיים.
הם היו כלום,
הם לא ידעו מהי חמלה.

אמפתיה וסקרנות אמיתית כלפי ריקנותו של הנוף הפולני
אחרי השואה הפכו לתופעות פולניות חשובות מאוד
במפנה המאה. הן באות לידי ביטוי למשל בפעילויות
של מרכז "פְּרֶמָה גְרוֹצְקָה" ("שער גרוצקה") ותאטרון

כ-17 אחוזים מהאוכלוסייה החזיקו עדיין בדעות קדומות כלפי
יהודים. תוצאות אלו לא היו נעימות אבל מובנות. למעלה
מעשור, ניסתה החברה הפולנית להתמודד עם קרבנות
הטרנספורמציה הפוסט-קומוניסטית האלימה: אנשים שילמו
עליה באבטלה ובאבדן היציבות והמעמד החברתיים. אך טבעי
שקבוצה גדולה זו תיפול טרף לפופוליסטים. הסקרים שנערכו
עשר שנים מאוחר יותר היו הרבה יותר מדאיגים: אחוז בעלי
הדעות הקדומות האנטישמיות עלה ל-27 אחוזים. מצד שני
– וחשוב להדגיש זאת – אחוז "הפילושמיים" עלה גם הוא.

עם זאת, אני דוחה את מונח הזה ומעדיף לדבר על "אנטי-
אנטישמיים", אנשים המנסים להבין את הזיכרון היהודי ונקודת
המבט היהודית. נוכחותם התגלתה במיוחד בוויכוחים סביב
ספריו של יאן ט. גרוס "שכנים" ו"פחד". על קצה המזלג, בזמן
שנערך הסקר השני היתה אמפתיה רבה יותר כלפי הזיכרון
היהודי, כפי שמודגם ב"חמלה", שירו של המשורר המכובד
בולסלב טבורסקי, שפורסם לאחרונה (בתרגום חופשי שלי):

ההשמדה בירקנאו ויבקר בה היום יגלה שינוי חיובי אדיר, כמעט בלתי-נתפס. לא רק בזכות פתיחת מבנה "הסאונה", בו מוצג היום אוסף תמונות משפחתיות שנמצאו בין חפציהם של הקרבנות היהודים מאזור גוגומביה דומברובסקיה (Zagłębie Dąbrowskie), אלא גם הודות לדאגה ותשומת הלב בתיעוד גורלם של היהודים באופן כללי.

"NN" בלובלין¹, ובמרכזי מחקר אקדמיים וחוגים לתרבות ולהיסטוריה יהודית באוניברסיטאות שצמחו לא רק בוורשה וקרקוב אלא גם במרכזים קטנים יותר כגון ורוצלב, פוזנן, לודז' ולובלין. כיום, כמעט בכל אוניברסיטה נכתבות עבודות תזה לתואר שני או לדוקטורט העוסקות בעניינים יהודיים. חברה טובה שלי, המלמדת תרבות והיסטוריה של האמנות

יהיה מעניין לראות כמה אנשים, אז והיום, קוראים לעצמם "פולנים ממוצא יהודי", "יהודים ממוצא פולני" או "פולנים ויהודים" וכיצד השתנו הפרופורציות היחסיות.

ברצוני להדגיש במיוחד את תפקידו של צוות המוזיאון הלאומי באושוויץ. ההתפתחות בעמדותיהם יכולה לשמש חומר למחקר בנושא תהליך ההתגברות על הדה-יודיזציה של אתר זיכרון זה. העבודה על התערוכה החדשה של המוזיאון הנמצאת כעת בעיצומה, תוכל להדגים זאת אף יותר.

2014: מריאן טורסקי בלובי המפואר של המוזיאון לתולדות יהודי פולין. צולם ע"י פרנק מזור.

במספר אוניברסיטאות, הראתה לי עבודות של הסטודנטים שלה המשקפות מגמה זו. ככל שבמהלך הרצאותיה היא מציגה נושאים יהודיים, הם מייצגים רק חלק קטן ממה שהיא מלמדת; אך נראה שהסטודנטים שלה פתוחים לנושאים אלו, וחשוב אף יותר – הם מודעים לכך שזהו תחום שלא נחקר מספיק ולכן מתנדבים לכתוב עליו. כדאי גם להזכיר כי קרן "שלום", ארגון לא-ממשלתי יהודי-פולני, מקיימת תחרות כתיבת מאמרים על נושאים יהודיים בין בתי ספר תיכוניים. הדבר המרתק ביותר בעיני בתחרות זו הוא החדירה של ההיסטוריה המקומית, האזורית של עיירות קטנות וכפרים מנקודת מבט אותנטית, רעננה וצעירה. מאמרים אלו משקפים לעתים קרובות את הניסיון האחרון להגיע לעדי הראייה המקומיים והמבוגרים לנוכחות היהודית במקומות אלו. שנים רבות אנו נהנים מפסטיבל התרבות היהודית בקרקוב ונמשיך לעשות זאת, אך כיום נוספו אליו אירועים דומים בלודז', לובלין, פוזנן, גדנסק, וואודבה ומקומות נוספים. שלא לדבר על ורשה, שבה מתקיימים מדי סתיו ימי יצחק בשביס-זינגר, אירוע תרבותי יהודי המהווה תחרות לפסטיבל בקרקוב הן מבחינת קנה מידה והן במגוון האירועים המתקיימים במסגרתו.

שינויים אלו בנוף הכללי הביאו לשינויים גם במנטאליות של "אנשים ממוצא יהודי"; כוונת תחילה אני משתמש בביטוי האומלל הזה שמקורו בזמן שלמרבה המזל כבר מאחורינו. שימו לב שהאווירה החדשה הזו מאפשרת כעת לאנשים ממוצא כזה "לצאת מהארון". זוהי כנראה התופעה המעניינת ביותר של השנים שלאחר 1989! יהיה מעניין לראות כמה אנשים, אז והיום, קוראים לעצמם "פולנים ממוצא יהודי", "יהודים ממוצא פולני" או "פולנים ויהודים" וכיצד השתנו הפרופורציות היחסיות. ויהיה מעניין לא פחות לגלות למה רק 1,200 אנשים הגדירו את "מוצאם האתני" כיהודי במפקד האוכלוסין בשנת 2002. האם היה זה רק עקב פגמים בשיטות הסקר? האם אנו כיהודים לא נכנענו בקלות רבה מדי למעין אופורטוניזם?

אני רואה את האמפתיה והסקרנות גם משתקפות בהתעניינות הציבורית במוזיאון לתולדות יהודי פולין בוורשה, כמו גם בהתקדמות שנעשתה בהבנת השואה, וזאת למרות שהתופעה המכונה "קנאת רצח עם" עדיין חזקה, ואפילו קבלה צורה חדשה לאחר שבמהלך השנים האחרונות התחילו הרשויות המדיניות לקדם את מה שמכונה "המדיניות ההיסטורית"². ההתקדמות הזו בולטת במיוחד במה שאני מכנה היפוך המגמה של דה-יודיזציה של אושוויץ. כל מי שביקר לפני אמצע שנות התשעים בתערוכה המוצבת במקום שבו שכן מחנה

1 מרכז תרבות מופעל על ידי פולנים לא יהודים, והתאטרון הצמוד אליו, העוסקים בשימור זיכרון הקהילה היהודית של לובלין.

2 הניסיון להשיג אשראי פוליטי בינלאומי באמצעות שימוש בסבלה של פולין בעבר.

ועוד כמה הרהורים מתוקים-מרירים למען השלמת התמונה. ולא מגנה – אני פשוט מתאר את המצב כפי שהוא, אם כי אין ספק שלא היו מתרחשות שום "יציאות מהארון" אלמלא אינני יכול להסתיר את צערי על כך.

ב-1989 האופטימיים היו משוכנעים כי הדמוקרטיה וההצטרפות הצפויה לאיחוד האירופי יאיצו את תהליך ההתגברות על דעות קדומות המבוססות על קסנופוביה.

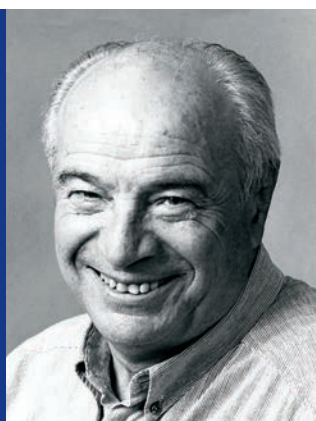
האם אני רואה עתיד לקהילה היהודית בפולין? אינטואיטיבית – כן, אני עדיין רואה עתיד. למה? קודם כל בגלל לקחי העבר. מאז גלות בבל, היהודים אף פעם לא עזבו לחלוטין את הגלות. הגלובליזציה עוד תגביר את תנועת האנשים ממקום למקום. אולי אנחנו צריכים לוותר על הרעיון של מקום מגורים קבוע לטובת ארעיות או כתובת נוכחית. כתובת קבועה או לתקופה ארוכה תהיה תלויה בהתפתחויות הכלכליות והפוליטיות באזור ובעולם, בעיקר באירופה ובמזרח התיכון, וכן ביחסים בין אירופה לבין העולם המתפתח ובפרט האסלאם. אם אחרי שניים או שלושה דורות אנחנו יכולים לראות קהילה יהודית חדשה בגרמניה, עם נוכחות שיורית של צאצאי יהודי גרמניה, למה שאהיה פסימי לגבי פולין? ■

הרגישו האנשים שהחליטו לחשוף את מוצאם באווירה הרואה את בדיקת השורשים בחיוב. אפילו יהיה זה לגיטימי לומר שעניין זה הפך להיות אפנתי במידה מסוימת, וכוונתי לא רק לתליוני מגן הדוד המעטרים את צוואריהן של נשים צעירות. אך יחד עם זאת, ארגונים יהודיים חשובים עדיין שולחים מכתבים במעטפות המסומנות בראשי תיבות סודיים: "SKŻ" במקום "איגוד הוטרנים היהודים", "SDH" במקום "עמותת ילדי השואה", "GWŻ" במקום "קהילה היהודית הדתית". בכיר בקהילה היהודית הדתית אמר לי לא מזמן כי חלק מחברי הקהילה מעדיפים שהדוור והשכנים שלהם לא ידעו מי השולח; ואני מודע לכך שעדיין ישנם אנשים המסתירים את המידע הזו מבני משפחותיהם. אני לא משבח

נס היסטורי: חיים יהודיים בפולין לאחר הקומוניזם

מאת פליקס טיך

לפני

שאתייחס למצבם של היהודים ויחסי פולנים-יהודים מאז 1989, כלומר לאחר הקמת המדינה הפולנית הדמוקרטית, אני רוצה לחזור בקצרה לתקופה מוקדמת יותר על מנת לקבוע מעין נקודת התייחסות.

— שבגינן נעלמו היהודים כמעט כליל מן הנוף האתני של פולין, שהיה פעם רב-לאומי¹.

מרץ 1968 — מחאות הסטודנטים ומסע התעמולה האנטישמי — גרם לכל מי שנשאר או כמעט לכולם, להבין כי אין מנוס מן היהודיות וכי ניתן להיות יהודי ובה בעת להיות שקוע לחלוטין בתרבות הפולנית.

כמה אנשים נשארו בפולין אחרי אירועי מרץ 1968 בטענה של זהות יהודית חילונית או שומרת מצוות? ככל הנראה כ-20,000. רק חלק קטן מהאוכלוסייה היהודית שלפני המלחמה, כמעט 3.5 מיליון איש, ואחוז קטן מרבע מיליון הניצולים שעברו דרך או נשארו במדינה שנקראה אז הרפובליקה הפולנית העממית.

לפני שנים סיפר לי חבר על אירוע שהיה עד לו במהלך אירועי מרץ 1968 — חבר הפוליטבירו סטפן אולשובסקי, אז מפקח העיתונות של המפלגה ומהמארגנים העיקריים של מסע התעמולה האנטישמי, התפרץ מתנשף לתוך אסיפת עיתונאים, שם פעמיו היישר אל הפדיום, שם הכריז בניצחון: "ובכן, חברים, שמנו קץ ליהודים." במובן מסוים הוא צדק. הטיהורים של מרץ 1968 ואיתם גל ההגירה המסיבי מפולין של ניצולי שואה ושל ילדיהם שנולדו ברפובליקה העממית של פולין, היה עבור הקהילה היהודית-פולנית

בקרב הדור הצעיר של פולנים משכילים, וביניהם גם בני נוער בתיכון, אחוז המעידים על עמדות אנטישמיות ירד במידה ניכרת, ואילו אחוז המביעים עוינות לאנטישמיות נמצא במגמת עלייה.

מזיכרונותיהם של הניצולים שעזבו את פולין אחרי מלחמת העולם השנייה עולה כי הגורם העיקרי לטינה שרחשו למי שהיו בני ארצם כמעט ולא נבעה מהתנהגותם המבישה של חלק מהפולנים כלפי היהודים בתקופת המלחמה (אף כי זו לא הייתה זניחה). הטינה העיקרית נבעה מהדרך שבה נדחו הניצולים אחרי המלחמה, כאשר ניסו לחזור לתחושה של נורמליות ולבתייהם, אם אלו עדיין עמדו על תילם. היו אלה גל הפוגרומים ורצח היהודים אחרי המלחמה (שבוצעו הן על ידי חלק משכניהם והן על ידי תנועת ההתנגדות האנטי-קומוניסטית, ולפעמים גם על ידי לובשי מדים של הרשויות

מה שהצרפתים מכנים *coup de grâce*, כלומר המתת חסד. היהודים לא היו עוד חלק משמעותי בקהילה הפולנית ובמובן זה נעלמו מהנוף האתני של המדינה שבה אבותיהם חיו במשך מאות שנים.

מי שטענו לזהות חילונית או דתית ונשארו בפולין עשו זאת מסיבות שונות. חלקם נותרו בפולין משום שראו בעצמם חלק מהמדינה ורצו לא רק להמשיך לחיות בה אלא גם להילחם למען דמוקרטיזציה. אחרים נשארו משום שהאמינו, מילולית ומטפורית כאחד, כי לא ניתן להשאיר את קברי היהודים בפולין ללא אפוסטרופוס — מכיוון שיהדות פולין אינה קיימת עוד יש לקחת אחריות על הנצחת הנוכחות היהודית ארוכת הדורות בפולין, בשם השלמות ההיסטורית. הם האמינו כי צריך להביא לתודעת הציבור הרחב את הסיבות — שכללו לא רק את השואה

1 הערת העורכת: הניצולים חזרו לפולין מסיבות רבות, לא רק כדי לשמר את הזיכרון היהודי או להלחם למען החופש. חלקם חזרו כדי לחפש בני משפחה, אחרים נשארו מתוך אינרציה או משום שלא היו להם אפשרויות אחרות. כמו כן היו גם אחרים, ובעיקר ילדים שהוטרדו, שלא היו אפילו מודעים לכך שהם יהודים.

יהודיות. אינטלקטואלים אלה הקימו גם מרכזים אקדמיים לחקר השואה בוורשה ובקרקוב, אשר זכו להכרה בינלאומית. תמיד ישנם נרשמים רבים לקורסי ההכשרה למורים בהוראת השואה. מדי פעם יוזמה בעניין זה של מורה תיכון בפרובינציה לא מתקבלת בעין יפה על ידי הממונים, אבל מקרים כאלה הם נדירים. לאחרונה, הפכו לימודי השואה לחלק בלתי נפרד כביכול מתוכנית לימודי החובה בתיכונים. "כביכול", משום שרוב המורים בתיכונים הפולנים עדיין לא הוכשרו למשימה זו – אך מספרם של אלה שרכשו את הידע הדרוש גדל באופן שיטתי באמצעות תוכניות להכשרת מורים.

מחקר סוציולוגי שנערך לאחרונה הראה כי אחוז העמדות הלא ידידותיות כלפי יהודים בקרב פולנים בגיל העמידה ומבוגרים יותר לא משתנה בהרבה, אבל הוא גם הראה בברור כי בקרב הדור הצעיר של פולנים משכילים, וביניהם גם בני נוער בתיכון, אחוז המעידים על עמדות אנטישמיות ירד במידה ניכרת, ואילו אחוז המביעים עוינות לאנטישמיות נמצא במגמת עלייה.

אנחנו עוד זוכרים זמנים בהם מדריכי תיירים בערים הפולניות אפילו לא הזכירו בסקירה ההיסטורית של העיר כי לפני השואה אחוז גדול מאוכלוסיית הערים הללו היה יהודי. וכמובן לא הזכירו גם את תרומתם של יהודי העיר להתפתחותה של התעשייה המקומית או של העיר עצמה. כיום, על פי רב, מצב כזה לא יעלה על הדעת. כך היה גם במוזיאונים המקומיים, שהיהודים פשוט נעדרו מהם – היום, ברוב המקרים, הם הופיעו בשנית.

מונוגרפיות ופרסומים אחרים על נוכחותם וגורלם של היהודים בחלק זה או אחר של פולין מתפרסמים בתדירות הולכת וגוברת. הכותבים הם היסטוריונים מקומיים חובבים, מורים מקומיים או ארכיונאים. עם זאת, לעיתים קרובות נעדר ממאמרים אלה מידע על גישת תושביה הלא-יהודים של העיר כלפי היהודים בזמן המלחמה. הגישה היא לעיתים קרובות אתנוגרפית יותר מאשר תאור מפורט של גורל יהודי העיר בזמן המלחמה והדרכים שבהן התייחסו אליהם בני ארצם הלא היהודים. אפשר להניח כי זהו רק הצעד הראשון להשבת זיכרון היהודים וכי יבואו בעקבותיו צעדים נוספים שיובילו להבנה עמוקה יותר של מצב המלחמה.

מדי חודש מתפרסמים בפולין לפחות כמה ספרים בנושאים יהודיים, בהם זיכרונות של ניצולי שואה, יומנים של קורבנות, אוספים של מקורות, מונוגרפיות, מאמרים מכנסים אקדמיים, ביוגרפיות של אישים יהודים בולטים, ספרי לימוד, הנחיות להוראת השואה ותרגומים פולנים של סופרים יהודים או ישראלים. מעולם לא פורסמו בפולין ספרים רבים כל כך

1986: פליקס טיך בספריית ביתו, ורשה, עם כלבו בוקה.

הרשמיות) שביקשו להשלים את הטיהור האתני שהתבצע ביעילות כה גדולה בידי הכובש הגרמני. אירועים אלה הובילו ליצוא הסטריאוטיפ השלילי של הפולנים הקיים עד היום ברחבי העולם ומשפיע על הצורה שבה נתפסת פולין העכשווית.

מחקר סוציולוגי פולני מראה כי השנים הראשונות של פולין הדמוקרטית לא שינו באופן משמעותי את היחס של רוב הפולנים כלפי בני ארצם היהודים, בעבר ובהווה. לא רק "המשטר הישן" או ה"קומונה" (הקומוניסטים) נושאים באחריות להלך הרוח של רוב הפולנים ביחס ליהודים. להלך רוח זה יש שורשים עמוקים. זה דרש מפולין להיפתח לרווחה אל העולם החיצון, ומעל לכל דרש חילופי דורות, כדי ליצור מעיין נס היסטורי של תריסר השנים האחרונות לערך, ובמיוחד של העשור האחרון – נס, אשר רק במידה מסוימת היה תוצאה של הנוכחות היהודית המצומצמת בפולין ובעיקר היה תוצאה של יוזמות עממיות של הדור הצעיר והדור הבוגר של האינטליגנציה הפולנית, נטולת השורשים היהודיים. האינטליגנציה הזו יזמה הקמת קתדרות להיסטוריה, שפה ותרבות יהודית באוניברסיטאות, וכיום הן קיימות כמעט בכל אוניברסיטה בפולין ואחראיות על עובדה כי בקרב דוברי היידיש כיום יש יותר פולנים אתניים מאשר צאצאי משפחות

צ'בינסקי התמנה למנהל המוזיאון. עבודת המוזיאון אינה מוגבלת לשיתוף ידע על מה שקרה שם ובאותן שנים, היא גם מאפשרת פרספקטיבה רחבה יותר על תופעת השואה עצמה.

בתימה תוכניתית ופיננסית של מוזיאון השואה בווינגטון הוקמו בשנת 2004 מוזיאון השואה ואתר ההנצחה המודרניים ביותר בפולין באתר מחנה ההשמדה הגרמני לשעבר בקלז'ץ, אשר גבה חצי מיליון קורבנות. אתר השואה בסופיבור, בו נרצחו רבע מליון בני אדם, רבים מהם יהודי הולנד, מקבל סיוע משמעותי מממשלת הולנד. רק בטרבלינקה, שם הגרמנים ועוזריהם האוקראינים רצחו בגז את מרבית האוכלוסייה היהודית של שטחי הגנרלגוברמן (הממשל הכללי) הגרמני בפולין הכבושה, לא קורה הרבה. טרבלינקה היא עדיין רק שלוחה של המוזיאון האזורי בעיר המחוז שְׂקֶלְצָה ולא מוזיאון לאומי כמו המוזיאונים באושוויץ-בירקנאו, מיידנק, בלז'ץ ושטוטנהוף. כתוצאה מכך עומדים לרשות המוזיאון אמצעים לצורך שימור אתר זה, החשוב כל כך ליהודים ולהנצחת העם היהודי.

על אף השינויים החיוביים והמשמעותיים ביחסם של הפולנים כלפי בני ארצם היהודים והעניין הגובר בהיסטוריה

על היסטוריה יהודית, בוודאי לא אחרי המלחמה אך באופן פרדוקסלי אף לא לפני, אם כי מספרים אלה כוללים גם יצירות בעלות אוריינטציה אנטישמית, גם אם לא במפורש. איני רוצה להתעמק בסיורי ההרצאות של מרצים אנטישמיים כגון פרופ' יז'י רוברט נובאק. הוא לא מתקשה להתארח באולמות הרצאות, כולל כמה כנסיות, או במציאת מאזינים להוטים. ישנם בפולין גם מו"לים המתמחים בספרות אנטישמית, כגון הוצאת הספרים של הנריק פאָיאָק באזור לובלין. עם זאת הם מהווים שוליים, גם אם משתלמים, של שוק המו"לות.

לאחרונה אנו עדים למחוות אשר לא נראו קודם לכן או נראו לעיתים רחוקות בפולין בשישים השנים הראשונות לאחר המלחמה: הרשויות המקומיות החלו להקים אנדרטאות להנצחת התושבים המקומיים שנרצחו בשואה. במרץ 2009 הוקמה אנדרטה בעיר התעשייתית רָדוֹמְסקוֹ (Radomsko) שהיתה ביתם של 14,000 יהודים לפני המלחמה. בשנים עברו, אנדרטאות או לוחות זיכרון כאלה הוצבו ביוזמת ובמימון תושבים לשעבר שהתגוררו מחוץ לפולין או ילדיהם.

בשנים האחרונות גדלה חשיבותו של המוזיאון הממלכתי אושוויץ-בירקנאו בנוגע להפצת הידע על השמדת יהדות פולין ויהדות אירופה בכלל, במיוחד מאז שד"ר פיוטר

אלאונורה ברגמן ופליקס טיך מקטלגים מסמכים מאוסף עמנואל רינגלבלום במכון ההיסטורי היהודי בוורשה. צילום: אדוארד סרטה.

במוסדות חשובים כמו המכון ההיסטורי היהודי והמוזיאון החדש לתולדות יהודי פולין.

מה שמעניין במיוחד לגבי כל ההתפתחויות החיוביות שהוזכרו לעיל הוא שהן באות לידי ביטוי בעוד שהנוכחות היהודית בפולין, כפי שהיא באה לידי ביטוי במספר האזרחים היהודים של המדינה, ממשיכה לרדת עקב דלדול ביולוגי. איחוד הקהילות היהודיות הדתיות, ההתאחדות היהודית החברתית-תרבותית, איגוד הוטרנים היהודים ואגודת ילדי השואה הם כולם ארגונים פעילים, אבל מדי שנה מספר החברים בהם קטן. הביולוגיה נותנת את אותותיה.

הרוב המכריע של היהודים החיים כיום בפולין התמזג לתוך החברה במידה חסרת תקדים. הוכחה אחת לכך היא שהיהודים לא הקימו מחדש אף לא אחת מהמפלגות היהודיות הרבות שפעלו עדיין בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם השנייה. תופעה זו מהווה אינדיקציה חיובית לכך שזכויות האזרח של היהודים מכובדות. אבל בתוך הקהילה אנחנו גם מרגישים בחסרונן של אושיות כריזמטיות כמו מיכאל פרידמן, ארנולד מוסטוביץ', או פאבל וילדשטיין! אשר אך לפני כמה שנים עוד היו בינינו.

אילוסטרציה (1943) של המכון ההיסטורי היהודי בוורשה (הבניין משמאל) הממוקם ליד בית הכנסת הגדול ברחוב טלומצקיה.

של הנוכחות היהודית בפולין בקרב פולנים בני הדור הצעיר, היעדים שנקבעו על ידי אנשי חינוך בהקשר זה אינם אחידים. כמה עמוק תגיע עבודה חינוכית זו ובאיזו מידה תחשוף אמיתות לא נוחות אשר לעיתים קרובות נדחות על ידי האגו הלאומי? כמה נוכחת בתהליך החינוכי כל האמת על הסיבות להיעלמותם של יהודי פולין מהנוף האתני של פולין? באיזו מידה תהליך זה מתחמק מהסוגיות

אנחנו עוד זוכרים זמנים בהם מדרכי תיירות בערים פולניות אפילו לא הזכירו בסקירה ההיסטורית של העיר כי לפני השואה אחוז גדול מאוכלוסיית הערים הללו היה יהודי. כיום, על פי רב, מצב כזה לא יעלה על הדעת.

חלק מן היהודים שנשארו בפולין פעילים בחיי הדת התוססים וכל האפשרויות השונות שלהם, מהאורתודוקסיים דרך הרפורמיים ועד לחב"ד. בכל שנה מספר יהודים שגילו את יהדותם מאוחר (אבל לא מאוחר מדי) מצטרפים לפעילויות אלה ומתייחסים להשתייכותם החדשה מאוד ברצינות, ומצב זה נמשך כבר לפחות בשלושים השנים האחרונות.

העובדה שכמעט אף יהודי לא שב להתגורר בפולין היא נושא חשוב בעיצוב עתידה של הקהילה היהודית. למרבה המזל, עדיין יש בינינו אינטלקטואלים יהודים בולטים שהשפעתם אינה מוגבלת רק לחוגים ונושאים יהודיים.

עם זאת, נראה כי לעת עתה הנצחת יהודי פולין בפולין נותרת בידיהן האמונות של האליטות האינטלקטואליות והמוסריות הפולניות. יותר ויותר צעירים פולנים משתתפים גם במאמץ

הקשות, הלא נוחות, כולל האנטישמיות שלפני המלחמה וההסכמה להשמדה הגרמנית על ידי חלק מהאוכלוסייה וההיקף האמיתי של הוקעת היהודים הנלחמים על חייהם במסתור. בהדרגה מתחיל עיסוק בפוגרומים ורציחות של יהודים לאחר המלחמה, ותהליך זה חייב להימשך. פעולות אלו בוצעו לא רק על ידי אנשים שלא רצו להחזיר את רכושם של היהודים הצצים מתוך מקומות מסתורם אחרי המלחמה, אלא גם על ידי מי שאיתרו את היהודים השבים מהמחנות ברכבות והרגו אותם בו במקום.

אילו מסקנות יש לשאוב מתוך סמיכות זו של אקדמאים, מחנכים ויוזמי תרבות אצילים ומבקשי אמת היסטורית מצד אחד ומעשים וגילויים הפוגעים בבירור בתהליך מצד שני? הרבה עוד נותר לעשות כדי להעלים את השדים של שנות יהודים או לפחות לגרשם אל שולי החיים הרוחניים הפולנים. עם זאת, התופעות החיוביות נראות הרבה יותר דינמיות מפעולותיהם המושרשות עדיין של הקנאים. אחת התופעות החיוביות הללו היא התמיכה של המדינה ושל עיריית ורשה

1 מתרגם מיידש, סופר ידוע, שימש בעבר כיו"ר איגוד הוטרנים ויו"ר איחוד הקהילות הדתיות היהודיות.

זה. בתדירות הולכת וגוברת לוקחים על עצמם תלמידים פולנים את שימור בתי הקברות היהודיים המוזנחים ושרידים אחרים של הנוכחות היהודית. עבור רבים מאותם צעירים זוהי ההזדמנות הראשונה לגלות שיהודים חיו פעם בערים ובעיירות שלהם וזהו גם הצעד הראשון לקראת מציאת עניין בגורלם של יהודי פולין ובסיבות להיעלמותם מפולין.

בעתיד, אלה יהיו הגברים והנשים הפולנים הצעירים, שאינם בהכרח יהודים, שיהיה להם אכפת וישמרו את ההיסטוריה היהודית של המדינה. יהיה להם אכפת כי הם רוצים להכיר טוב יותר את ההיסטוריה של פולין וזוהי היסטוריה שבה היהודים ממלאים תפקיד חשוב בכל תחומי החיים, למרות שהם היו רק מיעוט אתני. ■

לחזור הביתה כדי להקים את עוף החול מן האפר

מאת זיגמונד רולאט

בפרסקאות על התקרה והקירות שצוירו על ידי פרופסור פרץ וילנברג הידוע, ובמשך למעלה ממאה שנים שימרו בו את דגל המלחמה שהפקידה למשמרת היחידה הפולנית הנסוגה עם צבא נפוליאון. הדגל הפך לציפוי הפנימי של פרוכת הקטיפה של ארון הקודש. פריטי מידע אלה ואחרים יכולתי לספר לילדיי מניסיוני האישי, אבל כמה נפלא היה יכול להיות לקחת אותם למוזיאון להיסטוריה יהודית, אם רק היה קיים באותן שנים.

נולדתי בשנת 1930 ואני זוכר בחיבה את ילדותי. סבי ניהל בית ספר קטן בכיכר השוק הישנה, שבו השיעורים התקיימו בפולנית. אחי הבכור יז'ק ואני למדנו בגימנסיה העברית, בית ספר ותיק ויוקרתי שנייהל דניאל נויפלד, שתרגם את הסידור לפולנית.

לאורך ההיסטוריה שלאחר מלחמת העולם השנייה, נאבקה פולין עם זיכרון העבר היהודי שלה. חברות אנושיות לא יכולות להיות עדות לרצח עם במולדתן ולאחר מכן להמשיך כרגיל.

צ'נסטוחובה, המפורסמת בזכות המדונה השחורה שביאסנה גורה (Góra Jasna), היא העיר הקתולית ביותר בפולין. לפני המלחמה שליש מאוכלוסיית העיר היו יהודים, שליש חשוב ופורה מאוד. היהודים בנו את מפעל הטקסטיל הראשון ומפעל הנייר הראשון; אולם הקונצרטים והתיאטרון בצ'נסטוחובה ניבנו במימון פילנתרופים יהודים. אני הייתי פולני בן הדת היהודית. בחגים היהודיים היינו בבית הכנסת החדש והיפה אבל גם חגגנו את יום החוקה הפולנית בשלושה במאי.

אנחנו, שחינו בצ'נסטוחובה בזמן המלחמה – בגטו, במסתור, במחנה "הסאג" שבו שרדתי יחד עם כשלושים צעירים אחרים – נושאים עמנו כמה זיכרונות קשים. הוריי ואחי הגדול יז'ק נהרגו במלחמה. בגיל 18 יז'ק היה הצעיר ביותר בקבוצה של שישה פרטיזנים. אבי נהרג במרד במחנה ההשמדה טרבלינקה.

אני מבין שאני ניצול שואה יוצא דופן במקצת; למעשה, תמיד נאחזתי בזיכרונות המאושרים מחיי בפולין לפני פלישת גרמניה הנאצית. מעולם לא האשמתי את פולין או אזרחיה בהשמדת העם היהודי, שהתבצע על ידי היטלר. לאחר ששרדתי את המלחמה, היגרתי לארצות הברית, נישאתי והקמתי משפחה בניו יורק ושם גם בניתי את עסקיי. צפיתי מרחוק בדיכוי חירותה של פולין תחת הקומוניזם הסובייטי ורק בימים ההיסטוריים של סיום השלטון הקומוניסטי והפלתו על ידי לך ולנסה ותנועת סולידריות גדלה להיטוטי לחזור לפולין.

מאז ניצחון הדמוקרטיה בשנת 1989 פעלתי על מנת לעזור לפולין לבנות חברה אזרחית חזקה וקהילה יהודית. למרות שפרק חדש זה היה בלתי צפוי לחלוטין, אני חש סיפוק

ממעורבותי ביוזמות עסקיות ותרבותיות בפולין, אשר נמשכת כבר עשרים וחמש שנים. המחויבויות המשמעותיות ביותר שלקחתי על עצמי הן החייאת החיים היהודיים בעיר צ'נסטוחובה (Częstochowa) בה נולדתי וגדלתי ותפקידי כיו"ר שותף במועצת המנהלים של המוזיאון לתולדות יהודי פולין, מוסד חינוכי בעל חשיבות בקנה מידה עולמי, אשר יציג וילמד את ההיסטוריה בת אלף השנים של יהדות פולין באתר ההיסטורי של מרד גטו ורשה במלחמת העולם השנייה.

לפני שנים לקחתי את בני ובנותיי לפולין כדי לראות את ארץ אבותיהם ואת צ'נסטוחובה, שהיתה פעם מיקרוקוסמוס נפלא של ערי פולין. רציתי שהילדים שלי יראו את המקום בו עמד פעם בית הכנסת הישן של צ'נסטוחובה, את רחוב מירובסקה היפה בו היה עומד הרב הראשי עם התורה בידיו, ומברך לשלום את נשיא פולין כשזה ביקר בעיר. בית הכנסת התפאר

2007: זיגמונד רולאט והרב הראשי מיכאל שוורצברג מתקנים מזוזה בחנוכה המרכז הקהילתי היהודי החדש בצ'נסטוחובה, עיר הולדתו של זיגמונד רולאט. צילום: רון שיפר.

במהלך אלף השנים הללו, בעוד היידישקייט פרוחה והשתמרה בפולין ובעולם דרך צאצאי יהודי פולין, יהודי פולין נטלו גם חלק בלתי נפרד בהעשרת תרבות מולדתם. השירה של יוליאן טובים, הפרוזה של יצחק בשביס זינגר, האמנות של ברנו שולץ, המוזיקה של ארתור רובינשטיין, מגדולי התיאטרון והקולנוע – כולם אלמנטים גאים בתרבות הפולנית. יהודים גם לחמו במלחמות פולין ובהפיכות שנועדו להשיב לה את עצמאותה – החל ממפקד חיל הפרשים הגדול ברק יוסלביץ' ועד למעלה מ-800 הקצינים הפולנים-יהודים שנטבחו על ידי הצבא האדום הסובייטי בקאטין בזמן מלחמת העולם השנייה.

לאורך ההיסטוריה שלאחר מלחמת העולם השנייה, נאבקה פולין עם זיכרון העבר היהודי שלה. חברות אנושיות לא יכולות להיות עדות לרצח עם במולדתן ולאחר מכן להמשיך כרגיל. נטל הזיכרונות האלה לבדם הינו קשה ממש; אבל עליו נוספה גם העובדה כי בעוד פולנים רבים סיכנו את חייהם וחיי משפחותיהם על מנת להציל את שכניהם היהודים, פולנים אחרים שיתפו פעולה עם הכובש.

הופעתו של הקומוניזם הסובייטי מנעה אפשרות לדיון משמעותי בהיסטוריה היהודית-פולנית – אם בשנות המלחמה ואם בתשע מאות השנים שקדמו להן. פולין איבדה 6 מיליון איש ואישה (יותר ממחצית מהם יהודים) או למעלה מ-15 אחוז מאוכלוסייתה, ואז נפלה קורבן למשטר הקומוניסטי האכזרי של ברית המועצות. הטראומה של המדינה היתה גדולה מכדי לעסוק בהתבוננות פנימית וכאשר נעשו ניסיונות כאלה מדי פעם בפעם – התערבה הצנזורה הקומוניסטית.

אחרי המלחמה, התמזל מזלי להגר לארצות הברית, שם הוכחתי כמו מיליונים לפני ואחריי, כי נער צעיר, יתום, חסר פרוטה המוכן להשקיע יכול לקבל את החינוך הטוב ביותר, לשגשג וליצור מקום בטוח ויציב עבורו ועבור משפחתו. אמריקה אפשרה לי לחזור לפולין עם היכולת לסייע בחיזוק הקהילה היהודית ולספר את סיפורה המודחק של ההיסטוריה של יהודי פולין. בתערוכות מולטימדיה עשויות היטב מספר המוזיאון לתולדות יהודי פולין בצורה נפלאה על מאות השנים של חיים והישגים יהודיים ביישובים המוקדמים ובימי הביניים.

ההיסטוריה של יהדות פולין עתיקה כמעט כמו זו של פולין. האזכור המוקדם ביותר של פולין הוא על המטבעות הראשונים שנטבעו בה – על ידי יהודים. כמו כן מוזכרת פולין בכרוניקות שנכתבו על ידי יהודים מתקופת ימי הביניים. בתקופה מאוחרת יותר, בזמן תור הזהב של האיחוד הפולני-ליטאי, מלכי פולין קבלו את היהודים בברכה והעניקו להם זכויות יתר מיוחדות בעוד שבספרד ופורטוגל היהודים נרדפו וגורשו ובמקומות אחרים באירופה הגבלות מכבידות היו דבר שבשגרה. במשך מאות שנים חיו יותר יהודים בפולין מאשר בכל מקום אחר בעולם. ועד ארבע הארצות, הועד היהודי בפולין, היה הגוף המבצע הפוליטי היהודי היחיד שהתקיים בין חורבן בית שני והקמת הסוכנות היהודית בפלשתינה.

הממלכה הפולנית והאיחוד הפולני-ליטאי, בהם חיו יהודים במשך כמעט אלף שנים, היו גדולים בהרבה משטחה של פולין כיום. בשיאם הם התפרשו מן הים הבלטי ועד הים השחור, מגרמניה ועד לגבולות רוסיה האסיאתית, בשטחי מזרח אירופה של היום, וכללו מגוון גדול של עמים ותרבויות. תחת שליטת הפולנים חיו בעיקר איכרים פולנים אבל בתקופות שונות גם ליטאים, לטבים, ביילורוסים ואוקראינים. בערים ובעיירות חיו בעיקר פולנים, יהודים (פעמים רבות הם היו 50 אחוז או יותר מכלל האוכלוסייה) וגרמנים, אך גם ארמנים, יוונים, קזחים, טטרים וקבוצות אחרות. במשך שהיה ברובו חקלאי, היהודים עסקו במסחר ומלאכות שונות. הם עזרו לעצב את הארץ – לא כאורחים אלא כבונים גאים. כמיעוט חזק הם הצליחו לשמור על זהותם, המושרשת בדרך החיים היהודית הברורה. על רקע מאות בתי הכנסת המפוארים הבנויים מעץ או אבן פרוחה היידיש, שפתם של יהודי פולין. כאן נולדה החסידות, תנועה שביקשה לשרת את אלוהים דרך שירה וריקוד. אינספור ישיבות הולידו חכמים ומורים גדולים – הבעש"ט והגאון מווילנה, וגאונים וצדיקים אחרים. התסיסה האינטלקטואלית הביאה את תנועת ההשכלה, מבשרת הציונות וישראל.

גטו ורשה של נתן רפפורט, אשר עמדה בכיכר המרכזית של מרכז מגורים חדש שצמח סביבה מתוך הריסות הגטו.

הרבה כבר נעשה כדי לשנות את מצב העניינים העגום הזה מאז שפולין קיבלה את עצמאותה בשנת 1989, הפכה לחלק מאירופה וחברה גאה לארצות הברית וישראל. מאות ספרים בנושאים יהודיים פורסמו בפולין. פסטיבלי התרבות היהודית בוורשה וקרקוב הפכו לגדולים מסוגם באירופה. מאות חוקרים, סופרים, עיתונאים ופעילים חברתיים פולנים יצרו מגוון מרשים של יצירות, מונוגרפיות מדעיות, דיונים עיתונאיים, ביוגרפיות והנצחה מקומית לשכנים שאבדו. 85 אחוז מהפולנים קראו את (או קראו על) ספרו רב ההשפעה של גרוס, "שכנים". הדיונים הציבוריים על חטאי העבר – היום כנים ונועזים – מושכים תשומת לב רבה ורגשות עזים. הקהילה היהודית המתחדשת היא במידה רבה חלק מהסצנה התוססת הזו באמצעות בתי הכנסת, בתי הספר והארגונים ששוחזרו ונבנו מחדש ואירועים המכוונים לכלל החברה.

החל מהימים המשכרים של שנת 1989 הפכתי למבקר תכוף במולדתי, ובאחד מביקורי בצ'נסטוחובה קבלתי הצעה נפלאה: פרופ' יז' מיזגלסקי ביקש את עזרתי בהכנת תערוכה של מידע ארכיוני מקורי, חפצים, תמונות ומצגות מולטימדיה אשר יציגו לראשונה את ההיסטוריה הארוכה של יהודי העיר.

החלטתי לתת חסות לתערוכה מסיבות רבות, שבעטיין אני תומך גם במוזיאון לתולדות יהודי פולין. רצינו שהפולנים הצעירים ילמדו על ההיסטוריה הארוכה של בני ארצם. (בפגישותיי עם צעירים פולנים, נתקלתי דרך קבע בבורות כמעט מוחלטת בנושא זה, אם כי הם היו להוטים ללמוד, ללא יוצא מן הכלל. פרופ' מיזגלסקי סיפר לי שלמעלה מ-300 סטודנטים וסטודנטיות נרשמו לקורס שלו בהיסטוריה יהודית, שהוקצו לו 35 מקומות). כמו כן רצינו שהמבקרים היהודים ישילו את הסטריאוטיפים והתפיסות המוטעות שלהם. רצינו לחסל את השקר הנורא שהיהודים הלכו אל מותם כצאן לטבח ורצינו לנקות את בית הקברות היהודי בצ'נסטוחובה, שהפך לג'ונגל.

שכנענו את רשויות העיר להתחיל בניקיון בית הקברות וכמה שבועות לפני פתיחת התערוכה הם עשו עבודה מדהימה שהכשירה את הקרקע עבור חנוכת בית הקברות. הטקס כלל לא רק קדיש ותפילת אל מלא רחמים, אלא גם מסדר צבאי מרגש. לראשונה בפולין, לוחמי מחתרת יהודים הקבורים בבית קברות יהודי בפולין קבלו את הכבוד המגיע להם עם מסדר כבוד של הצבא הפולני, בטקס ששודר בטלוויזיה הפולנית.

2009: בהזמנתו של זיגמונד רולאט, הכנר הנודע ג'ושוע בל עורך שני קונצרטים, אחד בצ'נסטוחובה, עיר הולדתו של זיגמונד רולאט ואחד בוורשה לרווחת המוזיאון לתולדות יהודי פולין.

הקומוניזם לא רק השתיק את הדיון אלא גם עיוות וסילף את ההיסטוריה. למען ההגינות, גם כמה מהקומוניסטים הפולנים הבולטים היו ממוצא יהודי, אבל דבר זה רק הפך את "השאלה היהודית" של פולין שאחרי המלחמה למורכבת יותר, לפחות עד לטיהורים ה"אנטי-ציוניים" של שנת 1968. עד אז, הקהילה הקטנה והמצומצמת של הניצולים היהודים היתה חלשה מכדי לספק משקל נגד, כאשר ההיסטוריה שלהם נמחקה. מלבד אולי אזכור קצר, יהדות פולין נעלמה מספרי הלימוד בהיסטוריה פולנית ואפילו מהמדריכים לתיירים, העוסקים בערים שבעבר היו מיושבות בעיקר ביהודים. לא הוזכר מוצאן היהודי של דמויות בולטות רבות במדע, האמנות והספרות הפולניים. המונומנטים היהודיים נהרסו בהדרגה; בתי הקברות הפכו לאתרי השלכת פסולת; בתי כנסת הוסבו לשימושים אחרים.

הקומוניסטים ראו באחידות האתנית החדשה של פולין את אחת ההצלחות העיקריות שלהם. כאשר נכתבה מחדש ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה, הקורבנות היהודים שלה הפכו ל"אזרחים פולנים" אנונימיים; השואה הפכה להערת שוליים ל"סבלו של העם הפולני בידי הנאצים". אתר אושוויץ קיבל את השם הרשמי "המוזיאון למרטרולוגיה של האומה הפולנית ואומות אחרות". ברשימה הזו, היהודים הוזכרו אחרונים, מכיוון שהמילה הפולנית ליהודים מתחילה באות האחרונה באלפבית הפולני. (אני זוכר היטב את הוויכוח הסוער שלי עם מדריך אושוויץ בשנת 1967 כאשר סיור של 3 שעות במקום הסתיים מבלי שהזכיר ולו פעם אחת את המילה "יהודי"). הסימן היחיד הנראה לעין של כמעט אלף שנים של היסטוריה היתה אנדרטת לוחמי מרד

2013: בחזית התמונה – זיגמונד רולאט וטד טאובה בטקס פתיחת בניין המוזיאון לתולדות יהודי פולין.

אלו, אם כן, הסביבה, הצורך והרוח בהם נבנה המוזיאון לתולדות יהודי פולין. הוא נוצץ כמו עוף החול הקם מתוך האפר, מופת של מצוינות. ■

מאות יהודים ונוצרים, צעירים ומבוגרים מכל רחבי העולם השתתפו באירועים אלה, הגדושים שמחה ועצב, דרמה, רגש ונוסטלגיה. לא נרשמה אף תקרית בלתי הולמת, להפך – פסק הדין נראה היה חיובי אפילו מלמעלה, משום שמזג האוויר היה פשוט נפלא.

שגריר ישראל בפולין, שבח וייס, תאר את התערוכה בתמציתיות כ"Przykład Częstochowy", כלומר צ'נסטוחובה כדוגמה. העיתון הלאומי הנפוץ בפולין קבע כי היה זה האירוע התרבותי הטוב ביותר של השנה. אולי תוצאתו החשובה ביותר הייתה יצירת תכנית תחת כותרת "בהשראת התרבות היהודית" במכללה המקומית לאמנות. מאוחר יותר הוצגה התערוכה גם בספריה הלאומית בוורשה ושולבה על ידי משרד התרבות והמורשת הלאומית בתכנית הלימודים הארצית. יצירות אמנות אלו ליוו את תערוכת "יהודי צ'נסטוחובה" ברחבי ארצות הברית. (גרסה מצומצמת של התערוכה הוצגה בשנת 2006 בבניין ראסל של הסנאט).

"יוזמת המורשת היהודית בפולין"

חוגגות עשר שנים: 2014–2004

המוזיאון לתולדות יהודי פולין. צילום: *Iñigo Bujedo Aguirre*

המרכז הקהילתי היהודי בקרקוב.

יום השנה השבעים של מרד גטו ורשה, 19 באפריל, 2013.

צ'ולנט, ארגון הצעירים היהודים בקרקוב.

במרכז: זוכי הפרס על שם אירנה סנדלר – ראשת עיריית ורשה חנה גרונקייביץ'-ואלץ ושר התרבות בוגדן זדרייבסקי.

מוזיאון גליציה יהודי, קרקוב.

הנפת דגל פולין בעיריית סן פרנסיסקו.

ארכיון רינגלבלום במכון ההיסטורי היהודי, ורשה.

גילי קרן פרבר, מנכ"ל קרן קורת, ושיינה פן, מנהלת בפועל של קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים, בוורשה.

חולמים: פעילים שהעזו להתייצב מול האדנות ולהשיב לעצמם את זכותם המולדת ליהדותם.

סבא שלי היה גאה

מאת פיוטר וישליצקי

מלהיות עד לדרך שבה אנשים מדברים על יהודים. בשנת 1970 התחלתי להיפתח, אבל רק בפני כמה אנשים בודדים. הפצתי בחבריי הנאמנים ביותר לשמור את זהותי היהודית בסוד.

היום אני גאה במי שאני. זה לא שפולין פשוט השתנתה, אלא הזמן שחלף בחיים שלי, בכוח שלי וההבנה שלי את העולם. היום כאשר מישוהו מספר בדיחת "מחנות ריכוז" על יהודים, אני אומר משהו. אני אומר מי אני ומבקש ממנו או ממנה להפסיק. אני לא רוצה לשמוע דיבורים כאלה.

בשנת 1968 כמעט עזבתי את פולין. שני הורי איבדו את מקום עבודתם. אמא שלי, ינינה קרוליקובסקה-וישליצקה, באה ממשפחה יהודית מסורתית. לדברי סבי הם היו כהנים, צאצאי אהרון המקראי. עד שנת 1968 היתה אמי מנהלת חברת Cepelia היוקרתית (חברת האמנות העממית הפולנית הרשמית). לאחר מכן היא עבדה כעוזרת רוקח ברחוב ב'וסקה ברובע פראגה השומם בוורשה. זה לא יכול היה להיות גרוע יותר. באופן פרדוקסלי, אירועי 1968 עזרו בסופו של דבר לאבי, אלפרד וישליצקי. כאשר איבד את מקום עבודתו בבנייה ממוכנת הוא חזר לאוניברסיטה ולימים היה לפרופסור. הוא פרסם מספר עבודות חשובות בנושא ההיסטוריה של הטכנולוגיה והמיכון. הוא היה גם מייסד ונשיא האגודה הפולנית לחקר תולדות הטכנולוגיה.

אבל אחרי שהורי איבדו את מקום עבודתם, הם היו מוכנים לעזוב את פולין. אבי אפילו קיבל הצעת עבודה במשרה מלאה באנגליה. זה היה הרגע שבו אנה, אחותי בת התשע עשרה, הודיעה שהיא אוהבת אותנו מאוד אבל היא לא הולכת לשום

שמעתי את המילה בפעם הראשונה בגיל חמש במחנה קיץ. הילדים האחרים צעקו לי "יהודי!" "יהודון!" (בפולנית: "Żydzie", "Żydki"). אני לא חושב שזה היה אפילו מכוון ככינוי גנאי, תמיד היו לי "תווים שמיים". למעשה, לאחרונה הוצג בפולין סרט בשם "רוץ ילד רוץ" המספר על ילד יהודי המסתתר בתקופת השואה. כשאחד מחברי הילדות שלי ראה את הפוסטר של הסרט, הוא שאל אם זה היה צילום שלי כילד.

כשהייתי ילד, נושא היהודים והיהדות לא היה מוסתר – הוא פשוט לא היה קיים כלל. הפחד היה כה גדול שאף אחד לא דיבר על להיות או לא להיות יהודי. בכל פעם שדודתי רינה, אחותה של אמי, באה מישראל, כולם בבית אמרו שהיא באה מקרואטיה – כי לשם היא היגרה מיד אחרי המלחמה. אני אפילו לא זוכר אם עליתי לקברו של סבא שלי כשהייתי ילד. כנראה שכן, והיה זה בבית הקברות היהודי, אבל כילד זה יכול היה להיות כל בית קברות.

לא שאלתי ואף אחד לא אמר לי כלום.

התחלתי להבין קצת כשהתחלתי ללמוד בבית הספר היסודי, אבל עד 1968¹ לא הייתי מודע לגמרי לזהות היהודית שלי. הייתה לי הבנה בסיסית שאני יהודי, אבל זה לא אמר לי כלום. אחרי 1968 התחלתי לפחד. כאשר מישוהו הזכיר בנוכחותי את המילה "יהודי" הייתי מסיט את מבטי, כמו מנסה להימנע

1 שנת 1968 מתייחסת למסע התעמולה האנטישמי שנפתח על ידי המפלגה הקומוניסטית. היהודים הוצגו כבוגדים בתקשורת, באסיפות במוסדות ממשלתיים, במפעלים. אנשים רבים שנחשבו ליהודים פוטרו ממקומות עבודתם, חלקם עברו התכלויות ואת כולם עודדו להגר מפולין. יותר מ-13,000 יהודים עזבו את פולין עם ויזות בכיוון אחד, ביניהם אנשי מקצוע רבים, פקידים ממשל, אמנים ואנשי רוח.

2012: פיטר וישליצקי במוזיאון לתולדות יהודי פולין. צילום: אנדריי דנילוק / איגוד המכון ההיסטורי היהודי בפולין.

לפני שהפכתי פעיל בקהילה היהודית, הלכתי למכון לזיכרון לאומי (IPN)¹ שבו נמצא הארכיון של שירותי הביטחון. כאדם שנרדף על ידי המשטר הקומוניסטי, ביקשתי לראות את התיק שלי. פחדתי מאוד ממה שעלול להימצא במסמכים אלה, אבל התברר שהם הכילו בעיקר שטויות וגינויים מפוברקים.

במשך שש שנים הייתי מעורב בייצור תצוגת הקבע של המוזיאון לתולדות יהודי פולין בוורשה. אני לא יודע מתי בדיוק הפכו התערוכה והמוזיאון למטרה של חיי.

בשנת 1989 הייתי מודע לחלוטין לזהות שלי. החלטתי לפנות למשרד הקהילה היהודית. אני זוכר שביום שהלכתי לשם כל הזמן הסתכלתי סביבי כדי לראות אם מישו עוקב אחרי. קיבלתי טופס, מילאתי אותו, עזבתי את בית הכנסת ומיד חזרתי בחזרה. לקחתי שוב את המסמך ואמרתי שאני רוצה להיות חלק מהקהילה אבל אני לא מוכן לחתום על שום דבר. ואז עזבתי שוב. כעבור כמה רגעים חזרתי, חתמתי על המסמכים הדרושים והפכתי לפעיל בקהילה מבלי להביט לאחור.

בשנת 1990 כבר הייתי אדם מצליח מקצועית וכלכלית. היו לי חיים טובים, משפחה נפלאה וחברים רבים. אני חושב שבנסיבות ברות מזל כאלה, קל יותר לאדם למצוא את זהותו. הייתי עצמאי, יציב וחזק וכבר לא הייתי צריך לפחד משירותי

מקום, משום שפגשה את אהבת חייה והיא מתכוונת להישאר בוורשה. אז נשארנו בפולין עם אחותי, ואהבת חייה היה לגיטימי מאז ועד היום.

אחרי 1968 עליתי לקברו של סבא עם מודעות מלאה של מי הוא היה. אבל בכניסה לבית הקברות היהודי הסתכלתי סביבי בזהירות – מוודא שאף אחד לא יראה אותי. חבשתי כיפה רק אחרי שעברתי את שער בית העלמין, לעולם לא בחוץ, ברחוב. התביישתי, אבל משהו התחיל להשתנות. הגאווה ביהדותי התחילה לנבוט בתוכי. התחלתי לקרוא, לגלות דברים, לשוחח עם הורי. לאט לאט נעשיתי יהודי-פולני.

פעמים התחרטתי על כך שלא עזבנו את פולין בשנת 1968. בראשית שנות השמונים פעלה בפולין קבוצה פטריוטית ואנטישמית קיצונית בשם "גרונוולד". מתוך סקרנות נעורים הלכתי להפגנה שערכו מחוץ למשרדי שירותי הביטחון ברחוב קושיקובה. בעודי עומד בתוך ההמון הבנתי לפתע שאם מישו יזהה מי אני באמת, יתקפו ויכו אותי. שנים מאוחר יותר, בשנת 1972, שירותי הביטחון (SB) רצו לגייס אותי כמודיע. אם לא היו לי הורים נהדרים וחכמים כפי שהיו, יכול להיות ששירותי הביטחון היו מצליחים לשבור

אותי והייתי משתף פעולה. אני באמת לא יודע. הם איימו עליי: הם אמרו שההורים שלי יאבדו את מקום העבודה שלהם, שיזרקו אותי מהאוניברסיטה, שיגייסו אותי לצבא. הם ניסו להכריח אותי לחתום על מסמך שבו נכתב כי אשמור על פגישתנו בסוד. סירבתי ואמרתי להם שאני לא יכול לחתום על דבר כזה כיוון שאני מספר הכול להורים שלי. בבית, ההורים שלי אמרו לי: לא יגייסו אותך לצבא מכיוון שיש לך פטור רפואי עקב בעיה בעמוד השדרה; אנחנו איבדו את מקומות העבודה שלנו כבר מזמן ואם יסלקו אותך מהאוניברסיטה – אז יסלקו, ניחא. רק אז הבנתי כי מנגנוני הביטחון לא יכולים לפגוע בי. אבי כתב מכתב גלוי בדרישה שיעזבו אותי בשקט. הוא גם אמר לי שאם המצב יעשה בלתי נסבל, אני תמיד יכול להגר. במשך שנים רבות שירותי הביטחון מנעו ממני את זכות לצאת מן הארץ, ולאחר שסיימתי את לימודי לא יכולתי לעבוד בעבודה שבה יש לי קשר עם זרים. זה היה הדיכוי היחיד ממנו סבלתי אישית באותה תקופה.

1 המכון לזיכרון לאומי – נציבות התביעות על פשעים נגד האומה הפולנית, הוקם על ידי הפרלמנט הפולני בשנת 1998. זהו מכון מחקר בעל סמכויות תביעה החוקר את פשעי הנאצים והשלטון הקומוניסטי בפולין בשנים 1939 – 1989 ומפרסם את תוצאות חקירותיו לציבור.

באחת הדיונים בפרלמנט, אמר סבי משהו שחדר לשפה הפולנית ונמצא בשימוש עד היום: "אם הכול כל כך טוב, אז למה המצב כל כך רע?" הוא התייחס לתנאי החיים העגומים של

העניים היהודים באותה תקופה. היום אני חושב שאם סבי היה רואה את המוזיאון לתולדות יהודי פולין הוא כבר לא היה מרגיש צורך לומר זאת. כיום דבריו של סבי אינם תקפים עוד ליהודי פולין. אני חושב המצב היום הוא אכן טוב.

לא משנה מה יגידו על האנטישמיות הפולנית, אני חושב שהאנטישמיות בפולין לא גדולה או פחותה מזו שבכל מקום אחר בעולם. המציאות בפולין היום שונה. לדוגמה, הבת שלי הראתה לי פעם סריקה של גלויה שהסתובבה באינטרנט. היתה זו גלויה שכתבה ילדה לסבתה בזמן חופשת הקיץ: "סבתא

היקרה, אני שולחת לך איחולים חמים מחוף הים. נ.ב. ראיתי יהודי". חוסר הידע הזה, הבדיחות האלה והדמויות של היהודים עם המטבעות (אשר לכאורה מביאים מזל טוב) מייצגים פולקלור, לא אנטישמיות. היום אני לא מפחד ללכת בפומבי בעודי חובש כיפה, אפילו לא בכפר קטן. באופן טבעי הם כנראה יאמרו: "יו, תראה! יהודי הולך!". נכון, הוא הולך. אז מה?

הביטחון. הוזמתי לשתף פעולה עם הקרן לשימור המורשת היהודית בפולין והייתי מעורב מאוד בקבוצות העבודה שלה. הפעילות שלי עם הקרן הכריזה סופית לעולם כי אני יהודי.

בשנת 2006 הייתי אחד ממקימיו של ארגון בני ברית המתחדש בפולין. מכיוון שתמיד היתה לי יכולת ארגון טובה, פנה אלי מריאן טורסקי, יו"ר מועצת המוזיאון לתולדות יהודי פולין ויו"ר איגוד המכון ההיסטורי היהודי בפולין, ושאל אם אוכל לעזור עם המוזיאון לתולדות יהודי פולין. הוא גרם לי ליטול חלק בפעילויות איגוד המכון ההיסטורי היהודי בפולין – הפכתי לחבר במועצת המנהלים ומאחר יותר יו"ר. במשך שש שנים הייתי מעורב בייצור תצוגת הקבע של המוזיאון לתולדות יהודי פולין בוורשה.

אני לא יודע מתי בדיוק הפכו התערוכה והמוזיאון למטרה של חיי.

שוב ושוב אני חוזר ואומר כי המוזיאון לתולדות יהודי פולין הוא מוזיאון העוסק בחיים ולא במוות. אמנם מרבית יהודי פולין נרצחו ולא נשארו רבים, אבל ההיסטוריה שלנו קיימת וממשיכה הלאה. אחרי המלחמה המדינה ניסתה למחוק את ההיסטוריה הזו. המוזיאון שם לו למטרה לספר את הסיפור מההתחלה. כולנו זקוקים לזה ואני בטוח שאין היסטוריה יהודית ללא ההיסטוריה של פולין, בדיוק כפי שאין היסטוריה פולנית ללא היסטוריה של היהודים.

הגאווה ביהדותי התחילה לנבוט בתוכי. התחלתי לקרוא, לגלות דברים, לשוחח עם הורי. לאט לאט נעשיתי יהודי-פולני.

אז כלום. אני לא יודע, אולי אני צריך ללכת למשחק כדורגל בעודי חבוש כיפה? כמוכן, ביטויים כמו "יהודים לתאי הגזים" עוד מופיעים במקומות שונים, אבל אני רוצה להאמין שאלו רק עלבונות ילדותיים ונאיביים ולא השקפת העולם האמיתית של מישור. יש אנשים בפולין שחושבים שיש כאן לפחות עשרה מליון יהודים, או לפחות 200,000 יהודים בעמדות כוח, אבל אנשים כאלה נמצאים בשוליים.

אי אפשר להשוות את החיים היהודיים שהתחדשו בפולין אחרי 1989 למה שהיה לפני המלחמה. כשלושה וחצי מיליון יהודים חיו אז בפולין. כיום, על פי הערכות, מספרינו נע בין 4000 ל-200,000. אולי זה הרגע הנכון לשאול את השאלה – מיהו יהודי כאן בפולין? יש מעט מאוד יהודים דתיים, גם ילדים לאם או אב יהודים אינם רבים (בפולין אנו מכירים ביהדותם של מי ששי להם הורה יהודי אחד, לא משנה מי).

הסבא הנפלא שלי, וצ'לאב וישליצקי, היה חבר פרלמנט במשך ארבע תקופות כהונה לפני המלחמה והשתייך ל"מעגל היהודי" של הנציגים. יוליאן טובים¹ כתב עליו – "אם זה יהודי, זה חייב להיות וישליצקי". הוא היה עובד סוציאלי מאוד ידוע, צנוע מאוד, בניגוד גמור לאחיו פליקס, שהיה תעשיין עשיר ומייסד מפעל המשי הסינטטי בטומאשוב מאזובייצקי (Tomaszów Mazowiecki), המפעל הגדול ביותר מסוגו באירופה באותה התקופה. למרות ששני האחים היו מעורים מאוד בחברה הפולנית סבי שמר על המסורת היהודית. אחיו התרחק מנושאים פוליטיים בעוד שהסבא שלי היה פעיל בפרלמנט וחבר קרוב של יאנוש קורצ'אק.

1 משורר יהודי מפורסם (1894 – 1953), יליד לודז'. היה דמות מרכזית בספרות הפולנית וקיבל את פרס "זר הזפנה המזוהב" היוקרתי של האקדמיה הפולנית לספרות בשנת 1935.

2013: משמאל לימין: פיטר וישליצקי, שיינה פין, טד טאובה וג'פרי פרבר ליד המזוזה בכניסה למוזיאון לתולדות יהודי פולין.

באירופה הם מוזיאונים על השואה, המנציחים טרגדיה, אסון וטבח. המוזיאון שלנו נותן חסות לקונצרטים ותוכניות חינוכיות רבות. רק אחת מבין שמונה הגלריות שלו מוקדשות לשואה, משום שאנו רוצים להראות גם את אלף השנים שבהן התרבות היהודית שגשגה כאן. אחרי הכול, פולין הייתה פעם המרכז התרבותי היהודי הגדול בעולם. היסטוריונים מעריכים כי למעלה מ-14 מליון יהודים חיים בעולם כיום ולשבעים אחוז מהם, למעלה מתשעה מליון יהודים, יש שורשים בטריטוריה ההיסטורית של פולין. אנו מקווים כי אנשים רבים המעוניינים לדעת איך נראו החיים היהודיים בפולין – יבואו.

אני בטוח שאין היסטוריה יהודית ללא ההיסטוריה של פולין, בדיוק כפי שאין היסטוריה פולנית ללא היסטוריה של היהודים.

הרעיון המקורי להקמת המוזיאון נולד בתחילת שנות התשעים במוחם של כמה חולמים נפלאים הקשורים לאיגוד המכון ההיסטורי היהודי בפולין. מאוחר יותר, קבוצה נוספת של חולמים רצתה להשקיע כסף באותו רעיון. בשנת 2005 נחתם ההסכם הציבורי-פרטי הפולני הראשון בהיסטוריה הפולנית בין התאחדות המכון ההיסטורי היהודי בפולין, משרד התרבות והמורשת הלאומית ועיריית ורשה, ובכך נוסד רשמית המוזיאון לתולדות יהודי פולין באחריות משותפת של שלושת המוסדות. משרד התרבות והמורשת הפולנית יחד עם עיריית ורשה היו אחראים על תכנון המבנה בעוד איגוד המכון ההיסטורי היהודי תרם את הקרקע, שנתרם לו על ידי העירייה, ואף גייס את הכספים עבור יצירת תצוגת הקבע. בניין המוזיאון, מבנה האדריכלות המודרנית היפה ביותר בפולין, ניצב מול האנדרטה לזכר גיבורי גטו ורשה ותצוגת הקבע פתוחה לקהל הרחב. התצוגה נוצרה על ידי צוות חוקרים בינלאומי ובשיתוף

אבל עבורי, יהודי הוא מי שרוצה לומר "אני יהודי". האם הילדים של אחותי יהודים הם? כמובן שכן, אבל הקשר שלהם עם היהדות מצומצם מאוד – ומה אז? פעם שוחחתי על הנושא עם חנה קראל¹. שאלתי אותה: "מי הוא אדם שנולד לאם יהודיה אבל לא מרגיש יהודי? איך אנחנו צריכים לכנות אדם כזה?" התגובה של חנה קראל הייתה שאנשים כאלה הם ילדים של אמהות יהודיות.

אני מודע לכך שאי אפשר לבנות מחדש את מה שהיה לפני המלחמה עם מספר קטן בלבד של אנשים. חידוש החיים היהודים בפולין קבל אופי של יריד, עם כל הפסטיבלים והסרטים היהודיים. אבל קהילות יהודיות נוצרות לאט לאט ועכשיו ישנו גם המוזיאון לתולדות יהודי פולין. ומה שמעניין הוא שהחידוש הזה קורה גם במידה מסוימת באופן ספונטני. הבן שלי עבר תאונת דרכים קשה לפני כמה שנים, כאשר חשמלית התנגשה במכוניתו. הנהג אפילו לא רוצה לצאת מהחשמלית מכיוון שהיה משוכנע שנהג הרכב נהרג במקום. המכונית היתה כל כך מנופצת שמושב הנהג כלל לא היה קיים. בדרך נס הבן שלי לא נפצע. הוא לא נפגע כלל. למחרת בבוקר נכנסתי לחדרו אבל הוא לא היה שם. כשחזרת כמה שעות מאוחר יותר שאלתי אותו היכן היה. "בבית הכנסת" הוא ענה. הוא לא התפלל, אבל רצה לדבר עם אלוהים. דוגמא נוספת – נתתי לו תליון עם מגן דוד. גם אני ענדתי מדליון דומה בהבדל אחד – הוא תמיד ענד אותו כך שמגן הדוד

פונה כלפי חוץ, ואילו אני ענדתי את שלי הפוך, כך שאיש לא יוכל לראות אותו. היום כבר אינני מפחד, אבל במשך שנים הסתרתי זאת מהעולם. התנהגות כזו לא תעלה בדעתם של הילדים שלי. היום קשה להם להבין את פחד הנעורים שלי. בני הצעיר סיים בית ספר יסודי יהודי, והילדים שלי אומרים בגאווה שאבא שלהם יהודי. הבת שלי רוצה להצטרף לארגון יהודי. עבורי, התנהגות זו היא סמל להתחדשות החיים היהודים בפולין. ראשית, בית הכנסת פתוח. שנית, אנשים מדברים על השורשים היהודיים שלהם בפתחות, בקול וללא פחד או בושה.

המוזיאון לתולדות יהודי פולין הוא אנדרטה לחיים. ללא עצב, נכנסים אליו בשמחה ואושר. רוב המוזיאונים היהודיים

1 סופרת פולנית ידועה ממוצא יהודי, ילידת 1935, אשר שרדה את מלחמת העולם השנייה במסתור. מוקד עיסוק עבודותיה היא היחסים בין יהודים, פולנים וגרמנים במהלך ואחרי המלחמה והחיפוש אחר זהותה שלה.

פעולה עם למעלה ממאה וחמישים מומחים מכל העולם. הצלחנו לגייס מעל 170 מיליון זלוטי (כ-47 מיליון דולר) מתורמים ברחבי העולם אשר הופנו ליצירת תצוגת הקבע ותכניות אחרות של המוזיאון.

אני מאוד גאה בכך שאני יכול להיות חלק מהפרויקט המונומנטלי הזה. התערוכה שלנו מעוררת רגשות עזים. כיצד ניתן להציג מילניום של היסטוריה משותפת? אנחנו עדיין לא יודעים כיצד התערוכה תשפיע, אבל אנחנו מרכיבים אלפי חתיכות של פאזל שאני מקווה ומאמין שיהיה באמת יוצא דופן.

שנה זו מציינת את יום השנה השלושים של הקברה שלי, שהודות לה יכולתי להתמסר פרו בוגו ליצירת תצוגת הקבע של המוזיאון. כיום, אני משקיע כחמש עד שבע שעות ביום במוזיאון לתולדות יהודי פולין, מחוץ לשעות העבודה בעבודה הרגילה שלי.

אני שמח מאוד שלא היגרתי בשנת 1968, שנשארתי כאן. אני מרגיש בבית. אני חושב שסבא שלי היה גאה בי.

הוכן על ידי יוסטינה פובייג'ינסקה ■

פולין, כמו אמריקה

מאת סטניסלב קרייבסקי

ויכולנו להיות מעורבים מבחינה יהודית מבלי להיות בשוליים. זה היה הניסיון המשמעותי ביותר שלי: היהדות המכובדת. אנשים חשובים, מוצלחים, פרופסורים באוניברסיטה ואמנים, מנהיגים חברתיים ואפילו פוליטיקאים, לא רק קראו או דנו בנושאים יהודיים אלא גם הלכו לבתי הכנסת שלהם ביום כיפור או אפילו לעיתים קרובות הרבה יותר. ידענו על כך, אבל להיות את זה היה משהו אחר. היינו מלאי השראה וקיוונו בשקט שלפחות חלקיק מהמציאות הזאת יכול לקרות בפולין, אם כי המערכת הסובייטית נראתה מחוסנת נגד הפיכת היהדות למכובדת. אמנם לא העזנו לחלום על היעלמותה של המערכת, אבל הרגשנו שהיא הולכת ונעשית פחות ופחות יציבה ויותר ויותר פגיעה.

היעדר הכוח של השלטון הקומוניסטי התברר כאשר נחנך נתיב הזיכרון בוורשה. הנתיב מוביל מאנדרטת גיבורי הגטו המפורסמת של נתן רפפורט, שהוצבה בשנת 1948, אל האנדרטה החדשה בזמנו של האומשלגפלאץ, שממנו נשלחו 300,000 יהודי ורשה בשנת 1942 למחנה ההשמדה בטרבלינקה. הייתי חבר בועדת התכנון של הנתיב, אשר הורכבה ממתנגדי המשטר. עם זאת, הפרויקט זכה לאישור וסיוע של הממשלה, אחרת הוא לא היה יוצא לפועל. טקס חנוכת הנתיב התקיים בשנת 1988, כך שלא יכולתי להשתתף, אך מאוחר יותר נודע לי שהיה זה אירוע כפול. ראשית התקיימה עצרת אנטי-קומוניסטית בת אלפי משתתפים באנדרטת הגטו והמשיכה משם לאומשלגפלאץ, ובה היה מארק אדלמן, אחד ממנהיגי המרד בגטו, האישיות המרכזית. הטקס הרשמי התקיים מאוחר יותר. בשנת 1988 רוחות החופש כבר היו מורגשות והאירוע האפוזיציוני לא הופרע, שלא כמו אירועי ההנצחה הלא רשמיים שהתנהלו באווירה של פחד בשנים קודמות.

אחרי 1989, בפולין הדמוקרטית, אירועי ההנצחה הרשמיים שנמנעו מהם בעבר הפכו ל"כשרים" עבור כל מיני יהודים, לרבות אלה שזוהו עם האפוזיציה, שרבים מהם, שהיו אסירים פוליטיים, הפכו עתה לחברים במוסדות השלטון. הכרתי רבים

שנת 1989 היה קו פרשת המים. אף אחד לא יכול היה לחזות את זה. אשתי, מוניקה, בננו בן השנה גבריאל ואני בילינו את רוב שנת 1988 בניו יורק. היינו עדים לאין ספור שיחות בין פולנים בנושא אחד ויחיד – האם לחזור לפולין או להישאר בארה"ב. השתתפנו בלהט בדיוק כמו כולם. שום טיעון לא נראה היה כמכריע. אנחנו אכן חזרנו, למרות שנטישת הקשרים החדשים שלנו עם החיים היהודיים באמריקה בכלל ובאפר ווסט הסייד בפרט, היוותה שיקול כבד משקל.

העושר והמגוון של ביטויים יהודיים נתפסים כמובנים מאליהם על ידי תושבי ניו יורק, אבל אנחנו היינו מוקסמים מהם. הרגשתי בבית ב"מניין מעט" של השול של "אנשי חסד". זו באמת הייתה תחושה עוצמתית לדעת שחלק מהאנשים בבית הכנסת, החל במיכאל סטרספלד, היו בין יוצרי "הקטלוג היהודי", ערכת עשה זאת בעצמך", אשר היוותה עבורנו השראה בניסיונותינו להחיות את היהדות בפולין. לנו ולקבוצת חברינו לא היתה ברירה, אלא לעשות את זה באמת בצורת "עשה זאת בעצמך", מכיוון שלא קבלנו שום מסורת מהמשפחות שלנו. רבים מההורים של חברי, כמו גם הורי שלי, היו קומוניסטים והיו בטוחים שעברם היהודי הפך לחלוטין לא רלוונטי. היו לנו קצת קשרים עם חברים קבועים בבית הכנסת נוז'יק בוורשה, אבל הם לא ידעו איך ללמד את אלה מאיתנו שלא קבלו חינוך ב"חדר" ולא דיברו מילה אחת ביידיש. להם זה היה ברור שהיהדות עומדת להיעלם מפולין יחד איתם. היעדר מוחלט זה של אוריינטציה לעתיד תאם את העדר הקשרים המוחלט בין חיי בית הכנסת ושאר חייהם. העובדה שגם אנחנו וגם הם קוראים את כתביו של בובר לא סיפקה מכנה משותף. הרגשנו הרבה יותר במשותף עם המבקרים היהודים האמריקאים בביתנו: הם ידעו על בובר כמו שידעו על ההיפים, הביטלס, שלמה קרליבך, צמחונות... והם ידעו על פעילויות ההתנגדות למשטר שלנו.

בעודנו חיים באמריקה בשנת 1988 יכולנו להנות מרוח של שיתוף, היהדות הפכה רלוונטית לממדים אחרים של חיינו

מהם, כך שבשנים הראשונות לאחר התמוטטות הקומוניזם היתה לי תחושה נפלאה של אמון בממשלה ורצונה הטוב. אולי היה זה בנוסף לכך שזכינו בחופש אזרחי ופוליטי חוונו גם שינוי כלכלי. במערכת הפיננסית החדשה בפולין, אדם צריך

בארצות הברית היהדות הפכה רלוונטית לכל ממדי חיינו ויכולנו להיות מעורבים מבחינה יהודית מבלי להיות בשוליים. זה היה הניסיון המשמעותי ביותר שלי באמריקה: הכבוד שרחשה התרבות ליהדות.

היה להיות מסוגל להציג את כישוריו והישגיו, אפילו להתפאר. שהותנו באמריקה נתנה לנו טעימה מהמיומנות הזו, אשר הייתה מנוגדת לחינוך הפולני ואף יותר מכך לסגנון הקומוניסטי, שם לומר משהו חיובי על עצמך נחשב טעם רע ולהתפאר היה חטא. אדם צריך היה לחכות באופן פסיבי עד שאחרים יבחינו באיכויותיו או הישגיו. באמריקה מצאנו כי אנו צריכים להסביר למה יהיה זה רעיון טוב להזמין אותנו להרצות. הייתה זו חוויה מאלפת – אנשים המוקפים בנוכחות יהודית יומיומית רצו לשמוע על הניסיונות הצנועים לחידוש החיים היהודים בפולין בצורה המתאימה לדור שלנו, הדור של אחרי המלחמה. רק בהדרגה התחלנו להבין כי בעיות של זהות יהודית, מעורבות והמשכיות קיימות גם באמריקה.

קצת נאיבי, ובמהרה למדנו כי רצון טוב אינו מספיק ומערכת של איזונים ובלמים דרושה לא פחות. ובכל זאת – הרגשתי מחובר מאוד למדיניות החדשה, לפוליטיקאים החדשים ולכל "המהפכה", ואלו, בשילוב עם הניסיון והקשרים האמריקאים שלי, הובילו לתקופה קצרה של ייעוץ עבור הקונגרס היהודי האמריקאי ואחריו מעורבות ממושכת עם הוועד האמריקני היהודי (AJC), משנת 1990 ועד היום. ניסיתי להסביר את המציאות, ההיסטוריה ורגישויות הפולניות ליהודים אמריקאים ויהודים אחרים, ובה בעת להסביר את ההיסטוריה והרגישויות היהודיות לפולנים. אחרי כל כך הרבה שנים שבהן הסתרנו את קשרינו עם המערב, פרסמנו במחתרת, לעולם לא דיברנו בחופשיות בטלפון – החופש החדש לשתף פעולה עם ארגונים יהודיים זרים היה מלהיב.

1984: סטניסלב קרייבסקי, משמאל, עובד עם אחרים כדי לעזור להקים אנדרטה עשויה ממצבות שנעקרו בבית הקברות היהודי בקז'מייז' דולני. צילום: מוניקה קרייבסקה

של שפע. דוגמה טובה לכך היא ספרים בנושאים יהודיים: קודם הם הופיעו אחת לכמה חודשים וכולם במעגל שלנו קנו אותם וקראו אותם. אחרי 1989 הגיע אלינו מבול של ספרים, ספרי מקור ומתורגמים כאחד, שעשו אותנו מאושרים אבל גם מתוסכלים כיוון שלמעשה איש מאתנו לא יכול היה לברור מתוכם את הטובים באמת.

החופש ומהפכת המחשוב הביאו איתם עיתונים יהודיים חדשים, עלונים רבים וחברות. פרסמתי בעיקר בירחון "מדרש", אך חשתי גם קשר עמוק למגזין קצר מועד, Idele, אשר נוצר באמצע שנות התשעים על ידי קבוצת בני נוער. למרות שהם היו צעירים ממני בדור, הם דנו באותן בעיות של זהות, היסטוריה, מסורת, ציפיות לעתיד וכן הלאה, אשר נידונו במעגל שלנו חמש עשרה שנים קודם לכן. עם זאת, בניגוד אלינו, הם עשו זאת בפומבי. במיוחד הייתי מרוצה מכך שהם ארגנו דיון בנושא מעורבותו של דור הסבים שלהם בקומוניזם, מעורבות שכללה תמיכה בסטליניזם, הצורה האכזרית ביותר של השלטון הקומוניסטי. דיון זה התקיים בהשראת מאמר שכתבתי בשנות השמונים עבור עיתון מחתרתי.

1988: מוניקה וסטניסלב קרייבסקי עם בנם גבריאל. צילום: לנה שטיין

ניסיון אחד שלנו בכלכלת השוק האמריקאית היה מתסכל עבורנו כשם שהיה מאלף. ספרה של מוניקה, "זמן האבנים", שילב צילומים אמנותיים של בתי קברות יהודיים בפולין עם ציטוטים פואטיים. ספר עטור שבחים זה היה פרי שנים רבות של איתור וביקור בשרידי בתי קברות יהודיים, בעידן שבו כמעט אף אחד אחר לא עשה זאת. הוא הופיע בשנת 1982 ואזל בהוצאה. כאשר גרנו בניו יורק ניסינו למצוא מו"ל עבור מהדורה חדשה ומורחבת. הספר הוכן לדפוס בתקופה היצרית של תנועת הסולידריות הראשונית שבה היינו חברים נלהבים, והיה בין הספרים שהורשו להופיע לאחר הנהגת המשטר הצבאי בדצמבר 1981. הספר פורסם בארבע שפות והיה להצלחה ענקית. הוא סייע לאנשים רבים לגלות דרך חדשה להתייחס ליהודים או ליותר דיוק להעדר היהודים, ואמנים רבים קבלו השראה מהצילומים המופיעים בו. אנשים רבים אמרו לנו שהספר התחיל שלב חדש בפרויקטים האמנותיים שלהם, וכמה אנשים עשו קריירה באוניברסיטה ממחקרים על בתי הקברות. מוניקה ואני הבנו שאנחנו יכולים לחולל שינוי בפולין בדרך שלא היתה עולה על הדעת בארה"ב וזה היה אחד הטעונונים היהודיים שגרם לנו לחזור לפולין.

למרות מאמצינו הרבים למצוא מו"ל בארה"ב – אפילו שכרנו סוכן ספרות – שום דבר לא עבד. התגובות היו חיוביות, אך כפי שאמר לנו אחד המו"לים – "מוות לא מוכר". היינו המומים: עבורנו הספר היה על חיים, ערכים, נוכחות בעבר והיעדרות עכשווית, היסטוריה, טרגדיה וגם יופי, לא רק על מוות. הספר יצא לאור בפולין בשנת 1993 תחת הכותרת "שבט של אבנים".

למרות שהספר היה טוב יותר ומופק בצורה טובה יותר, הייתה לו השפעה קטנה יותר מאשר לספר הראשון משום שאחרי 1989 שוק הספרים השתנה מהר מאוד: לא עוד שוק מוגבל מאוד ומצונזר – שוק הספרים הפך לגן עדן מערבי

2004: דניאל קרייבסקי בבר-המצווה שלו, מוביל את הקהילה בבית הכנסת נו"ק בבורשה כשהוא לוקח את ספר התורה מארון הקודש אל הבימה. מימין, הרב מיכאל שודריק, הרב הראשי של פולין. צילום: מוניקה קרייבסקה

בדרום פולין הפכו לחוויה יהודית יקרת ערך עבורנו ועבור משפחות רבות אחרות. היו גם תוכניות אחרות, חלקן בסיוע הג'וינט, אך הפעילויות של לאודר ייצגו מגמה חדשה: תחייה דתית. למרות שזה היה בדיוק מה שהייתי צריך, הבנתי מהר כי השילוב המתוחכם של מסורת ומודרניות עם עקבות של תרבות נגד כמו שראינו ב"אנשי חסד" יהיה קשה מאוד לחיקוי. מה שנשאר הוא גישה מסורתית יותר, לעתים קרובות תוך סיכון להפוך לפונדמנטליסטים, או גישה מאוד אנטי-אורתודוקסית, לעתים קרובות תוך סיכון להפרד לחלוטין מהמסורת.

הופעתה המחודשת של היהדות הפכה למגמה עם עלייתן של הקהילות הדתיות במקום הארגון היהודי החילוני הדומיננטי, הקומוניסטי לשעבר. השינוי היה איטי אך נראה לעין. בעוד שבשנות השמונים לא היה רב בפולין, בשנות התשעים היו אחד או שניים; היום יש כ-13. אין זה אומר כי יהודי פולין הפכו בהמוניהם לדתיים כל כך. עם זאת דתיות בסיסית נתפסת היום כנורמלית בקרב אנשים רבים יותר, בהם כמה – לא רבים – אישים מצליחים ומכובדים, אם כי לא – עדיין לא? – פוליטיקאים. לשם הדוגמה, בשנות השמונים רק כמה עשרות אנשים בפולין השתתפו בסדר פסח. בביתנו התקיים סדר פסח אחד מאז 1980 אבל הרגשנו את עצמינו חריגים. היום, רק בוורשה משתתפים מאות רבות בסדר פסח, בתי או קהילתי. במהלך האבולוציה הזו התרחשו "פעמים ראשונות" רבות. כך למשל, בנוסף למרפסת המסורתית של עזרת הנשים, הצלחתי להכניס מחיצה לקומה התחתונה בבית הכנסת נוז'יק האורתודוקסי שלנו; דבר שנעשה לרגל בר המצווה של הבן הבכור שלנו, גבריאל. ובר המצווה של הבן הצעיר שלנו, דניאל, היתה בכלל בלתי נשכחת.

2013: סטניסלב ומוניקה קרייבסקי מקבלים את פרס מפעל חיים מקרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים והוועד היהודי-אמריקני (AJC).

עמיתים צעירים אלה חשו בנוח לדבר על נושא שרב היהודים בגילי לא ששו לדון בו, כלומר – נוכחותם של יהודים בקרב האליטה של השלטון הקומוניסטי. בני גילי, שלא לדבר על המבוגרים יותר, פחדו שהדיון יחזק את האנטישמיות שהסיקו

עם זאת, בשנת 1978 או אפילו בשנת 1988, אף אחד לא היה מנחש כי בשנת 1998 או בשנת 2014, יתקיימו חיים יהודים, שלא לדבר על כך שיהיו אלו חזקים הרבה יותר, אמיתיים, פלורליסטים וצעירים יותר.

לדניאל יש תסמונת דאון, לכן הוא לא יכול היה לערוך את הטקס בדרך הרגילה ובתמיכתו של הרב מיכאל שוורדך מצאנו פורמט שאנו מקווים שניתן יהיה השתמש בו גם במקומות אחרים. דניאל לא קרא בתורה או את ההפטרה, הוא רק אמר את הברכות. עם זאת, לפני כן, הוא הוביל את הקהילה ונשא את ספר התורה מארון הקודש אל הבימה. הוא עשה זאת כל כך יפה שעניינם של האנשים התמלאו דמעות. בנוסף, לאחר התפילה, הוא הציג ציורים גדולים שצייר בנושא פרשת השבוע והתורה בכלל, וליווה זאת עם הסברים באמצעות מילים ומחוות. זה היה עצמתי ובלתי נשכח. אנחנו בטוחים שזה

את המסקנה האבסורדית שהיהודים שלטו בפולין. למרבה המזל, החופש הפוסט-קומוניסטי הפך בהדרגה את כל הנושאים לציבוריים, גם את נושא היהודים הקומוניסטים כמו גם את נושא האלימות נגד יהודים בפולין שלאחר המלחמה.

החופש הוביל לשינויים עמוקים בחיים היהודים בפולין. עם זאת ההשפעה על המוסדות הייתה איטית למדי. הדבר הראשון שהיה גלוי לעין וחשוב לנו באופן אישי היתה נוכחותה של קרן רונלד לאודר, אשר ארגנה קייטנות קיץ ובתי ספר יהודיים וסייעה ליוזמות רבות. קייטנות הקיץ בריכוולד (Rychwald)

הקשרים עם ישראל והגנה על ישראל. ישראל מרגישה קרובה יותר לאין שיעור מאשר לפני 1989, כאשר היה צורך להסתיר ביקורים בארץ מהרשויות הפולניות (צריך היה לסוע לישראל ממדינה מערבית אחרת ואשרת הכניסה היתה מצורפת לדרכון בפתק נפרד). היום אנחנו לא צריכים ויזה.

למרות כל השיפורים הדרמטיים האלה, מעטים יחסית משתתפים בחיים היהודיים בפולין, בעיקר בהשוואה לחיים היהודיים באמריקה. עם זאת בשנת 1978 או אפילו בשנת 1988, אף אחד לא היה מנחש כי בשנת 1998 או בשנת 2014, יתקיימו חיים יהודים, שלא לדבר על כך שיהיו אלו חזקים הרבה יותר, אמיתיים, פלורליסטים וצעירים יותר. אף אחד גם לא היה מנחש שנצטרך לשלם על הצלחתנו בהתמודדות עם בעיות רבות כל כך של זהות יהודית, מעורבות, המשכיות ומתחים בין מגמות שונות של יהדות, הדומות כל כך לאלו בארה"ב. ■

היה טקס בר המצווה הראשון אי פעם לילד עם תסמונת דאון בפולין. ולפני 1989, במשך לפחות עשרים שנה לא התקיים אף טקס בר מצווה כלל!

בהדרגה, הוקמו מוסדות יהודיים חדשים. כך למשל עזרתי ביצירת מוקד טלפוני יהודי בוורשה בסוף שנות התשעים. המוקד היה זמין גם לאנשים המחפשים מידע, אבל נועד בעיקר למי שלא היו בטוחים בזהותם היהודית או הסתירו אותה – לפעמים מבני המשפחה הקרובים ביותר שלהם! – ופחדו "לצאת מהארון". הרגשתי שאני וחבריי יודעים הרבה על בעיות כגון אלו, מכיוון שדנו בהן בפגישותינו המחתרניות תחת הקומוניזם ולכן נוכל לעזור לאחרים. המוסד החדש ביותר הינו לשכת בני ברית, אשר נפתחה מחדש אחרי כמעט שבעים שנים. היא כוללת כמה אנשים מכובדים שלא רצו להיות פעילים בקהילות הדתיות. בין החששות העיקריים נמצאים

איך לחיות כאשר אתה לא האחרון

מאת קונסטנטי גברט

ולא עוד גרורה סובייטית – גם אם לא ציפיתי לזכות לראות את זה קורה – אבל יהודים בפולין? אין סיכוי. הכול יסתיים איתנו.

אז הנה אני, יותר מרבע מאה לאחר מכן, יושב ליד שולחן הכתיבה שלי בוורשה, בירתה המשגשגת של מדינה החברה בנאט"ו ובאיחוד האירופי. אכן, זכיתי לראות את היום – זכיתי לראות את הימים והשנים ואפילו התרגלתי לפולין החופשית כאילו היה זה הדבר הטבעי ביותר בעולם. משימה בלתי אפשרית אחת הושגה. ומה לגבי היהודים?

ובכן, יש בר מצווה בבית הכנסת שלי בשבוע הבא. פסטיבל התרבות היהודית השנתי בקרקוב הוא ממש מעבר לפינה. "מידרש", המגזין היהודי, מגיע לתיבת הדואר שלי באיחור קבוע, כמו תמיד. הבן הצעיר שלי סיים את בית הספר היהודי, בני הבכור היה דובר הקהילה היהודית בוורשה תקופה מסוימת. בדיוק הגיעה אלי ההזמנה לקבלת הפנים החגיגית לכבוד יום העצמאות הישראלי. "אנחנו האחרונים. בהחלט." אף. אף. פעם אל תדברו עם התקשורת.

אז למה הייתי כל כך בטוח אז שזה נגמר?

אולי היתה זו הבדידות. היינו מעטים אז, יהודים המנסים לעשות משהו יהודי. בסדר, היה בית הכנסת – אבל הוא נראה היה והרגיש כמו מחלקה גריאטרית; הייתי המתפלל הצעיר ביותר, בשני דורות. היה האיגוד היהודי החברתי-תרבותי, אשר פעל באישור ותחת ביקורת משרד הפנים – אבל הוא בעיקר שימש להעברת הרעיונות המפלגתיים, גם אם בידיש. חבר שלי ביקש לדעת מדוע האגודה אינה מקיימת את החגים היהודיים. "הרי היה לנו טקס לכבוד חגיגות מהפכת אוקטובר, לא?" הגיעה התשובה הנבוכה במקצת. היה תיאטרון יהודי אבל הוא רק הציג את הקלסיקות, מגולדפאדן ואילך בצורה קריקטוריסטית, פסאודו-פולקלוריסטית, אשר הרתיעה את כולנו. ובזה זה נגמר.

אל תדברו עם התקשורת. אף פעם. אני רציני. המילים שתגידו יחזרו לרדוף אתכם. הנחמה היחידה היא שאיש כבר לא טורח לקרוא עיתונים, אפילו ביום שבו הם מתפרסמים, שלא לדבר על שנים מאוחר יותר. אם העיתונאי שציטט אתכם לא כותב ספר, אלא רק כתבה, אתם כנראה בטוחים. אז וודאו שהם לא כותבים ספרים.

אבל בראשית שנות השמונים לא הבנתי את זה. זו היתה ראשיתה של קריירת העיתונאות שלי עצמי, כלומר – במחתרת הדמוקרטית; שום אדם שמכבד את עצמו לא רצה לשמש כשופר למשטר הצבאי שפעל בפולין באותם ימים. הבעיה שלי בזמנו היתה להשיג נייר ודיו לדפוס, כיצד לארגן חלוקה מחתרית מבלי שאנשי יתפסו, איך לאסוף את פיסות המידע: הפגנה כאן, מעצר שם, מישוה שהוכה באכזריות במעצר. לא הייתי מוטרד מגורל דבריי שנים מאוחר יותר, בעיקר אם לא דנתי בבעיות של המאבק הפוליטי המחתרתי, אלא במשהו פשוט ואישי יותר. כמו במשמעות של להיות יהודי.

מי שראיינה אותי היתה בעצמה פעילה לשעבר בסולידריות וקרוב לוודאי, חשבת, גם פעלה במחתרת, אבל כמובן שלא עסקנו בכך. היא עסקה בכתיבת ספר על יהודי פולין כיום, ורצתה לדבר איתי.

"איך אתה רואה את העתיד?" היא שאלה.

"אני מאמין שאנחנו האחרונים. בהחלט."

"ולא יהיו עוד יהודים בפולין?"

"במובן של דת, קבוצה לאומית, לא."¹

אני זוכר את הלך הרוח שלי באותו זמן, ויכול להיות שגם הוספתי שאולי פולין תהיה יום אחד עצמאית ודמוקרטית שוב,

1 Małgorzata Niezabitowska, Tomasz Tomaszewski: Remnants. The Last Jews of Poland. New York 1986, Friendly Press.

1987: קונסטנטי גברט, משמאל, בחגיגת פורים בוורשה. צילום: מוניקה קרייבסקה.

בהרצאות על יהודים בפולין, עומדים כדי לשאול שאלה, מהססים ואז פולטים: "ובכן, אני יהודי..." ואז מחפשים לשווא אחר אור הברק שיכה בהם, שממנו ניסו להימנע במשך כל חייהם. ככלל החברה הגיבה בחיוב. היו אלה ימים בהם הכול היה אפשרי.

מצער עד כמה לא היינו מוכנים לפגוש אותם. צריך היה לארגן ולהגדיר מחדש את המוסדות היהודיים. ורוב היהודים האלה, שרק יצאו מהארון, לא יכלו לתרום. הם היו זקוקים לוודאות שבה יוכלו להכות את שורש זהותם, לא ויכוחים האם בית הכנסת צריך להישאר אורתודוקסי, ויכוח לוהט שהתקיים בין אנשים שלא ידעו עברית ואכלו טריפה: לא היו אז בתי ספר יהודים ולא היו חנויות כשרות. וחוזק מזה, הבעיות היו בקנה מידה שהבהיל את הגדולים, שלא לדבר עלינו, הקטנים.

יום אחד, איכר פולני בגיל העמידה הופיע בבית הכנסת. אביו נפטר כמה ימים קודם לכן ועל ערש דווי אמר לו: "סטאס, אתה יודע שמכל הילדים שלנו אתה האהוב עלי ביותר, אבל אתה צריך להבין: אתה לא תירש את האדמה. אתה מבין, אתה לא מדמנ. אתה יתום יהודי מהגטו, אותו הצלנו ואימצנו. לא יכולנו להשאיר אותך למות: אלוהים לא היה סולח לנו. אבל אתה מבין שאתה לא יכול להיות היורש שלי."

בטח, סטאס הבין: יהודי לא יכול לרשת את שדותיו של פולני. הבעיה היתה כי יהודי הוא. הוא חי כל חייו כאיכר פולני: סיים

אה, כן, והייתה גם האנטישמיות, החל מאמירות רשמיות וכלה בהערות ארסיות שנאמרו על ידי אנשים שבמובנים אחרים היו לצידינו. כאשר נעצר פעיל-מחתרת מוביל, שר המשטרה הכריז על כך בגאווה בטלויזיה והוסיף כי "כל מה שהיה לו במשותף עם פולין היה זה שהוא נולד והתחנך כאן" – וכולם כמוכן הבינו שהוא היה יהודי. ובקרב הפרסומים המחתרתיים, אשר הודפסו והופצו בסיכון גדול, אפשר היה למצוא גם עלונים המוקיעים את היהודים כאויביי פולין והכנסייה. בין כל אלו לבין חורבן החיים היהודיים ומספר היהודים שהכרתי שאפשר היה לספור על שתי ידיים (אפילו פלוס-מינוס קטיעה), לא היה נראה שיש סיבה לתקווה. "האם אתה חושב שהנכדים שלך יהיו יהודים?" שאל אותי פעם אורח אמריקאי. החשש שלי היה – האם הם יהיו רשאים להיות יהודים. או האם הם ירצו להיות. או האם הם יזכו לראות את היום.

כדי לקיים חיים יהודיים צריכים להיות יהודים. וקצת חופש. עזבו. "אנחנו האחרונים. בהחלט".

אבל היו יהודים סביבנו; אנחנו פשוט לא ראינו אותם. האדונים הזקנים בבית הכנסת – בסדר, זה לא פשע להיות זקן – היו נורא מודאגים מכך שהמעורבות שלנו במחתרת תתנקם בקהילה כולה. לא שסיפרנו להם על הפעילות שלנו אבל אם שרדת מחנות נאציים או סובייטיים – או שניהם – אתה לא צריך אישור מילולי כדי להבין מה מעוללים גברים מזוקנים צעירים בשנות העשרים לחייהם. והיו מי שמעולם לא הופיעו בבית הכנסת, לא הודו בשורשיהם מחוץ לארבעת קירות חדרם ולפעמים אפילו לא שם. לא עלה בדעתם ליצור קשר איתנו, האוניברסיטה המעופפת היהודית הזעירה והבלתי רשמית, שלא לדבר על המחתרת. הם ספגו צרות מנת חלקם, וזה נראה היה להם מגוחך לצאת ולחפש עוד.

ואז הכול נגמר. המשטר הלך, לא בבום, אלא בקול ענות חלושה. העיתונות המחתרתית עלתה על פני הקרקע. היו בחירות. המפלגה הקומוניסטית הייתה מחוץ לקואליציה, ועד מהרה פורקה. הצבא הסובייטי עזב את פולין. פולין עזבה את ברית ורשה. וכאשר כל מה שידענו שלא יקרה פתאום קורה בבת אחת, וכל הדברים הבלתי אפשריים הופכים לחדשות של אתמול – למה לא לנסות להיות יהודי? מי יודע, המשיח עשוי להיות ממש מעבר לפינה.

וכך הם צצו מכל עבר, במאות. מגיעים לבית הכנסת לראשונה בחייהם, עומדים בפתח, לא בטוחים כיצד להתנהג. האם צריך להצטלב? כנראה שלא, אבל איפה נמצא המזבח בכנסייה היהודית הזו, כדי שאפשר יהיה לפחות לכרוע ברך? משתתפים

והיה זה כנראה גן הילדים שעשה את העבודה. בתחילה, לא ציפינו שיגדל מעבר לכך. גן ילדים הוא רק מוסד לצרכי נוחות, הוא לא משאיר עקבות בילדים ההולכים אליו. בית ספר, לעומת זאת, הוא מוסד של מחויבות: הוא אמור להשאיר עקבות בלבבותיהם ומוחם של התלמידים וכך גם בתעודות שלהם. לכן, כאשר המחזור הראשון והשני של בוגרי גן הילדים היהודי בוורשה נכנס למערכת החינוך הרגילה, חשבנו שלא נראה אותם יותר – כלומר, מבחינה מוסדית. הם היו כולם ילדי חברים ומכרים, אבל לא ציפינו שההורים ישובו אלינו ויאמרו שהילדים מפספסים. שהם צריכים – וראויים – למשהו נוסף. בית ספר יהודי.

קונסטנטי גברט במשרדי המגזין היהודי-פולני "מדרש", אותו ייסד בשנת 1997, וורשה. צילום: אדוארד סרוטה.

אבל היינו אמורים להיות האחרונים, זוכרים? ובכן, הורים אלה, גם אם חלקו את אותן חוויות כמונו – לא חושבים כך עוד. עד שיש לך ילדים, העתיד הוא רק מילה. עם ילדים, הוא הופך להיות נוכחות יומיומית. ואתה רוצה לעצב את העתיד, לעשות אותו טוב כמו שהוא יכול להיות. אני יודע: בני הצעיר היה אחד מארבעת בוגרי גן הילדים הראשונים. אז הקמנו את בית הספר. היום לומדים בו למעלה מ-240 תלמידים. כולם באו ממקום כלשהו, מאיזה ארון שהוריהם החליטו לעזוב. כדי לוודא שהילדים שלהם לעולם לא יזדקקו לאחד כזה.

בית ספר יסודי, מאוד קתולי, אנטישמי במעורפל. הוא היה אדם טוב והגון, לפי כל הסימנים, ובנם של שני אנשים אמיצים מאוד וצדיקים. אבל כל עולמו התמוטט סביבו. נאמר לו שהוא מישוהו אחר. אז הוא בא אל אלה שנאמר לו שהוא חלק מהם כדי לשאול מה הוא אמור לעשות עם שארית חייו. "האם אני צריך לעבור ברית? (הוריו היהודים החליטו שלא לסמן אותו באות שפירושו מוות). האם אני צריך להגר לישראל?"

אז הקמנו את בית הספר [היהודי]. היום לומדים בו למעלה מ-240 תלמידים. כולם באו ממקום כלשהו, מאיזה ארון שהוריהם החליטו לעזוב. כדי לוודא שהילדים שלהם לעולם לא יזדקקו לאחד כזה.

מחויבות זו יכולה היתה לבוא לידי ביטוי רק בגלל שהמדינה חופשית עכשיו, כיוון שסיוע ותמיכה היו בהישג יד, ומאחר והיו אנשים שרצו להיות יהודים, גם אם הם חשבו את עצמם ליהודים האחרונים. עם זאת, תנאים אלה, הכרחיים ככל שיהיו, לא היו מספיקים כשלעצמם. הם פתחו את הדרך – אבל לא יצרו את הרצון להתחיל ללכת בה. הרצון הגיע ממקום אחר.

ההורים. הסבא והסבתא. קמים מדממים וקהי חושים מהאסון הגדול ביותר שידע עמינו אי פעם. מאומנים בהישרדות, התבוללות, אווזים בנחישות בדרך חיים שתסתר את אות המוות. בעקשנות ובנחישות מגדלים את ילדיהם לא להיות יהודים, לא לדעת דבר על עברם ועל מורשתם. מגדלים אותם להיות מוגנים. ובכל זאת, באמצע כל זה, כנגד האסטרטגיה של ההישרדות, אולי בלי לדעת זאת, לעתים קרובות אפילו מבלי לרצות את זה, הם שתלו בילדיהם את הידע האשם. הידע המסתורי. היידישקייט הסודי, הנסתר אך נשמר. זה מה

לא היו לנו תשובות. זה היה מעבר לכוחותינו. אז הוא חזר לכפרו, לנסות ולשקם את מה שנשאר מחייו. אנחנו הכזבנו. אותו וגם רבים אחרים. עד שלקחנו את עצמינו בידיים, השוק שהפך את הכול לאפשרי ניגמר. אנשים שוב הסתדרו בפולין החדשה אשר עם כל השינויים המרעישים, לא היה כל כך שונה מקודמתה. השמש עדיין עלתה במזרח, בתור התחלה. והזהויות שאומצו נותרו מוכרות, גם אם הסיבה שבגינה הן אומצו כבר לא היו שם. הגל הגיע לשיאו לפני שהגיע אל החוף.

ובכל זאת הצלחנו לעשות כמה דברים נכון – עם קצת עזרה מידידינו. רב אמריקאי צעיר ויוצא דופן הגיע כדי לסייע לנו בדרכנו. מיכאל שודריך, היום הרב הראשי של פולין, השאיר את חותמו בחייהם של מאות אנשים. הוקם גן ילדים מכספי קרן רונלד לאודר מניו יורק. יהדות ארה"ב, אשר כמונו הינה מצאצאי יהדות פולין הגדולה של לפני המלחמה, באה לעזור לקרובי המשפחה האובדים שלה. עד מהרה הצטרפה קרן טאובה למערכה. עם הסיוע הרוחני והגשמי הזה התחלנו לצמוח.

בעוד שאחדים היו עסוקים בהקמת בית הספר היהודי, אחרים היו עסוקים בהשבת רוח חיים לבית הכנסת. היום ילדי קהל המתפללים רצים הלוך ושוב במעברים, ואני נמנה על האלטע קאקערים. אחרים, שלא חשו בנוח עם האורתודוכסיות של בית הכנסת שלנו, הקימו את הקהילה הרפורמית. נהדר, כל המרבה הרי זה משובח. ארגונים יהודים נוספים צצו כפטריות אחרי הגשם, יותר מנהלים מעובדים, כרגיל. הוקם ארגון נוער שנכנס למשבר, התפצל וצץ מחדש. מחנות הקיץ היהודיים התחילו עם תפילת שחרית, והסתיימו בדיונים מתלהטים על כמה דת יהודי נורמלי יכול לסבול. יהודי נורמלי. כאילו שזה נורמלי לדון על יהודים נורמלים.

2012: קונסטנטי גברט מדבר עם קבוצה המשתתפת בסיורי המורשת היהודית של קרן טאובה.

ובכל זאת, בתוך עשרים וחמש שנים זה מה שהפכנו להיות. קהילה יהודית נורמלית, שבה אנשים שמשתתפים בתפילה מסוג אחד ובשום פנים ואופן לא בתפילה מסוג אחר, או דווקא לא מתכוונים להתפלל בכלל. לא משום שאין בית כנסת. לא משום שהם מפחדים, לא משום שהם לא ידעו מה לעשות כשיגיעו לשם. רק משום שזוהי הנאתם היהודית לעשות זאת כדרכם.

■ עשינו את זה. אל תדברו עם התקשורת.

שגרם לילדיהם ונכדיהם לרצות בית ספר יהודי עבור הילדים שלהם עצמם. היינו כל כך עסוקים בהגשת בקשות להיתרי בנייה, השכרת חללים והגדרת תוכניות לימודים שלא הבחנו בכלל לנס שהיינו עדים לו.

בשני בלוקים באפר ווסט סייד בניו יורק יש היום עדיין יותר ילדים יהודים מאשר בכל ורשה, זה ברור. אז מה?

פסטיבל תרבות יהודית

מאת יאנוש מאקוד

ככל

שאני מתבגר אני נעשה מרוחק יותר, רגוע, אבל גם סקרן יותר בתצפיות שלי על מאבקי היומיום של אנשים עם חיים. אני מוקסם מקשת האנרגיה המשתרעת בין יום הלידה והמוות – ההצטברות המתרחבת שלה, עוצמת האור שלה, הגיאומטריה של הגורל האנושי שבו ציר הסימטריה מסומן באמצע, בין רגעים של עליה למעלה ונפילה למטה, עד לפלאש הסופי, לפני שמגיע החושך הבלתי הפיך. אני גם מסתכל על עצמי ועל מה שאני עושה ברבע המאה האחרונה כלא יותר מאשר ניסיון לנהל את החיים שלי עצמי. האם הייתי יכול לחזות, אז לפני 26 שנה, איפה אהיה היום? לא. באותם זמנים לא היה לי מושג למה יהפוך הפסטיבל לתרבות יהודית, שאותו אני מנהל בקרקוב מאז, עבורי ועבור אחרים.

לפני עשרים וחמש שנים רק הלכתי אחרי קול מצפוני והאינטואיציה שלי, התרחקתי מכל צורה של ספקולציה, תוכניות עסקיות ומטרות לטווח ארוך. פשוט נהניתי מכל יום ומכל ספר שקראתי, כמו גם התבוססות ביופי גיליתי לאחרונה במוסיקת כליזמר, ספרדית, חסידית וחזנות – או אם לנסח זאת בפשטות – יהודית. צעד אחר צעד, הפכתי יותר ידען, והחוט שחיבר אותי עם העולם שהתגלה לי הפך לאט לאט לחיי. בסופו של דבר הבנתי כי זהו עולמי. מאותו רגע, רגע שלא ניתן לסמן אותו בלוח שנה, הפכתי לחלק מזה, והארץ הזאת של חלב, דבש ודם, מדושנת באפרם של מיליונים, הפכה לאדמתי.

גורל

כשעזבתי את עיר מולדתי בגיל 20, ידעתי שלעולם לא אחזור. היתה איזו ודאות שלבשה צורה של גורל. וקרקוב הייתה גורלי. האם יש עיר אחרת בעולם שבה אני יכול לעשות מה שאני עושה? אני תחת הרושם, אני בטוח, כי הפסטיבל שלנו הוא אחד הבודדים בעולם שלא יוכל לשרוד אם יעבור למקום אחר. אנחנו כמו עצים עתיקים – מושרשים עמוק בארץ הזאת, בעיר הזאת, בקירות האלה, בהיסטוריה הזו, בחיי

היומיום. אנחנו מושרשים כאן כבר מאות שנים ועוד מאות שנים נשאר נטועים כאן. אנחנו יכולים ליצור ולפתח רק כאן, שואבים ממקורות נסתרים, מסתעפים וצומחים. כאשר יצאתי מבית משפחתי וסגרתי את הדלת זרקתי, כמו שאומרים, את המפתח אל הנהר. הגעתי לקרקוב ומצאתי את עצמי בבית חדש, בקז'ימייז', הרובע היהודי של קרקוב. זה היה בשנת 1980.

שנות השמונים היו ההתחלות של חיפוש אחר היסודות הקבורים של עולם שחלף. חיפוש זה כלל רבים, יהודים ולא-יהודים כאחד. אם הייתי צריך לתת שם לעניין שגילו אז הפולנים הצעירים בתרבות היהודית, הייתי קורא לזה "תסמונת החיפוש אחר אטלנטיס השקועה". מעין גילוי כי העולם המסתורי והיפה הזה אבד באופן בלתי הפיך. ואם הייתי צריך לתת שם לעניין שגילו הצעירים היהודים בתרבותם, הייתי אומר שהיתה זו "תסמונת של חיפוש אחר ירושלים החרבה". שתי הקבוצות חוו התגלות ותחושת עצב בעת ובעונה אחת. תחושות אלה יצרו קסם, געגועים, אהבה וצורה חדשה של מודעות משותפת. זו היתה האווירה של הפסטיבל הראשון לתרבות יהודית, שהתקיים בקרקוב בשנת 1988.

שנות התשעים של המאה העשרים היו תקופה של "ארכיאולוגיה". הבנו שחינו בעולם של אפר והתחלנו לגלות מחדש מה מסתתר תחתם. בהדרגה חשפנו חלקים שונים, מנסים לחבר אותם יחד. כשלא הצלחנו – ולעתים קרובות לא הצלחנו – הסתמכנו על מה שבנינו כתמונת החלומות והחזיונות שלנו. ואז הגיעו אנשים חכמים ובעלי תובנות ואמרו לחלקינו שאנחנו יוצרים עולם יהודי ווירטואלי. עולם ללא יהודים. הם אמרו לנו שאין לנו זכות לעשות זאת, כאילו האהבה היתה מוגבלת רק לנבחרים. עבור חלק מהאנשים, ה"יהדות" הפכה להזדמנות עסקית גדולה, פרה חולבת. מסיבה זו צצו עד מהרה בכל פינה מסעדות פסאודו-יהודיות. העולם היהודי וירטואלי הזה היה אפוף מעטה הקיטש, בעוד רוח של "הדיסנילנד היהודי" התפזרה מעל קז'ימייז'.

1989: משמאל לימין: קשישטוף גייראט, מייסד שותף של הפסטיבל לתרבות יהודית בקרקוב; מרדכי פלצור, דאז שגריר ישראל בפולין; יאנוש מאקור. צילום: יאצק גינדה.

במקביל, העמיקו אחרים את אהבתם והעניין שלהם בתרבות היהודית, דבר שהוביל אותם לרמה חדשה לחלוטין של מודעות, בעיקר עד לנקודה שבה הגבולות המפרידים בין העולם היהודי לזה הפולני מיטשטשים. זה היה עולמינו המשותף; עולם שבו איש לא ישאל מי היית, מאין באת, או מדוע. היה זה מספיק להיות נוכחים ושייכים לתקומת הקהילה הפולנית-יהודית.

כאן אני יכול לתאר את התצפיות שלי בפשטות: בעקבות הופעתה של התרבות היהודית בקז'ימייז' משהו חשוב נוסף עלה – החיים היהודיים – על כל גוניהם, הסתירות שלהם והתשוקה המתמשכת לבטא את הסטטוס קוו המחודש שלהם. כמובן שלא ניתן להשוות את קנה המידה של החיים היהודים החדשים האלה עם מה שהיו לפני השואה. זו תהיה השוואה חסרת תועלת. אבל יש טעם לדון במהותו של העולם החדש הזה.

שחקן בהיסטוריה

אני מנהל את הפסטיבל לתרבות יהודית כבר 26 שנים. מה משמעותו של משך הזמן הזה? הכול. ובכל זאת, לא כלום. זה אולי נשמע מוזר, אבל הפכתי לשחקן בהיסטוריה של פולין. הפנים שלי מאוד פולניות, ולא משנה עד כמה אני מנסה לשנות אותן, אלו תמיד יהיו פניי. אז איך זה יכול להיות שגוי, שנולד במזרח פולין למשפחה שהיא בדיוק כמו כל משפחה פולנית אחרת, הפך ליהודי?

האם היה זה צירוף מקרים פשוט או גורל? לא ולא זה. מאז שזה קרה, אני נושא בתוכי דיבוק¹, השד² הזה של חיי היומיום מוביל את מוחי ולבי. אני עושה זאת כי זו הבחירה שלי; כי אלו החיים שלי וכך אני רוצה לחיות אותם. אין בזה שום דבר יוצא דופן, פרט לעובדה שהם כשלעצמם יוצאי דופן. עם זאת, לא מספיק לומר "עשיתי בחירה". ואף על פי שאני תחת הרושם כי הבחירה הזו קצת נעשתה בשבילי, או אולי אפילו נגד רצוני, הרגע הזה בחיי בו התקבלה ההחלטה הזו היה גם תחילתה של דרך קשה אך עם זאת בהירה ויפה שהובילה אותי לטוב, גם אם לפעמים הוא לבש צורה של רוע. מאז מצאתי את המשמעות בדברי רבי נחמן מברסלב, שאמר פעם: "ודע, שהאדם צריך לעבר על גשר צר מאוד מאד, והכלל והעקר שלא יתפחד כלל". וגם: "אתה נמצא במקום בו נמצאות מחשבותיך. ודא שמחשבותיך נמצאות במקום בו אתה רוצה להיות".

אני בא ממדינה של אנטישמנים ואנשים עם לבבות טובים וטהורים; מדינה של סחטנים; מדינה עם המספר הגבוה ביותר של חסידי אומות עולם. זוהי מדינה שבה האנטישמנים יקריבו את חייהם למען חיים של אחרים, ומדינה שבה המשטרה היהודית הרגה באחיה. אני בא מהמדינה של האב הלוחמני תדיאוש רידזיק³, וארצו של יוחנן פאולוס השני; ממדינה שבה

1 במיתולוגיה יהודית, הדיבוק הוא רוח זדונית, נשמתו חסרת המנוחה של אדם מת. למרות שהמונח מופיע כבר במאה השש-עשרה, המונח הפך לנפוץ בחוגים ספרותיים אחרי פרסום מחזהו של אנסקי, "הדיבוק", שהוצג לראשונה בשנת 1920 בוורשה.
2 בתנ"ך – רוח טבעית הפחותה מאלוהים אבל יותר מאדם; בברית החדשה – רוח רעה. סוקרטס השתמש במונח כ"קול פנימי".

3 גאון, מלומד יהודי דגול; תואר הניתן לראשי שתי הישיבות הבולטות בבבל, ובארץ ישראל בין המאה ה-6 עד המאה ה-11.
4 בתקופה התלמודית, מורה של הילדים בחדר.
5 כומר קתולי פולני שנוי במחלוקת, מייסד ומנהל תחנת הרדיו האולטרה-שמרנית "רדיו מריה".

אותו אלוהים בצורות שונות, זיכרון העבר, גאווה ובושה, אהבה כואבת ואמונה חסונה כי לא משנה מה יקרה – החיים ממשיכים ושווה לחיות אותם. החיים כאן ועכשיו הם אחת המתנות היפות ביותר.

רק בפולין

נולדתי בפולין. אני גוי, ובמשך 26 השנים האחרונות אני מכהן כיוצר ומנהל הפסטיבל הגדול ביותר בעולם, ככל הנראה, לתרבות יהודית. וזה אפשרי רק כאן – בפולין! למה אני עושה את זה? כי יש לי תחושה של אחריות על הטוב והרע שקיים בקהילה שלנו בכמעט אלף שנות קיומה.

אני עושה זאת כי נולדנו כאן ואנחנו היורשים של ההיסטוריה, לא רק חלקים ממנה אלא כולה. ועם זאת, אין בכך כדי לומר כי אנחנו עבדים של ההיסטוריה. אפשר להתמודד עם ההיסטוריה ואפשר לערער על הדטרמיניזם המוחלט שלה. ההיסטוריה נראית לעיתים כתחום אבסולוטי של עבודת השטן שמולו אנחנו חסרי אונים אך לא משותקים בהכרח. אני עושה זאת באמצעות הפסטיבל לתרבות יהודית.

לפולנים רבים, כולל הקתולים, הפסטיבל לתרבות יהודית היא מקום ומקור ללמידה על תרבות יהודית. יתרה מזאת, זהו גם מקום ומקור לגילוי מחדש של זהות תרבותית, היסטורית, ודתית עמוקה יותר.

אני מארגן את הפסטיבל הזה כי אני מנסה להוכיח בכל כוחי שגם יהודי יכול להיות פולני במדינה הזאת וגם פולני יכול להיות יהודי במדינה הזאת. בדיוק כפי שהיה זה לפני מאות שנים (ובמשך מאות שנים), המדינה הזאת היתה מיושבת על ידי אלה שאנו מכנים "יהודים-פולנים". כמי שגר כאן כבר 52 שנים, אני "פולני יהודי" – וזה משלים את התמונה ההיסטורית. אני יודע שיש עוד אנשים כמוני. עבורי אין כאן

יאנוש מאקור על הבמה מציג הופעה בפסטיבל לתרבות יהודית. צילום: ווייצ'ק קרלינסקי.

2009: יאנוש מאקור וטד טאובה על הבמה בהופעת הסגירה של הפסטיבל לתרבות יהודית, בקרקוב.

גרפיטי אנטי-יהודי מצויר על קירות בתי כנסת, ומדינה שבה אלפי לא-יהודים לומדים היסטוריה, תרבות ודת יהודיות; ממדינה של מחנות מוות גרמניים ומדינה של מרד גטו ורשה; מהארץ של לוחמי הגטו היהודים עמנואל רינגלבלום, מרדכי אנילביץ' ומארק אדלמן; כמו גם הפרטיזנים הפולנים יאן קרסקי, יאן נובאק-יז'וראנסקי וולדיסלב ברטושבסקי.

אני בא מארץ הפרלמנט היהודי – ועד ארבע ארצות, מארץ אין ספור השטעטלים, הישיבות, בתי המשפט החסידיים; מדינה של אוטונומיה יהודית ופלורליזם יהודי, אך גם מדינה של נומרוס קלאוזוס¹, גטו ספסלים², פוגרומים ורצח המוני. אני בא ממדינה של טירוף אנטישמי שבה יהודים נשרפו חיים באסמים כפריים. ואני בא ממדינה של רחמים נוצריים שבה יהודים הוסתרו באסמים כפריים. אני בא ממדינה של דם ואפר, עם צל בתי כנסת וכנסיות; ממדינה שבה, בלילה ארוך אחד, הגרמנים רצחו בגז ושרפו כמעט שישה מיליון אנשים. מה שמצאתי כאן הוא את המורשת שלי – שפות מעורבות,

1 *numerus clausus* – שיטה שבה השתמשו כדי להגביל את מספר התלמידים בקבוצה או כיתה מסוימת שיכולים ללמוד באוניברסיטה. בפולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם היא שימשה בעיקר בצורה אנטישמית להגבלת מספר היהודים במחלקות נחקקות. לדוגמה, ע"פ YIVO, בשנים 1923-1924 היו 1,402 סטודנטים יהודים לרפואה שהיוו 30.2% מכלל הסטודנטים לרפואה. בשנים 1926-1927 ירד מספרם ל-698 (18.6%), ובשנים 1935-1936 היוו הסטודנטים היהודים רק 13.8% מכלל הסטודנטים לרפואה. בפקולטה למשפטים שיעורם בשנים 1923-1924 היה 24.6%, ואילו בשנים 1935-1936 היה רק 12.5%.

2 פינות ישיבה נפרדות ליהודים בכיתות באוניברסיטה, החלו בשנת 1935. ישיבה שלא ע"פ פינות הישיבה הביאה לסילוק מהאוניברסיטה.

הופעת הסגירה של הפסטיבל לתרבות יהודית בקרקוב מושכת למעלה מ-20,000 חוגגים לרחוב שרוקה בקז'מייז', הלב ההיסטורי של קרקוב היהודית. צילום: פאבל מאזור.

ביותר של השואה. הלב שלי מלא בקדיש ואל מלא רחמים, ואני מתפלל עבור כל מי שהומתו בגז, נרצחו ונשרפו. אני עדיין נושא עמי את שיריו של פאול צלאן², ואיני מאמין שאי פעם אוכל לשקם את אמונתי בטוב האדם כיוון שאני מאמין שהאדם רע מטבעו, ואני נמנע כמו ממגיפה מביקורים במחנות ההשמדה הנאציים. אני נמנע מנוסטלגיה קיטשית, בכי על העולם שאבד וכנסים על ההרג, כאשר כל יום, ברחבי העולם, אלפי אנשים מתים.

אני מוקסם ללא הרף מהאנרגיה של החיים היהודיים, לפני ואחרי השואה. אני יודע כי שש שנות השואה אינן ולא יכולות להיות מותה של הציביליזציה היהודית. שש שנים נוראות אינן יכולות להאפיל על אלף שנות חיים!

אני עושה את הפסטיבל כי אני מאמין שזוהי דרך חכמה יחסית להילחם באנטישמיות. יעילותו אולי איננה הגבוהה ביותר, אבל אף אחד אחר עדיין לא המציא משהו מרהיב בתחום זה. האנטישמיות היא בכל מקום, ללא קשר למיקום גיאוגרפי, משום שזהו מצב נפשי שאינו מסוגל להתמודד עם ה"עצמי" והעולם הסובב אותו. אני מנסה ליצור הזדמנות לגילוי אינטלקטואלי, רוחני, רגשי והיסטורי עבור יהודים ולא-יהודים כאחד; לבנות טוב בכל יום.

2 משורר יהודי, 1920-1970, נולד בבוקובינה בממלכת רומניה (כיום אוקראינה). הוריו סירבו לעזוב את המדינה על אף התעקשותו של בנם ומתו במחנה עבודות כפייה בשנת 1942; צלאן נכלא במחנה אחר עד 1944. יצירתו המפורסמת ביותר הינה "Todesfuge" ("פוגת מוות"), תיאור של החיים במחנה הריכוז.

סתירה. במובן מסוים הפסטיבל שלי מחייה זיכרון – זיכרון משותף. וזה מברך את העתיד – העתיד המשותף. ובמובן זה, בשבילי – כפולני – המורשת של התרבות היהודית היא המורשת שלי.

כדאי לזכור כי הפסטיבל הראשון התקיים בשנת 1988, שנה לפני קריסת הקומוניזם. הוא נוסד על ידי שני לא-יהודים¹. כדאי לזכור כי מרבית אינספור היוזמות התרבותיות המתקיימות על מנת להנציח את הנוכחות היהודית בפולין, כמו גם להנצחת שואת העם היהודי, הן יוזמות של לא-יהודים. בשבילי זה טבעי לחלוטין, הגיוני, מוצדק והכרחי. כן, כאשר אנחנו – הפולנים – מכירים בכך שהיהודים תרמו ועדיין תורמים תרומה מהותית לפיתוח התרבות הפולנית, ובאופן רחב יותר – התרבות האירופאית, כאשר אנחנו מודים בכך שהיהודים היו תמיד חלק בלתי נפרד ואורגני מההיסטוריה והתרבות הפולנית, אז לאחר השואה אנחנו מחויבים במיוחד לטפל במורשת היהודית הזו ולהנציח אותה כל הזמן.

אני לא עושה את זה כדי להרהר במוות! ציביליזציות פורחות וציביליזציות נופלות. כדברי קהלת: "דֹּר הֵלֵךְ וְדֹר בָּא, וְהָאָרֶץ לְעוֹלָם עֹמֶדֶת" (קהלת א, ד); ובהמשך: "שְׁלַח לְחֶמֶד, עַל-פְּנֵי הַמַּיִם: כִּי-כָרֵב הַמַּיִם, תִּמְצָאֶנּוּ" (קהלת י"א, א). אני יודע זאת, ומתוך ידיעה זו צומחת תקוותי שהחיים תמיד מנצחים את המוות. כמובן, אני יכול לראות את ייחודה הנורא

1 קשיטוף גיראט ואני.

השתקפות של העבר. וזהו אכן עבר מפואר הראוי לשימור. אבל העתיד הרבה יותר – העתיד אותו אינני יכול לחזות. כפי שאיש לא יכול היה לחזות שהחיים היהודיים יקומו לתחייה בקז'ימייז', כאשר ניבאו שקז'ימייז' תישאר סמל להעדר היהודים, איך אנחנו יכולים לחזות מה יקרה בעוד עשר או חמישים שנה?

אני עושה את זה כי אני מאמין באלוהים. אני אוהב, שואף ומתפלל כי זה יימשך עד שנשימתי ולבי יעצרו. אני מאמין שזה שווה את זה ושככה זה צריך להיות. אני מאמין! ■

אני גם עושה את זה כי אני אוהב את ישראל. אני אוהב האוויר שלה, האדמה, השמיים, המים והמדבר. ואת אנשיה. אני פולני ציוני. ומתוך כל הערים בהן ביקרתי, היקרה ביותר לליבי היא ירושלים.

אני עושה את זה כי אני עדיין אוהב את קז'ימייז'. קז'ימייז' משתנה; הבעלים השתנו ואלה הנמצאים כאן היום נוטים להתמקד ברווח היומי יותר מאשר במורשת היהודית. ככה זה. הפסקתי להתלונן; כי בקז'ימייז' ההיסטוריה עדיין מעוררת

בת דת משה

מאת אלאונורה ברגמן

הורי היו אינטלקטואלים עם זהויות פוליטיות חזקות מאוד. הם למדו וראו בעצמם חלק מההיסטוריה היהודית, אבל לא חלק ממנהגיה ודתה, כך שחילדה לא הרגשתי יהודיה במיוחד. תמיד ידעתי שאני יהודיה, אבל פשוט לא היתה לזה משמעות רבה ולא היה לכך יסוד דתי. כשהייתי בערך בת שמונה, כומר קתולי עצר חברה שלי ואותי ושאל: "האם אתן בנות דת משה?" החברה ענתה בחיוב, והכומר הלך. לא הבנתי את השאלה, והחברה הסבירה שהוא שאל האם אנחנו יהודיות. ובכן, כמובן שהיינו יהודיות: אמי היתה אז העורכת של "פאלקס שטימע" (שבועון יידיש) ואביה של החברה שלי עבד במכון ההיסטורי היהודי. אבל למרות שהחברה שלי הכירה את המונח "דת משה" אף אחת מאיתנו לא הבינה מה זה אומר בדיוק.

עדיין לא הרגשתי יהודיה במיוחד בשנת 1968, או אפילו מאוחר יותר. זה בא בהפתעה באמצע שנות השבעים, כאשר המחלקה שלי במכון לארכיטקטורה ותכנון ערים הואשמה בהיותה "קבוצה קתולית-פולנית לאומנית-ציונית". הלאומנים הפולנים היו חברים לשעבר ב-AK (צבא המולדת²), והגורם הציוני היה רק אני (באתה תקופה, לא השתמשו במילים יהודי או יהדות באופן רשמי). האמת היא שהמחלקה שלנו היתה המחלקה היחידה במכון ללא קשרים במפלגה הקומוניסטית. בשנות השמונים עבדתי בסדנא לשימור מבנים היסטוריים (PKZ), אשר היתה כמעט אידיאלית בשבילי, הן מבחינת העבודה והן מבחינת האנשים איתם עבדתי. היו 15 סניפים של PKZ בפולין, כ-1,200 עובדים סך הכול. עבור כל פרויקט שעסקנו בו, ביצענו הערכות עלות, ניהלנו משא ומתן עם מומחי השימור האזוריים של מונומנטים היסטוריים ותאמנו בין אנשי מקצוע שונים (אדריכלים, היסטוריונים של אמנות, היסטוריונים, ארכיאולוגים, אנשי שימור ועוד). זה לא

רבע מאה לאחר נפילת הקומוניזם, אני חושבת שאנחנו עדיין נמצאים בחיפוש אחר דרכים יהודיות לחיים בפולין, אבל עשרים וחמש שנים אינן זמן כה ארוך ושינויים רבים כל כך כבר התרחשו.

נפילת הקומוניזם (אשר החלה למעשה תנועת סולידריות בשנים 1980-1981) החלה בד בבד עם הזמן בו הפכתי במודע, ברצון ובגלוי ליהודיה; והיא סמנה עבורי ועבור הוריי את תחילתם של שינויים רבים והדרגתיים – שינויים בחיינו כיהודים ובפרספקטיבה שלנו על החיים היהודיים.

נולדתי בשנת 1947 וחונכתי על ידי הורים דוברי יידיש, קומוניסטים אתאיסטים. אבי, שהיה קומוניסט פולני לפני המלחמה, הורשע על ידי השלטונות הסובייטיים בפעילות אנטי-סובייטית ונידון למאסר בגולאג בסיביר בשנת 1936. לאחר שהואשם בריגול נגד ברית המועצות, הוא נשאר בגולאג עד 1940. בעקבות משפטו, אמי נעצרה ונכלאה בגולאג עד 1945. לאחר שחרורו של אבי בשנת 1940, הוא התנדב לצבא האדום אך לא התקבל כיוון שהיה פולני; הוא נשאר בברית המועצות עד מאי 1945, שבה היה בטוח יותר מאשר בפולין תחת הכיבוש הנאצי. הוא חזר לפולין והצליח להביא את אמי ואחותי באוקטובר 1945. לפיכך, הוא היה רחוק מפולין בתקופת הכיבוש הגרמני. הוא ורבים כמוהו חזרו לפולין בחיפוש אחר קרובי משפחה, בתקווה לעתיד קומוניסטי, וממתינים להרכיב תמונה מובנת של מה שהתרחש בזמן המלחמה¹.

עם זאת, בני משפחותיהם של שני הוריי שנשארו בפולין בזמן המלחמה נספו כמעט כולם, למעט שני בניה של אחותה הגדולה של אמי (אחד היגר לאוסטרליה, השני לישראל) ושני בניו של בן דודו של אבי (גם הם היגרו לישראל, אחד מהם עדיין בחיים).

2 מחתרת פולנית בזמן מלחמת העולם השנייה, אשר היתה נאמנה לממשלה הגולה בלונדון ונרדפה על ידי המשטר הקומוניסטי אחרי 1945.

1 אביה נפטר ב-14 באוקטובר 2000, בגיל 96. אמה נפטרה ב-20 ביוני 2005, בגיל 99.

החיים המקצועיים שלי התחילו והתפתחו במוסדות חילוניים בשליטה קומוניסטית, בהם יהודים היו "ציונים" וזהות יהודית לא היתה עדיין מושג. אבל כאשר תנועת סולידריות נוסדה והתחזקה לאורך שנות השמונים, התחלתי לשים לב לשינויים. שובו של אבי למטרות יהודיות עשויה להוות המחשה טובה. אני חושבת שדרכו הדגימה מגמות מסוימות שהיו נפוצות בקרב יהודים שהזהות שלהם היתה פוליטית יותר מאשר דתית. עד פרישתו בשנת 1975, ואולי לפני תחילת פעילותה של תנועת הסולידריות, הוא לא היה מעורב באמת בנושאים יהודיים. הוא קרא וכתב ביידיש (מכתבים לפחות), אבל גם את פאלקס-שטימע, אבל רק כפעילות פרטית. אבל בשנת 1981 הוא הפך פעיל במאבק לקריאת אחד מרחובות או כיכרות ורשה על שם שמואל זיגלבוים¹, פוליטיקאי יהודי בתקופת המלחמה, ולאחר מכן הוא נעשה מעורב מאוד בפרויקט האנדרטה באומשלאגפלאץ, שהושלמה בשנת 1988.

1991: אלאונורה ברגמן עם אביה, סטפן, בבית בוורשה. צילום: חיים קרוליצקי.

במהלך שנות השמונים אבי היה פעיל בקשריו עם אייוו, המכון המדעי היידי² בניו יורק, והתכתב עם דינה אברמוביץ, הספרנית המפורסמת שלהם. הוא גם התכתב עם עורכי יידישע קולטור³ ופרסם בו מאמרים. כמו כן, עם תחילת פעילותה של תנועת סולידריות, הוא החליט לקרוא יותר על השואה, ובמיוחד על גורל יהודי וילנה עיר הולדתו האהובה. הוא קרא את יומנו של מארק דבוז'צקי⁴ והיה המום ומבועת ממנו. הוא החל לתרגם אותו מיידיש לפולנית והתעקש כי אקרא אותו. ניסיתי להסביר לו שאני לא יכולה לקרוא את זה, שכבר קראתי על השואה יותר ממנו, שכבר קראתי הרבה מעבר ליכולת העמידות שלי. אבל הוא לא יכול היה להבין.

היה שונה בהרבה מהמערכת המערבית והיווה הכנה טובה לתעסוקה שאחרי 1989, כאשר רבים מהמוסדות הפולנים עברו ארגון מחדש ו"התמערבו". כמו כן, בגלל שהפרויקטים היו לשימוש פנימי לתכנון עירוני לא היתה צנזורה, וכך גם המעסיקים וגם הממשלה לא התערבו במחקר הארכיוני שלנו. זה אפשר לי להרגיש חופשיה במחקרים והפרויקטים שלי. סיבה נוספת לכך שהרגשתי שיש לי גישה נוחה יחסית למידע הייתה שבייתי, כמו הבתים של החברים שלי, היה מלא בספרים מכל רחבי העולם, אשר הובאו באופן חוקי או לא חוקי, מהמערב ומברית המועצות. אף פעם לא הרגשנו מנותקים לגמרי מן העולם, אף על פי שלא היה פשוט לטייל.

הבית שלי היה מלא בספרים מכל רחבי העולם, אשר הובאו באופן חוקי או לא חוקי, מהמערב ומברית המועצות. אף פעם לא הרגשנו מנותקים לגמרי מן העולם, אף על פי שלא היה פשוט לטייל.

אבי עזב את המפלגה הקומוניסטית בדצמבר 1981, מיד לאחר הכלת המשטר הצבאי, במחאה על טבח הכורים על ידי משטרת

לא חשבתי שנפילת הקומוניזם תביא לי הרבה אם אמשיך לעבוד ב-PKZ. אולי אהיה לחוצה פחות, או שהסיבות ללחץ שלי תהיינה מובנות יותר, והחיים שלי בהחלט יהיו שונים. אבל המוסד הממשלתי הזה לא שרד את השינוי הפוליטי ולכן התחלתי לחפש משרה אחרת. בשבילי באופן אישי, הכול כאילו קרה בבת אחת – נפילת הקומוניזם, העובדה שלא יכולתי להישאר בעבודה שלי ב-PKZ, העניין הגובר שלי בנושאים יהודיים, ובסופו של דבר, ההזדמנות לקבל משרה במכון ההיסטורי היהודי. המוסד הזה הינו המאגר הגדול ביותר של מסמכים ארכיוניים, ספרים, כתבי עת, תשמישי קדושה וחפצי אמנות יהודיים מלפני אלף שנים ועד לתקופה המודרנית והינו היחיד מסוגו שהוקם לאחר הכיבוש הנאצי של פולין.

1 זיגלבוים (1895 – 1943) היה פוליטיקאי סוציאליסט יהודי-פולני, מנהיג הבונד, וחבר המועצה הלאומית של ממשלת פולין הגולה. הוא התאבד במחאה על אדישות ממשלות בעלות הברית לנוכח השואה.

2 YIVO, נוסד כמכון המדעי היהודי (ביידיש – ייווא, יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט) בשנת 1925 על ידי חוקרים בברלין ווילנה, פולין. החוקרים, שחזונו היה מוסד אקדמי המוקדש לחקר היידיש והתרבות היהודית המזרח האירופית בחרו להקים את המוסד בוילנה, בזמנו מרכז חשוב של תרבות היידיש. במהרה נודע המכון בראשי התיבות שלו, "ייווא". כיום, ייווא ידוע באופן רשמי בשם "ייווא המכון למחקר יהודי" ובסיסו בניו יורק מאז שאוספיו הובהלו מחוץ למזרח אירופה ערב מלחמת העולם השנייה.

3 מגזין ביידיש שיצא לאור בניו יורק על ידי איגוד תרבות היידיש מאז שנות הארבעים של המאה העשרים.

4 רופא יהודי בוילנה, שרד בגטו ופירסם את זיכרונותיו ביידיש בשנת 1948 בפריז.

הוריה של אלאנורה ברמגן, סטפן ואלכסנדרה, בדירתם בוורשה.

ישראל. בישראל נדהמתי שכל כך הרבה אנשים התעניינו בהיסטוריה של יהודי פולין, וחוויתי תחושה חדשה ומהנה ביותר של קבלה ושייכות. אני זוכרת שיחה עם פרופ' משה

ההפגנות ZOMO. אמא שלי, לעומת זאת, נשארה במפלגה עד שזו פוזרה בשנת 1989. היא נשארה כי היא פחדה לאבד את הגישה לארכיונים הסובייטיים, בהם היא ערכה מחקר במסגרת עבודתה. החברות שלה במפלגה הקומוניסטית נחשבה ל"הוכחה" שאפשר לבטוח בה. בדומה לאבא שלי, היתה לה גישה אינטלקטואלית להיסטוריה המודרנית, ושניהם עשו מחקר טוב. באמצע שנות השמונים, למשל, אמא שלי היה מעורבת מאוד בחקר ההיסטוריה של בלארוס, ואיכשהו היא החליטה לכתוב על סופרים ועיתונאים יהודים ששורשיהם בבלארוס. היא מצאה כמעט 350 מהם בלקסיקון זלמן רייזן הידוע. מכיוון שאהבתי לעבוד על מפות, היא בקשה ממני לעזור לה לפתור בעיה עבור הפרויקט: איך להציג את כל היישובים הרלוונטיים ושמותיהם בגבולות ההיסטוריים השונים, כולל אלו הנוכחיים, ושהמפה תהיה עדיין קריאה, ובעלת קנה מידה קטן. אמי היתה משוכנעת שהפתרון שלי לא יעבור את סקירת הצנזורה מפני שכתבתי ליטא, אוקראינה, רוסיה, ולא הרפובליקה הסובייטית הליטאית, וכו'. למרות הספקנות שלה, היא הגישה את המאמר בסוף

בחגיגה משפחתית בחיפה, עם 200 אורחים, מצאתי את עצמי תוהה איך היו נראים החיים שלי בפולין אם יותר קרובי משפחה ממשפחות הורי היו שורדים את הכיבוש הנאצי.

אלטבאוור, שעבד בעבר באוניברסיטה היגלונית, שבמהלכה הוא קרא לי יידישע טאכטער (בת יהודיה). כאשר חזרה הקבוצה שלנו לוורשה באמצע פברואר, השוטר שהושיטה לי בחזרה את הדרכון אמרה: "בפעם הבאה, לא יהיו לך בעיות עם הדרכון". האם היא היתה נביאה, תהיתי לעצמי, או שהיא ידעה משהו שאחרים לא?

לאחר כנס בירושלים על ההיסטוריה והתרבות של יהודי פולין, החלטתי ללמוד עברית. כאשר סיפרתי לאבי על ההחלטה הוא לא היה שמח במיוחד, אבל הבין אותה. אין ספק שהיו לו רגשות אשם על כך שלא למדתי יידיש, משום שהוא אסור על אמא שלי ללמד אותי. חזרתי לישראל לעשות "אולפן" ביולי 1989, זמן קצר לאחר הבחירות המפורסמות³. השוטר צדקה, הרגשתי כאילו אני יוצאת ממדינה אחרת. שלושת החודשים שביליתי בישראל, בלימוד עברית, טיולים וביקורים אצל המשפחה שלי בחיפה, היו מהנים ומדכאים במידה מסויימת,

1988, והוא פורסם בכרך ה-25 של "מחקרים בתולדות ברית המועצות ומרכז אירופה" בינואר 1990. הייתי גאה בכך ששמות המדינות השכנות שלנו הופיעו על המפה שלי (משנת 1988) לפני שהם הוצגו מחדש באופן רשמי! מאמרה הוא יצירה חלוצית בתחום וצריך להיות מתורגם לאנגלית ומפורסם בכתב עת בעל נראות גבוהה יותר. הספר החשוב ביותר שלה, על ברוניסלב טראשקייביץ', תורגם בסופו של דבר לביילורוסית, אבל כשהספר הופיע בשנת 1996 הוא כבר היה חולה מכדי להבין כי חלומה התגשם..

בחודש ינואר 1988, בין נפילת מקום העבודה האהוב עליי וקריסתו הרשמית של הקומוניזם, נסעתי לישראל בפעם הראשונה². היתה זו חוויה חשובה מאוד במובנים רבים – הן בשבילי, וכתוצאה מכך גם להורים שלי, כיוון שהרעיונות והחוויות שהבאתי איתי בחזרה לפולין השתלבו בחיי כולנו. זה היה ראוי לציון כי אנחנו, קבוצה של כ-80 אנשים מפולין, קיבלו דרכונים רשמיים למרות היעדר יחסים דיפלומטיים עם

3 אחר הסכם שיתוף-כוח בין הקומוניסטים לבין מחתרת הסולידריות, התקיימו בחירות חופשיות חלקית בפולין ב-4 ביוני 1989. האופוזיציה זכתה בכל 35% מושבי הבית התחתון שהוקצבו לה, ו-99 מתוך 100 המושבים בבית העליון, אליו הבחירות היו חופשיות לחלוטין. דבר זה הוביל תוך זמן קצר לפירוק בדרכי שלום של המשטר הקומוניסטי בפולין, ובעקבותיה בכל מדינות מרכז אירופה.

1 פעיל ביילורוסי קומוניסט שפעל בין שתי מלחמות העולם בפולין.
2 לאחר שפולין, יחד עם שאר מדינות הגוש הסובייטי (למעט רומניה) ניתקה את יחסיה עם ישראל בעקבות מלחמת ששת הימים, נסיעות חוקיות לישראל וממנה הפכו לבלתי אפשריות.

לתרגם. הלימוד השיתופי הזה נמשך זמן קצר מאוד, למרבה הצער, ומעולם לא למדתי יידיש טוב מספיק בכדי לדבר, אם כי אני קוראת ביידיש מפעם לפעם. לפני כמה שנים, לקחתי טקסט ביידיש כדי לקרוא באוטובוס, והבנתי שזה סימן אמיתי לשינוי, העובדה שאני לא פוחדת לעשות זאת בגלוי, ואף אחד לא שם לב לשפה שבה הספר שלי כתוב.

אבי המשיך להרחיב את היקף תחומי העניין שלו בהיסטוריה היהודית בזמן שעבדתי במכון. בסביבות 1990 הוא החל להתעניין בבונד², דבר שהדהים אותי לא פחות מהודאתו שאחד המורים הטובים ביותר שלו בבית הספר היה בונדיסט. איזו התפתחות מהתמקדות קומוניסטית בביטול האתניות, למחקר על ארגון סוציאליסטי יהודי חזק!

יחד עם יאן יאגילסקי ארגנו מחלקה לתיעוד אתרים יהודיים, התחלנו לאסוף מסמכים על כל קהילה יהודית בפולין לפני המלחמה, יצרנו אוסף צילומים משנות החמישים והשישים, סקרנו בתי כנסת ובתי קברות יהודיים (בשיתוף עם קרן האנדרטאות העולמית בניו יורק), ויצרנו קשרים עם משמרי אנדרטאות ומתנדבים. בעבודתי במכון ההיסטורי היהודי השתמשתי בכישורים המקצועיים שלי כדי לתעד מונומנטים, אבל בו בזמן היתה לי הזדמנות ללמוד יותר על יהדות, ויתרה מזאת, להיות מעורבת בחיים היהודיים. למרות הקשרים הרבים שהיו לי עם העולם (ות) היהודי(ים) בבית, אף פעם לא לימדו אותי אפילו את הדברים הבסיסיים ביותר על מנהגים יהודיים או הדת. למדתי היסטוריה יהודית, עברית ויידיש, אך היתה זו גישה אינטלקטואלית ליהדות. ובכל זאת, אף על פי שהרגשתי לא פחות יהודיה מעמיתי וחברי שהתחילו ללמוד על היהדות באמצע שנות השמונים. רק בשנת 1992, הודות לקרן רונלד לאודר, הלכתי לסדר הראשון שלי. בזכות החברים היהודים האמריקאים שלי למדתי והתנסיתי יותר בחיים היהודים, אשר, באופן פרדוקסלי, נראים לי טבעיים יותר שם מאשר בפולין.

ועכשיו, יותר מעשרים וחמש שנים לאחר נפילת הקומוניזם, בחיפוש אחר דרכים לקיים חיים יהודיים בפולין, אנו מנסים להתייחס לכמה מסורות מקומיות מלפני המלחמה ובה בעת לעקוב אחרי הדפוסים המערביים של חיי הקהילה והחברה.

2 האיגוד הכללי של הפועלים היהודיים ברוסיה, ליטא ופולין (וביידיש: אלגעמיינער יידישער ארבעטער בונד אין רוסלאנד, ליטע און פוילן) או בקיצור "הבונד", נוסד באוקטובר 1897 בוויילנה על ידי אלכסנדר (ארקדי) קרמר. היתה זו תנועת עבודה חברתית יהודית שביקשה לשמר את התרבות והלאומיות היהודית בהקשר של הסוציאליזם דרך שימוש בשפה היידיש והנצחה של תרבות היידיש. תנועת הבונד חוסלה בברית המועצות זמן קצר לאחר מהפכת 1917, אך נהנתה מחסידיים רבים בפולין, בה הקימה התנועה בתי ספר ושירותים חברתיים והשתתפה בבחירות. הבונד היה אנטי-ציוני והתנגד לעזיבת יהודי פולין לפלשתינה(א"י) בשנים 1937-1939.

2014: אלאונורה ברגמן עובדת במכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום.

בו זמנית. לדוגמה, בחגיגה גדולה עם אולי 200 אורחים, רובם בני משפחה, מצאתי את עצמי תוהה איך היו נראים החיים שלי בפולין אם יותר קרובי משפחה ממשפחות הורי היו שורדים את הכיבוש הנאצי.

חזרתי מהארץ וזמן לא רב לאחר מכן החלה עבודתי במכון ההיסטורי היהודי. לא הכרתי ממש את המכון ההיסטורי היהודי לפני שהצטרפתי לצוות למרות שאבי היה חבר מועצת המנהלים, ואני חושבת שהוא שמח כשהצטרפתי. עם זאת, עבדנו שם יחד רק פעם אחת, כאשר הוזמנתי לאוקספורד לדבר על יידיש בפולין אחרי 1945. אבי מצא, הסביר ותרגם עבורי מאמרים: הוא הציע ספרים לקריאה, ודנו במספר נושאים. נראה היה שהוא מאוד מעוניין לחבר יחד את כל החומרים והוא הכין הרבה יותר ממה שהייתי מסוגל להציג במאמר הקצר שלי. כל החומר הזה עדיין ממתיך לרגע הנכון.

לקחתי קורסים ביידיש כשהייתי במכון, בהם לימדו מורים מ-YIVO. הם היו מבולבלים לנוכח הקלות שבה אנחנו הפולנים יכולנו לתרגם כראוי כמה מהמשפטים המסובכים ביותר, מבלי להבין שאלו חוברו על פי חוקי הדקדוק הפולני. בוודאי גם ספגתי משהו מהשיחות הסודיות של הורי, השירים של אמי והאמרות שהשתמשה בהן לעתים קרובות כל כך, כאשר לא יכלה למצוא ביטוי הולם בפולנית. אבי עזר לי ללמוד והציע לי לקרוא כמה סיפורים של י.ל. פרץ¹, שהוא עזר לי

1 סופר יידי, יצחק לייב פרץ, (1852-1915), נולד בזמושץ', פולין, מייסדי ספרות היידיש המודרנית.

עדיין לא מצאנו את הדרך הנכונה להתמודד עם השבת רכוש, במיוחד בתי כנסת. עדיין לא מצאנו את הדרכים הנכונות לשמר את הזיכרון של החיים היהודים שהיו לנו (אנו מתמקדים יותר בזיכרון ההרס והמוות). אנחנו עדיין מגדירים את דפוסי שיתוף הפעולה עם הרשויות המקומיות, בתי הספר ומוסדות התרבות על מנת לשמר את הזיכרון והאנדרטאות של התרבות היהודית. יש לנו הרבה עבודה לפנינו, הרבה יותר ממה שחשבנו לפני נפילת הקומוניזם. ■

אקספטים: זרים שבאו, נשארו, והפכו את פולין לביתם

אמריקאי בפולין: עוזר בבניית זהות יהודית מודרנית

מאת הרב הראשי מיכאל שודריק

פולין חוותה דמוקרטיה רק מאז 1989. יש אנשים, גם אלה שידעו כי הם יהודים או בעלי שורשים יהודיים, שנזקקו לזמן ארוך כדי להגיע למסקנה שאולי הגיע הזמן "לעשות משהו יהודי". לרוב, הפחד מתפוגג לאט. לפני כמה חודשים ניגש אלי גבר כבן 60 ואמר לי כי אמו היהודייה נפטרה. הם קברו אותה לצד אביו הלא היהודי בבית קברות חילוני. הוא אמר לי שהוא מעולם לא עשה משהו יהודי, אבל עכשיו הרגיש את הצורך לומר קדיש. אז ביום שישי אחד בבוקר, לימדתי אותו את התפילה על המתים, ואז אמרתי לו: "שבת נכנסת הערב. למה שלא תבוא לבית הכנסת?" הוא אמר שגם אשתו יהודייה ולכן גם בתם בת ה-21. הזמנתי את שלושתם. הם הגיעו והתרגשו.

סיפור נוסף: צעירה בשנות העשרים המוקדמות לחייה, גילה כי אמה של אמה היתה יהודייה. היא חזרה בתשובה, פגשה בחור יהודי מארצות הברית, והם התאהבו. אמה רצתה שהחתונה תתקיים בניו יורק כדי שהשכנים לא יראו שהחתונה יהודית. זוהי הוכחה נוספת לכך שפחד לא מתפוגג בקלות. זה לא כל כך קשור לאנטישמיות כיום, אלא בעיקר למה שעלול לקרות שוב. זה מבוסס באופן רציונלי על מה שאנשים חוו במשך רוב חייהם. כרב יש לי אחריות גדולה: אני לא חושב שאני צריך לומר שאפשר להיות בטוחים שזה לא יקרה שוב.

לעיתים קרובות אנשים שואלים אותי איך אני, רב אמריקאי מהאפר איסט סייד בניו יורק, הפכתי לרב הראשי של פולין?

בשנת 1973, מיד לאחר שסיימתי את לימודי בתיכון, קיוויתי לסוע בפעם הראשונה לישראל. חבר הצטרף לתוכנית שבמסגרתה נסעו קודם למזרח אירופה, משם לברית המועצות ורק לאחר מכן לישראל, ואני קפצתי על ההזדמנות להצטרף.

כאשר באתי לפולין בתפקיד רשמי בפעם הראשונה בשנת 1991, השאלה היתה: "למה אתה הולך שם? אין שם יהודים." היום אנשים מחוץ לפולין שואלים: "האם הקהילה ברת קיימא?" שינוי זה משקף את ההתפתחויות החיוביות בקהילה, אבל התשובה שלי חייבת להיות: "מי יודע?" אין שום דבר הגיוני באופן שבו הקהילות היהודיות פועלות ושורדות. כל עוד ישנה קהילה, אני, כרב, חש חובה וכבוד להיות שם כדי לעזור לאנשים להתחבר לזהות היהודית שלהם.

הקהילה היהודית הפולנית שאני עובד איתה מדי יום היא קהילה צומחת, והגיל הממוצע של חבריה נמצא בירידה. הגיל החציוני של הקהילה היהודי בוורשה ירד בשלוש השנים האחרונות מלמעלה מ-65 ל-45, והמצטרפים החדשים כולם תחת לגיל 40. ההורים והסבים ויתרו על להיות יהודים, אבל חלק מהילדים שלהם הם בין היהודים שגילו את שרשיהם היהודים ורצו "לעשות משהו יהודי". מספר החברים כיום בבית הכנסת נוז'יק בוורשה עומד על 700, ובשנים האחרונות מספר רבנים חדשים הגיעו לפולין מארצות אחרות.

אני יכול לספר אלפי סיפורים על גברים ונשים בכל הגילאים ומכל הרקעים אשר רק עכשיו חוזרים ליהדות. רק השנה יותר ממאה אנשים פנו אלי על מנת לדון איתי בשורשים היהודיים שלהם, ועוד רבים אחרים פנו לרבנים אחרים. תופעה זו צפויה להימשך. אנחנו צריכים לזכור כל הזמן שבין השנים 1939 ו-1989, כאשר פולין סבלה תחת הכיבוש הנאצי והשלטון הרודני של המפלגה הקומוניסטית, ליהודי בפולין לא היתה שום סיבה לחשוב שזה רעיון טוב – או אפילו בטוח – לומר שהוא או היא יהודים.

גברט והבנתי שאכן נשאר כמה צעירים יהודים, והם ביקשו את עזרתי ברכישת ידע על היהדות.

לחברים היהודים שפגשתי בפולין ובמדינות נוספות במזרח אירופה לא הגיע להתבגר ללא השכלה או חוויות יהודיות, כשם שלא היה דבור מיוחד שאני עשיתי שבגללו קבלתי את הברכה העצומה של חינוך בבית ספר יהודי ואת החיים

בפולין נאמר לנו כי נותרו רק כמה אלפי יהודים זקנים וכי מעט מאוד נשאר מן העבר היהודי. זה לא נשמע הגיוני; המספרים לא הסתדרו. אם, כפי שמקובל לחשוב, כעשרה אחוזים מתוך שלושה וחצי מיליון יהודי פולין שרדו את המלחמה ו-90% מהניצולים היגרו, עדיין צריכים להיות כ-30,000 יהודים בפולין. לרבים מהם צריכים להיות עכשיו ילדים ונכדים. איפה הם? רציתי לברר.

לפני מלחמת העולם השנייה, רבנים אמריקאים הגיעו לוורשה כדי ללמוד תורה עם תלמידי החכמים הגדולים של זמנם. עיר זו הייתה ליבה של המסורת היהודית. ועכשיו רב אמריקאי צריך לבוא כאן כדי לעזור ליהודי פולין.

היהודיים המלאים, העשירים. את המתנה הזו קבלתי בזכות החלטות שנעשו על ידי הסבים וההורים שלי. הרגשתי שהגיע הזמן שלי לתת משהו בחזרה.

כן, זה אירוני, משום שלפני מלחמת העולם השנייה, רבנים אמריקאים הגיעו לוורשה כדי ללמוד תורה עם תלמידי החכמים הגדולים של זמנם. עיר זו הייתה ליבה של המסורת

בשנת 1976, מלווה באבי ז"ל, יליד ארה"ב, חזרתי לפולין כדי לבחון אותה בעצמי. בשנה שלאחר מכן, נעשיתי עוזר לראש התכנית שהשתתפתי בה בשנת 1973. בשנת 1979, לאחר השנה השלישית שלי בבית הספר הרבני בישראל, החלטתי ללמוד פולנית בקורס הקיץ של האוניברסיטה היגלונית. (כיניתי אותו "אולפנסקי"). באותו קיץ פגשתי כמה מתנגדי משטר יהודים צעירים, כמו סטאשק ומוניקה קרייבסקי וקוסטק

הרב הראשי של פולין, מיכאל שודריך, מנהל טקס בבית הכנסת נוצ'יק בוורשה. צילום: אדוארד סרוטה.

הרבנים האורתודוקסיים יש רבנים חדשים בקרקוב, קטוביץ', לודז' וורוצלאב; שניים מהרבנים הרפורמים נמצאים בוורשה ואחד בקרקוב. ישנו גם כולל ציוני חדש בוורשה, בו חמישה צעירים יהודים לומדים את המסורת שלנו.

בקהילה קטנה כל כך אנחנו צריכים לעשות מאמצים גדולים כדי להימנע מפיצול בין היהודים. ביום הזיכרון של ישראל הזמנתי את הרב של בית ורשה ואת הרב של חב"ד המקומי להשתתף בטקס. כאשר נשיא המדינה שמעון פרס ביקר בפולין בשנת 2008, כולנו יחד ישבנו איתו ליד ארון הקודש. חלק ממה ששומר על היהודים בפולין מאוחדים הוא שאנחנו לא רוצים שהיטלר ינצח במלחמה.

אני מכוון ליום שבו הרב הראשי של פולין יהיה פולני אבל, נכון לעכשיו, סביר להניח כי זה לא יקרה בעתיד הקרוב.

היהודית. ועכשיו רב אמריקאי צריך לבוא כאן כדי לעזור ליהודי פולין.

סימן נוסף להתפתחות הקהילה היהודית הוא הגידול העצום במספר הרבנים בפולין בשנים האחרונות. כיום ישנם שלושה עשר רבנים: שבעה אורתודוקסים, שלושה רפורמים, ושלושה שליחים של חב"ד. אחד הרבנים האורתודוקסיים הוא יליד פולין. הרב מתי פאבלק גילה שהוא יהודי בגיל 16. בהמשך למד בישיבה יוניברסיטי בניו יורק וחזר לוורשה כמנהל בית הספר מורשה לאודר, אשר מונה מעל 240 תלמידים מגיל פעוטות ועד כתה ט'. יש לו עבודה מאתגרת, כיוון שזה בעייתי ללמד יהדות בבית ספר שבו רק למחצית מהילדים יש שורשים יהודיים.

הרב פנחס זרצינסקי נולד בוורשה בשנת 1981 ונסע לישראל עם הוריו בשנת 1985. לאחרונה חזר לוורשה כרב. בין

תמיד האמנתי כי עבודתנו בפולין הוא להחיות את הזהות היהודית האינדיבידואלית. אני רוצה לתת לאנשים את ההזדמנות להחליט להיות יהודים.

2008: הרב שוורצברג עומד עם מנהיגים דתיים אחרים, נואם במצעד התפילה השנתי, שאורגן על ידי המועצה הפולנית ליחסי נוצרים-יהודים, ומתקיים באתר ההנצחה אומשלאגפלאץ בוורשה.

כולם, כי אנחנו לא יכולים לגייס מימון מסיבי שכזה. העדיפות הראשונה שלי היא שאנחנו לא יכולים לאפשר חילול נוסף שלהם. למשל, לא יעלה על הדעת שיבנה כביש מעל בית קברות יהודי. במקרה כזה אנחנו נפעל. באוסטרוב מזובייצקה (Ostrów Mazowiecka) למשל, שליש משוק הפשפשים המתקיים מדי יום שני ממוקם על שטח בית הקברות היהודי הישן. ראש העיר אמר לי שאם אגיד שזה לא בסדר על פי ההלכה היהודית, הוא יעביר את השוק. דוגמה נוספת: בשיירפץ (Sierpc), על מנת לפתח את הקרקע מאחורי בית הקברות, מתכנן העיר רצה לסלול כביש שאחד מעיקוליו יעבור בשטח בית הקברות. הצעתי תוואי חלופי לכביש. ראש העיר הסכים. מדוע הוא לא חשב על הרעיון הזה קודם לכן? אולי הוא לא רצה להתעמת עם מהנדס העיר, שסבר שכביש מעוקל עדיף על פנייה זוויתית. או שאולי ההחלטות הושפעו מהעובדה שבפולין, בתי קברות נוצריים נסגרים אחרי דורות של חוסר שימוש ואפשר לבנות על שטחם.

עם התפתחותה של פולין, אדמה שאינה בשימוש הופכת להיות יקרה יותר ויותר. אם אף אחד לא התייחס לבית קברות יהודי במשך חמישים שנה, קיימת נטייה לבנות עליו. עבורינו, זה הופך להיות עניין של חינוך ציבורי. במהלך עשר השנים האחרונות מצאתי אצל הרשויות רגישות גוברת למסורת שלנו. לרוב אנחנו לא יודעים מדוע ראש מועצה או מועצת העיר מוכנים לסייע. נתקלתי רק במקרה חריג משמעותי אחד, בלז'ינסק (Leżajsk), שבו קבור החסיד הגדול רבי אלימלך. אלפי חסידים ויהודים אחרים מבקים בלז'ינסק מדי שנה, אך למרות זאת ואולי בגלל זה, העיר גילתה לעיתים קרובות חוסר רגישות לצרכי היהודים.

1994: הרב שוורצמן משמאל וסטניסלב קרייבסקי מימין מדברים בבית הספר מורשה לאודר בוורשה. צילום: מוניקה קרייבסקה.

2013: הרב מיכאל שוורצמן חוגג עם ילדים את חג החנוכה בוורשה.

פיתוח מנהיגות מקומית הוא עדיין תהליך איטי, כיוון שאנשים מקומיים לא רוצים לקחת על עצמם תפקידי מנהיגות לעיתים קרובות. יותר אנשים מגיעים לבית הכנסת ומשתתפים בפעילויות, אבל כאן זה נגמר.

באשר למעמד הכלכלי והחברתי של היהודים, אין מיליארדרים יהודים פולנים פילנתרופיים כמו האוליגרכים היהודים ברוסיה או אוקראינה. אם המצב היה שונה זה היה הופך את מימון הפעילות היהודית בפולין לקלה הרבה יותר. כרגע אנחנו עדיין תלויים באופן משמעותי בסיוע יהודי חיצוני. הג'וינט האמריקני פעיל בפולין, בעיקר בתחומי הרווחה אבל גם בהכשרת מנהיגות קהילתית, וכך גם הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית העולמית וארגון שבי ישראל, המסייע לאנשים עם שורשים יהודיים בכל העולם. בין הקרנות הפרטיות הפעילות כאן ניתן למנות את קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים, קרן רונלד לאודר וקרן רוטשילד אירופה.

החובה העיקרית שלי היא כלפי הקהילה היהודית החיה: לעזור להם עם זהותם ולסייע להם לבטא את יהדותם. עם זאת, יש עבר יהודי עמוק בפולין, שזיכרוננו חייב להישמר ואתריו צריכים הגנה. מורשת זו מעלה סוגיות מורכבות רבות הדורשות פיתרון. לדוגמה, כמה בתי כנסת ו"חדרים" אנו יכולים להרשות לעצמנו לשמר? אילו נציל, ומדוע אלה על פני אחרים? בבואנו ללמד צעירים ומבוגרים, נשאלת השאלה: כמה עלינו להתמקד במה שיהיה וכמה במה שהיה? צריך להיות איזון; הזנחת העתיד לטובת העבר אינה מעשה אחראי.

מהו, למשל, יחסה של הקהילה היהודית כלפי 1,300 בתי הקברות היהודיים הנטושים? אנחנו לא יכולים להציל את

צעיר ולא היו זהירים מספיק כדי לברוח. אלה שמספרים היום הם לרב אלו שעדיין בטרומה מהזיכרונות הללו, זיכרונות שהם לא דיברו עליהם שישים וחמש שנה. כבר יש לנו מידע על עשרות אתרים של קבר אחים, ואולי בעתיד נעשה מאמץ גדול כדי לאסוף נתונים נוספים.

סוגיה שונה מאוד היא הסיוע לחסידי אומות עולם. אנחנו לא יכולים לעשות מספיק כדי לעזור לאנשים היקרים האלה. ישנה קרן יהודית לחסידי אומות עולם שמסייעת לחלקם, ויש גם כמה ארגונים אחרים. נותרו כמה מאות בודדות של חסידי אומות עולם בפולין ויש לאפשר להם להיות את שארית חייהם בכבוד ובנוחות.

עכשיו כשלא נותרו כמעט יהודים בפולין, ישנם פולנים שמתגעגעים אליהם. יתר על כן, תחת השלטון הקומוניסטי נושא היהודים היה טאבו, וברגע שמשהו שהיה אסור מותר שוב, הוא

בשנים האחרונות למדנו כי יש מאות קברי אחים יהודיים לא מסומנים בכל רחבי פולין. כאשר הגרמנים נכנסו ליישוב, לעיתים קרובות הם לקחו כמה עשרות יהודים אל היער, ירו בהם וקברו אותם במקום. כמו כן, בזמן הגירושים למחנות ההשמדה בשנים 1942-1943, לעתים לא התחשק לגרמנים לטרוח לשלוח כמה מאות היהודים למחנות ולכן הם פשוט ירו בהם איפשהו בין העיירה ובית הקברות. יתר על כן, במהלך צעדות המוות מאושוויץ מערבה למחנות אחרים, עם התקדמות הצבא הרוסי, יהודים רבים מתו ונקברו בצידי הכבישים.

ישנו בחור בפטיסט, כת חריגה מאוד בפולין, שנוסע כעת באופניים דרך כפרים במזרח פולין ושואל זקנים אם הם יודעים איפה קבורים יהודים. מכיוון שהוא פולני, העדים הקשישים מדברים איתו בקלות רבה יותר, ולעתים קרובות זו הקלה עבורם לדבר על כך. אולי הם ראו חלק ממעשי ההרג בגיל

2007: בטקס הנחת אבן הפינה של המוזיאון לתולדות יהודי פולין. משמאל לימין: טד טאובה, הארכיבישוף קז'ימייז' ניץ, הרב מיכאל שודריך. צילום: וויטק רדבנסקי.

הגרמנים במלחמת העולם השנייה. כאשר אנחנו בדיאלוג עם הפולנים ורוצים שהם יחשו את כאבנו, עלינו להרגיש גם את כאבם שלהם.

בכל הנוגע ליהודים, תמיד האמנתי כי עבודתנו בפולין הוא להחיות את הזהות היהודית האינדיבידואלית. אני רוצה לתת לאנשים את ההזדמנות להחליט להיות יהודים. עד לפני כמה שנים הבעיות בפולין היו בעיקר בעיות של פוסט-שואה ובעיות פוסט-קומוניסטיות. ככל שאנחנו יכולים לראות קדימה, אל העתיד, הקהילה היהודית תמשיך להיות בצל השואה. עם זאת, רוב הבעיות הופכות להיות "נורמליות" ומוכרות – בהקשר, נניח, של יהדות ישראלית או אמריקאית. אשה צעירה אומרת לי: "כבוד הרב, אני בת 23. אני מכירה את כל הבנים בקהילה ואני לא אוהבת אף אחד מהם. איך אני אתחתן?" או הורים שאומרים: "בנו בן 15. הוא החליט לחזור בתשובה, אבל אין לו חברים אורתודוקסיים. מה הוא אמור לעשות?" אלו בעיות אופייניות לקהילה קטנה ונורמלית. ■

הופך להיות מעניין במרחב הציבורי. ישנם גם אלה שמקדמים פולין חדשה וגאים להיות חלק מהאיחוד האירופאי. כתוצאה מכל הדברים האלה קבוצות קטנות של אנשים רוצות "לעשות משהו יהודי" – להציל בית כנסת, לקיים פסטיבל יהודי, ללמד היסטוריה יהודית וכן הלאה. כמה עשרות צעירים פולנים לא יהודים, למשל, פועלים לשימור בתי קברות יהודיים ברחבי פולין, למרות שלעיתים קרובות הם מתמודדים עם התנגדות מקומית.

איך אפשר לטפח תופעות כאלה? מיומנים בזיהוי ולחימה באנטישמיות, אנחנו הרבה יותר חלשים בזיהוי בעלי ברית וחברים פוטנציאליים. ועדיין, כשאנחנו תומכים בהם מורלית, זה נותן להם תחושה שהם עושים עבודה ראויה, ומתוך כך הם רוצים לעשות עוד.

בשנים האחרונות מספר הפולנים התומכים בשימור הזיכרון היהודי גדל משמעותית. אנחנו צריכים להבין כי קרוב לשישה מיליון פולנים, מהם שלושה מיליון יהודים, נרצחו על ידי

מציאת ה'פינטעלע ייד'

מאת הליס ליברמן

השנייה והראשונה בגוש הסובייטי כולו. פולין הובילה את הדרך לנפילת חומת ברלין והרמת מסך הברזל.

באותו הזמן אני, כמו רוב היהודים האמריקאים בני דורי שהיו מעורבים בתנועה למען יהדות ברית המועצות, לא היינו מודעים לקיומם של חיים יהודיים בפולין, שלא לדבר על יתר הגוש הסובייטי. היתה זו מעין ארץ הפקר שהשתרעה בין מה שהיה אז מערב גרמניה לברית המועצות. ואף על פי שמשפחתו של סבי באה מהעיר ביילסקו ביאלה (Bielsko-Biala), היום בשליטת פולין, וציורי השמן של אחיו אשר נספה בשואה נחשבו אוצרות משפחה, התבגרתי בדור שתיאר את פולין כ"מולדת הישנה" – מקום שממנו באו יהודים אך כבר לא גרים בו, המקור המיתי של תערוכת מבטאים, מתכונים שונים וסיפורים מרירים-מתוקים, משומרים על ידי מי שארזו ולקחו עמם את מיטב המורשת היהודית של מזרח אירופה ולא השאירו דבר מאחור.

השפעת האירועים הפוליטיים של 1989 על החיים היהודיים במזרח אירופה לא היתה יכולה להיות צפויה מראש. פולין הדמוקרטית שנולדה מחדש לאחר מאות שנים של ניסיונות שסוכלו, מלחמות וכיבוש, אמצה את תחיית קהילותיה היהודיות ואת החזרה לשורשיה הרב-תרבותיים. מחויבותה של המדינה לערכי הדמוקרטיה והחברה האזרחית אפשרה ליהודים להעריך מחדש את זהותם וליצור קהילות. אחרי שנים של חיים בצל השואה ועשרות שנות קומוניזם, לאחר שהעולם היהודי כמעט ויתר למעשה על יהדות פולין, היהודים בפולין החלו לתפוס את מקומם הראוי ליד סביב השולחן היהודי העולמי. הם לא הרשו לעצמם להיות מוגדרים על ידי אחרים. הם לא הגדירו את עצמם על ידי העבר או על ידי מי הם לא, אלא על ידי מי הם היו וממשיכים להיות, עם כבוד לעבר המגדיר את ההווה שלהם ומסייע לתכנן את עדייתם. הם הזדהו בטבעיות עם כלל ישראל ועסקו באופן מלא בחיים היהודיים בפולין.

כאשר פולין חגגה עשרים וחמש שנות דמוקרטיה ומשפחתי ואני ציינו עשרים שנים של חיים ועבודה בוורשה, התפעלתי ממה שהושג במשך דור אחד בלבד. בשנת 1994 הגענו בעלי, בתנו בת החמש ואני לוורשה מניו יורק עם חוזה עבודה לשנתיים. החלטנו להישאר משום שהבנו שאנו מושקעים ומחויבים לחיים היהודיים בפולין. ויותר מכל, חיי המשפחה היהודיים שלנו התפתחו בדרכים שלא יכולנו לדמיין. הרגישויות שלנו כיהודים הועשרו מעבר לכל הציפיות – לכל אחד מאיתנו באופן אישי ולכולנו יחד כמשפחה.

לאחר יציאת מצרים נדד העם היהודי במדבר במשך ארבעים שנה – לא בגלל שהלכו לאיבוד, אלא משום שהמעבר מעבדות לחירות לעולם לא עובר בקו ישר וברור. בפולין, אנשים הפילו ממשלה אוטוריטארית וזכו בחופש עבור העם כולו, כולל האזרחים היהודים בפולין. אחרי תקופה ארוכה של פחד וחוסר יכולת לאמץ את יהדותם, יכלו לפתע יהודי פולין לבחור את הזהויות התרבותיות והדתיות שלהם, שלא היו עוד מוגדרות על ידי משטר של דיכוי. הם יכלו ליצור קהילה משוחררת, לחגוג בגלוי את המסורות שלהם ולהעביר את מורשתם לילדיהם. הדור הראשון שלאחר העבדות למד להנהיג קהילה יהודית ולעצב עתיד יהודי.

במבט לאחור על למעלה מעשרים שנה שבילתה משפחתי בפולין, יש לי הזכות להשתתף בהפחת חיים חדשים בקהילה היהודית של פולין לצד יהודי פולין ששרדו את השואה, יחד עם ילדיהם ונכדיהם. יהודי פולין הגיחו מן "המדבר" לאחר שהקומוניזם פורק בשנת 1989. המנהיגים וחברי הקהילה של היום הם בעיקר ילדים, נכדים ונינים של ניצולי שואה פולנים; הם התבגרו תחת שלטון קומוניסטי וחלקם היו בחוד החנית של האופוזיציה הדמוקרטית בשנות השבעים והשמונים. פעילים אלה שמחו לשמע החדשות על דיוני השולחן העגול באביב 1989, שזירזו את הבחירות הדמוקרטיות שהתקיימו ב-4 ביוני 1989, הבחירות הראשונות בפולין מאז תחילת מלחמת העולם

וחיי היומיום, כמו גם את הבנתי והערכתי להיסטוריה היהודית, המסורת והתרבות שלה. כמנהלת של מרכז טאובה, יש לי נקודת תצפית ייחודית. אני שקועה בלימוד חזונית, פוגשת יומיום במורשת היהודית-פולנית, חוקרת את הנרטיב היהודי-פולני המורכב בן אלף השנים ומשתתפת בחיים היהודיים בפולין כיום. הזדמנויות אלה, בשילוב עם אינטראקציות מקצועיות ואישיות עם יהודים מכל רחבי העולם, מותרות אותי מחויבת אף יותר מתמיד לעתיד יהודי פולין.

לעיתים קרובות אני צובטת את עצמי. איזו זכות היתה לי לא רק להיות עדה לשינוי יוצא הדופן והבלתי צפוי הזה, אלא גם להשתתף בו: קודם כל כמנהלת בית הספר לאודר מורשה מטעם קרן רון ס. לאודר; כמנהלת הראשונה של המרכז החינוכי במוזיאון לתולדות יהודי פולין; כיועצת לקרן רוטשילד אירופה, קבוצת Westbury והג'וינט היהודי-אמריקאי; וכיום כמנהלת המרכז להתחדשות החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה. אין ספק כי דברים יוצאי דופן – דברים מופלאים – הושגו

לעיתים קרובות שואלים אותי: "מה השינוי הגדול ביותר שקרה בפולין מאז שהגעת אליה בשנת 1994?" אני עונה שאני זו שהשתנתה הכי הרבה.

אולי היה זה מזל שלא הייתי בקיאה בציר הזמן ההיסטורי כשהגענו. מתוך אמונה שהכול אפשרי, התמקדתי בעתיד ולא בעבר. אחרי הכול, במהלך הדורות צמחו קהילות יהודיות בארצות עוינות לכאורה. וחשוב מזה, למנטורים ולהורים שלי כאן בפולין, עם כל הספקות והחששות שלהם, היתה אמונה שלמה שקהילה יהודית יכולה לצמוח שוב על אדמת פולין.

באמצעות מרכז טאובה היה לי הכבוד להוביל וללמוד בו זמנית, תוך עיצוב תוכניות ויוזמות תמיכה, הרחבה ושיתוף הרנסנס היהודי בפולין עם אזרחים פולנים מכל הגילאים ומכל הרקעים

בפולין בזכות מאמציהם של אנשים נלהבים ומסורים רבים ובתמיכתם של ספונסרים מחויבים, קרנות וגופים מכל רחבי העולם. כל תפקיד שמילאתי היה הרבה יותר מתפקיד מקצועי. אמנם התפקידים היו שונים מאוד זה מזה, אך כל אחד מהם נתן לי חלון אל העבר, מפתחות אל ההווה, הצצה אל העתיד.

לעיתים קרובות שואלים אותי: "מה השינוי הגדול ביותר שקרה בפולין מאז שהגעת אליה בשנת 1994?" אני עונה שאני זו שהשתנתה הכי הרבה. החוויות שלי בפולין בשני העשורים האחרונים עצבו מחדש את הרגישות היהודית שלי

2007: המחנכת היהודיה הליס ליברמן מובילה דיון קהילתי ב"קלעזמער הויז" בקרקוב. צילום: וויטק רדואנסקי.

2013: הליס ליברמן מובילה סיור על ורשה היהודית כחלק מתכנית סיורי המורשת היהודית של קרן טאובה.

מקומם בתים יהודיים, יוצרים ז'אנרים חדשים של אוכל, אמנות ומוסיקה יהודיים, כותבים ספרים, מביימים הצגות תיאטרון וסרטים, הופכים למורים של ילדיהם ונכדיהם כמו גם של עמיתיהם, יהודים ושאינם יהודים. וככל שעולה מספרים של היהודים מאמריקה, ישראל, אוסטרליה, אנגליה ומדינות אחרות המבקרים בפולין החדשה, חווים יהודי פולין קשר מתהדק והולך לקהילה היהודית העולמית והופכים לשותפים אמיתיים בעם היהודי.

לא מזמן, ניגשו אל מרכז טאובה צעירים בשנות העשרים לחייהם, אלה שבשבילם הדיכוי הקומוניסטי הוא רק זיכרון

ועם יהודים מכל רחבי העולם. באמצעות תכנית סיורי המורשת היהודית של טאובה אותה השקנו בשנת 2008, העמיתים שלי ואני פוגשים אורחים מכל רחבי העולם, מזמינים אותם לחקור את פולין היהודית, משתפים נרטיבים מורכבים ומשתפים פולנים ותיירים בשיחות משמעותיות ולעיתים קרובות מעוררות מחשבה. גילוי השורשים המשפחתיים שלהם או פגישות עם יהודים פולנים בני דורות שונים מעוררת בתיירים לעיתים קרובות השראה לבחון את חייהם שלהם ואת זהותם היהודית. משום שאם כאן בפולין, למרות השואה ועשורים של קומוניזם, בוחר אדם לזהות ולבטא את עצמו כיהודי – אז למה לא בכל מקום אחר בעולם היהודי?

באותו הזמן אני, כמו רוב היהודים האמריקאים בני דורי שהיו מעורבים בתנועה למען יהדות ברית המועצות, לא היינו מודעים לקיומם של חיים יהודיים בפולין שלא לדבר על יתר הגוש הסובייטי. היתה זו מעין ארץ הפקר שהשתרעה בין מה שהיה אז מערב גרמניה לברית המועצות.

ילדות מעומעם, וביקשו שנעזור להם להתחבר באופן משמעותי עם המורשת היהודית-פולנית שלהם. מסיבות שונות ומובנות לא סופר להם הסיפור המשפחתי, בבייתם לא הושרו ניגונים ולא הייתה שום כוס קידוש עטופה בנייר מאופסנת עמוק בארון. אם המורשת היהודית – הדבר

בהשבת המורשת היהודית-פולנית שלהם ועיסוק במגוון החיים היהודיים הקיים היום, פולנים עם שורשים יהודיים יוצרים זהויות מרובות כאזרחי פולין, אירופה וישראל. אין ספק כי מציאת ה"פינטעלע ייד" – ניצוץ החיים היהודיים שנשמר כנגד כל סיכויים – מופגן במלואו כאשר יהודי פולין

באתגרים שבשימור המורשת היהודית וחוקרים ביטויים חדשים של התרבות היהודית-פולנית. הם מחויבים לחשיפת העבר וליצירת עתיד רב-תרבותי בפולין שבו יכולים לשגשג החיים היהודיים.

שאותו אנו מקבלים מהורינו ומעבירים הלאה לילדינו – לא הייתה זמינה ליהודי פולין צעירים אלו, איך הם יכולים לשדר מורשת חיה לילדים והנכדים שלהם, איך הם יכולים להתחבר לשורשים האשכנזיים בעולם היהודי הרחב?

פולין היתה מקום שממנו באו יהודים אך כבר לא גרים בו, המקור המיתי של תערובת של מבטאים, מתכונים שונים וסיפורים מרירים מתוקים, משומרים על ידי מי ארזו ולקחו עמם את מיטב המורשת היהודית של מזרח אירופה ולא השאירו דבר מאחור.

"מדור לדור" היא אחד הפירות שצמחו מתוך הזרעים הרבים שנורעו בשנת 1989. אני אופטימיסטית נצחית אבל בשנת 1994 לא יכולתי לדמיין כי היום יהיו רשומים 240 ילדים בבית הספר היהודי בוורשה, כי "לימוד פולין" ימשוך 1000 משתתפים מדי שנה מכל רחבי פולין, שזרמים שונים של היהדות הדתית יכו שורש, שמרכזים קהילתיים יהודיים משגשגים יפעלו בקרוב ובוורשה, שלמעלה מ-650 צעירים ישתתפו בטיולי תגלית-פולין לישראל, ש"בית משה" יבחר לארח את הוועידה הבינלאומית שלו דווקא בוורשה (בה יש לו בית פעיל) או כי המוזיאון לתולדות יהודי פולין, שמציג את ההיסטוריה בת אלף השנים של יהודי פולין, יפתח בשנת 2014 במקום בו היה גטו ורשה.

בתגובה, אנו במרכז טאובה יצרו יוזמה ייחודית – "מדור לדור", תכנית מנהיגות והכשרה למורים למורשת יהודית. התכנית הושקה בשנת 2012 עם שבעה משתתפים. כיום זו שנתה השלישית של התכנית ב"לימודי יהדות משולבים" הנמשכת עשרה חודשים, ודומה לתכנית המורשת ווקסנר. בתמיכת קרן רוטשילד ("הנדיב") אירופה, קרן קורת וקרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים, משתתפים מלובלין, לודז', קרקוב, ורשה ושצ'צ'ין לומדים על ההיסטוריה והמורשת של יהודי פולין ועל חיי יהודי פולין כיום, בעודם לומדים כיצד להעביר את הידע והניסיון שלהם לסטודנטים שלהם, חברי הקהילה ומבקרים ממדינות אחרות. המשתתפים דנים בלהט

2005: תלמידים סביב הליס ליברמן, מנהלת בית הספר לאודר מורשה דאז, ורשה. צילום: אדוארד סרוטה.

לעתים קרובות בקריאה בין השורות תוך התבוננות במה שנמצא ממש מולנו. כן, זה מסובך, אבל תחושה עמוקה של נחת שמקורה בהכרת הדור החדש, תוצאה של מאמץ קולקטיבי יוצא דופן, צפויה להתמודד עם אתגרים אלה ולהבטיח שהחיים היהודיים בפולין יתפתחו ככל שיהדות פולין ממשיכה לתבוע מחדש את מורשתה ומקומה בעולם היהודי. היא תצליח להתמודד עם הסטריאוטיפ הרווח שפולין היא מקום של "יהודים מתים, אושוויץ ושואה" ותפרוץ דרך מחסומים ישנים ודעות קדומות שחוקות.

אני משוכנעת שאם ניתן ליהודים שמעולם לא ביקרו בפולין קופסת צבעים ונבקש מהם לצייר תמונה של פולין, רבים ישתמשו בשחור, אפור ואדום או אולי בגוונים של ספיה כמו בתמונות ישנות, דהויות. גם אני כנראה הייתי בוחרת בצבעים האלה בשנת 1988. אבל מאז למדתי שהחיים היהודיים בפולין הם רבי־פנים וססגוניים. למדתי שהחיים הם לא תמיד שחור ולבן. התמודדות עם סוגיות המצויות באזורים האפורים מעוררות אותנו לחשוב ולקרוא תיגר על תפיסות שגויות ודעות קדומות, אך גם מכוונת אותנו לגילוי עצמי ולהזדמנות להתחבר מחדש עם העולם היהודי דרך הפריזמה היהודית־פולנית. במסע הפרטי שלי, להתגורר ולעבוד בלב ליבו של העבר היהודי של פולין ותקומתו הם שפתחו אותי לא רק לגוונים רבים של אפור אלא גם לצבעים המרהיבים של אפשרויות חדשות וקשרים חדשים שמאפיינים כעת את החיים היהודים בפולין החדשה.

בעודי כותבת את המאמר הזה, נשאלתי כיצד החיים היהודים שלי היו יכולים להיות שונים לולא עברנו לפולין. אני בטוחה שהיינו נהיית מחיים יהודיים תוססים מאוד, אבל אני לא חושבת שהייתי לומדת להעריך את המורכבות

2013: הליס ליברמן בטקס הענקת פרס אירנה סנדלר שנערך באודיסוריום של המוזיאון לתולדות יהודי פולין.

מי יכול היה לחזות שכל קיץ יותר מ-20,000 איש ואישה מפולין ומכל העולם ימלאו את כיכר שרוקה בקרקוב ויהנו מהופעת ליל הסגירה של הפסטיבל לתרבות יהודית, שמחלקות ללימודי יהדות ולימודי שואה יפתחו באוניברסיטאות פולין הגדולות, שיהיה שפע של ספרים על היסטוריה ומסורת יהודית־פולנית או שאלפי מתנדבים ברחבי הארץ – יהודים ולא־יהודים – ישמשו כמטפלים מסורים של מורשת ותרבות יהודית־פולנית?

פולין היתה מקום שממנו באו יהודים אך כבר לא גרים בו, המקור המיתי של תערובת של מבטאים, מתכונים שונים וסיפורים מרירים־מתוקים, משומרים על ידי מי ארזו ולקחו עמם את מיטב המורשת היהודית של מזרח אירופה ולא השאירו דבר מאחור.

של העולם היהודי, או את מגוון הזהויות יהודיות. אני נושאת בגאווה שני דרכונים: אחד הונפק בארצות הברית ואחד ברפובליקה הפולנית. ב-4 ביוני השנה, כאשר פולין חגגה עשרים וחמש שנים של דמוקרטיה, הייתי גאה מאוד להשתייך ולייצג את שתי המדינות. אני נושאת גם דרכון שלישי: את הדרכון היהודי שלי. הוא מאפשר לי לחצות גבולות קהילתיים, לנסוע דרך אזורי זמן – היסטוריים וגיאוגרפיים – ולחוות את העולם היהודי מתוך מערך

דרך החוויות האישיות והמקצועיות שלי בפולין אני כל הזמן מאותגרת לבחון מקרוב ואני מרגישה חובה לעודד אחרים לעשות את אותו הדבר: לחשוב ולבחון מחדש איך הם רואים ומבינים את החיים היהודיים בפולין בעבר ובהווה, להתחבר עם המורשת המשפחתית שלהם ולכלול את יהודי פולין כמשתתפים אינטגרלים בעם היהודי. למדתי לצפות ולקבל סתירות וגם נרטיבים ותפיסות מנוגדים, הבנויים לפעמים על מיתוסים והכללות, ולמדתי כי הבנה ופתרונות נמצאים

של חוויות ונקודות מבט. למדתי לקחים חשובים רבים במהלך המעבר של פולין לדמוקרטיה, ובראשם כי בכולנו נמצא "פינטעלע ייד". עכשיו אני נושאת בגאווה עדשות מולטיפוקליות יהודיות ובעוד שישנם אזורים מסורתיים מטושטשים או מעורבבים, אין לי שום כוונה לשנות את המרשם. אם כבר, אני סקרנית יותר מבעבר לגבי החיים היהודיים הדורשים מבט מקרוב, יותר תשומת לב, ואת ההזדמנות לחלוק את החזון והתפיסות שלי. ■

הדור השלישי: אלו שחונכו בצל מסך הברזל כאשר קרס הקומוניזם.

התופעה הפולנית

מאת מגדלנה מתאושבסקה

של ילדים כמוני, עם תעמולה בבית הספר, "שִׁיחָדָשׁ", מחסור במוצרי יסוד, תלושי מזון, עוצר. מכיוון שאבא שלי היה "יזם פרטי" (מונח בלקסיקון הסוציאליסטי שכוונתו "איש עסקים" – לא משהו שנתפס בחיוב על ידי הרשויות), ההורים שלי התקשו לרשום אותי לגן הילדים. המציאות הפוליטית דיכאה את השאיפות וההתלהבות של האנשים.

נושאים יהודים היו חלק מהשיח הציבורי רק לעיתים נדירות; היו הזדמנויות מעטות להשתייכות יהודית, ומקורות מעטים מאוד

בעודי כותבת מילים אלה בשנת 2014, חלף כמעט עשור מאז שהתחלתי לעבוד עבור המרכז להתחדשות החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה. לפני כן הייתי עוזרת הוראה במרכז ללימודי יהדות באוניברסיטת מארי קירי-סקוודובסקה בלובלין ולימדתי עברית במחלקה ללימודי עברית באוניברסיטת ורשה. אני מקווה לסיים בקרוב את הדוקטורט שלי בלימודי יהדות. לא יכולתי לדמיין אף אחת מהאפשרויות הללו בשנות השמונים, כאשר הייתי ילדה בוורשה האפורה והמיוסרת על ידי הקומוניזם.

המציאות של שנות השמונים נכנסה לתוך חייהם של ילדים כמוני, עם תעמולה בבית הספר, "שִׁיחָדָשׁ", מחסור במוצרי יסוד, תלושי מזון, עוצר.

(שלא לדבר על מקומות) לחינוך יהודי. הקומוניסטים לחצו על אחוז משמעותי מאוד של פולנים עם שורשים יהודים להגר במהלך הטיהורים של מרץ 1968. כל זה במדינה שבה לפני מלחמת העולם השנייה חיו כ-3.5 מיליון אזרחים יהודים עם היסטוריה שהגיעה עד לימי הביניים. בעוד שהיהודים סבלו מפוגרומים במדינות אחרות וגורשו מאנגליה וספרד, היסטורית השליטים הפולנים קיבלו את היהודים בברכה והעניקו להם זכויות מיוחדות. הקומוניסטים, לעומת זאת, לא מצאו עניין במסורת זו אם כי באופן פרדוקסלי היו יהודים במוסדות השלטון הקומוניסטי הפולני.

במבט לאחור, אני יכולה לומר כי הטרגדיות של מלחמת העולם השנייה כמו גם הנושאים היהודיים של ילדותי לא היו

ב-1 בספטמבר 1939 תקפה גרמניה את פולין, וב-17 בספטמבר פלשה אליה ברית המועצות. לאחר מעורבותה העמוקה במלחמת העולם השנייה ולחירת חיילה בזירות הקרב השונות באירופה ובמזרח התיכון, ננטשה פולין מאחורי מסך הברזל על ידי בעלות הברית המערביות שלה – אנגליה וצרפת, שעזמו הייתה לה ברית צבאית במקרה של מלחמה. פולנים רבים לא השלימו עם מצב חדש זה. אלו שנלחמו נגד המערכת הקומוניסטית שנכפתה עליהם עשו זאת באומץ לב עצום ושילמו מחיר כבד מאוד, במיוחד בשנות הארבעים והחמישים. פולין של שנות השבעים והשמונים הייתה עדיין לכודה תחת משטר שפיתח נרטיב היסטורי רשמי שיקרי תוך כליאת והטרדת אזרחיה – מתנועת המחתרת סולידריות ועד הכנסייה הקתולית, שבה מצאה האופוזיציה האנטי-קומוניסטית מקלט, ועד לאזרחים פולנים רגילים שלא הסכימו לקבל את המערכת. המציאות של שנות השמונים נכנסה לתוך חייהם

1 שפה בדינית מספרו של ג'ורג' אורוול, "1984". המינוח הפך ביטוי מקובל לתיאור מסולף של המציאות בעיקר לצרכי תעמולה.

מגדלנה מטושבסקה מרצה במהלך כנס האגודה האירופית ללימודי ישראל, מינכן 2012.

שינויים פוליטיים, השינוי החשוב ביותר היה חידוש היחסים הדיפלומטיים בין פולין וישראל בפברואר 1990 לאחר הפסקה של 23 שנים. לאחר ביקורים רשמיים רבים בין שתי המדינות החליטו ראשי הממשלות לקיים התייעצות בין-ממשלתית שנתית והראשונה התקיימה בירושלים בשנת 2011. בשנים האחרונות כוננה פולין "בעלת הברית החזקה ביותר של ישראל באירופה", מאז מעורבותו של נשיא פולין המנוח לך קצ'ינסקי. בעבר, כשהיה ראש עיריית ורשה, תרם קצ'ינסקי קרקע במרכז העיר לבניית המוזיאון לתולדות יהודי פולין. מחלקה חשובה בשגרירות ישראל היא מחלקת חסידי אומות העולם, אשר מרכזת את הנושאים הקשורים בתואר הכבוד "חסידי אומות עולם". בפולין נמצא מספר חסידי אומות העולם הגדול ביותר – כמעט 6,400 – שעבור כל אחד מהם ניטע עץ במכון יד ושם. גבורתם מדהימה אף יותר כאשר אנו מבינים שפולין ואוקראינה היו המדינות היחידות באירופה הכבושה על ידי הגרמנים שבהן כל תמיכה ביהודי משמעה היה גזר דין מוות – לא רק למי שעזר אלא גם לכל משפחתו או משפחתו.

כשהתחלתי ללמוד בחוג ללימודים עבריים באוניברסיטת ורשה באמצע שנות התשעים, למרות שחלפו כבר כמה שנים מאז נפילת הקומוניזם, תקומתם של החיים והתרבות היהודית כבר נראו לעין אך טרם החלו לפרוח. למרות שהחוגים הראשונים

מופשטים עבורי כילדה. ספגתי את המציאות של סבי וסבתי כחלק מהמורשת המשפחתית שלי בזמן שביליתי עם סבי שמספר מקועקע על זרועו והקשבתי לסיפורים של סבתא שלי מרוונסבריק ובוכנוולד. בניגוד לרבים אחרים בשנות השמונים, אבי המשיך להמשיך לתרבות היהודית והיה מרותק ומסוקרן מאירועים כמו ביקור קבוצת חסידים בגורה קלוואריה (ביידיש: גור). זה היה בוודאי מחזה מדהים בפולין של שנות השמונים! הוא היה נרגש כשקיבל עותק של "ספרות עולמית" (Literatura na Świecie) בשנת 1987, שהוקדש כולו לתלמוד (פרסום חריג בימים ההם). באמצע שנות השמונים הראו לי את בית הקברות היהודי בקז'ימייז' דולני (Kazimierz Dolny) (ביידיש: קוזמיר) לא רחוק מלובלין, שנראה כמו פיסה מעולם מסתורי. אז לא ידעתי ששנים מאוחר יותר יהפוך בית העלמין הזה למוקד העיקרי של עבודת המאסטר שלי.

מאז ומתמיד ידועים הפולנים בהתנגדות והמאבק שלהם לעצמאות וחופש. האפיפיור יוחנן פאולוס השני נשף רוח של חופש בלבבות במהלך סיור העלייה לרגל שלו בפולין בשנת 1979. אחת התוצאות של אותו ביקור היסטורי הייתה ייסוד תנועת סולידריות, תנועת המונים חברתית שנלחמה על זכויות העובדים, יחידה מסוגה בגוש הסובייטי. מספר החברים בתנועה הגיע ל-10 מיליון – רבע מכלל אזרחי המדינה! בסופו של דבר, היא הובילה לנפילת הקומוניזם, שטלטלה את העולם. הבחירות החופשיות למחצה בפולין ביוני 1989 עוררו התלהבות עממית עצומה והציעו תקווה לחיים טובים יותר. פתיחת המדינה לעולם, חיבור פולין עם מורשתה הפרה-קומוניסטית ובחירה חופשית אינדיבידואלית הציעו נקודות מבט עשירות וחדשות בכל תחום – החל מחיי היומיום ועד לאקדמיה, דת, כלכלה, היסטוריה וטכנולוגיה מודרנית. בשבילי, כנערה בשנת 1989, משמעות נפילת הקומוניזם היתה שלא אצטרך ללמוד בחו"ל, כפי שתכננתי. פתאום היתה לי אפשרות להצטרף לתיכון הפרטי הראשון בוורשה שבו כמה מהשיעורים התקיימו באנגלית. רק מאוחר יותר למדתי שהשינויים היו צריכים להתבצע באופן שונה – השיטה הקומוניסטית לא נמחקה לחלוטין ושאריות ממנה נותרו במוסדות השלטון באופנים שונים. מצב כלכלי איום ורפורמות קשות החלו לצמצם את התלהבות הפולנים. המנהיגים הקומוניסטיים שהפריטו את החברות הלאומיות, התאימו את עצמם במהירות למציאות החדשה, ויצרו מעמד עסקי פוסט-קומוניסטי חדש.

מסובכת ככל שתהיה שאלת הטרנספורמציות שלאחר 1989 והשפעתן על הממשל והאזרחים כאחד, השינויים הורגשו בכמה תחומים. לשינוי הדמוקרטי שהתחולל בפולין היתה השפעה עמוקה ורבת פנים על יחסי יהודים-פולנים. במונחים של

מגדלנה מטושבסקה במשרד מרכז התחדשות החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה.

יד שלא פורסמו (והוחזקו במכון ההיסטורי היהודי בוורשה) – אוסף של שירה עברית מהאימפריה העות'מאנית. כנערה צעירה התעניינתי בשירה, כך ששמחתי לחדש את התעניינותי מפעם.

במהלך עבודתי כמרצה במרכז ללימודי יהדות באוניברסיטת מריה קירי-סקוודובסקה בלובלין, נערך מאמץ מאורגן לחדש את לימודי העברית האקדמיים באזור זה של פולין. שפה זו, שהיתה מוכרת לכ-40% מתושבי לובלין לפני המלחמה, נמחקה כמעט לגמרי בעשורים שלאחר השואה. כאשר נפתחו קורסי עברית – לכל מי שהתעניין – השיעור הראשון שלי היה מלא עד אפס מקום, פשוטו כמשמעו. כשהתחלתי לדבר ראיתי עוד ועוד אנשים מגיעים והבנתי פתאום שאני מדברת מבעד לדלת הפתוחה לסטודנטים שמתאספים במסדרון! אחת הסטודנטיות (לא יהודיה, בדומה לרובם) אמרה לי מאוחר יותר שהיא הגיעה לקורס בגלל שרצתה ללמוד לקרוא את הכתובות בבית הקברות היהודי המוזנח בעיירה שממנה באה (שטעטל לשעבר) במזרח פולין. והיא לא הייתה יוצאת דופן. פגשתי עוד רבים מחסידי הנושא במהלך עבודתי שם. פולין היתה צריכה רק את ניצוץ הדמוקרטיה כדי לתת לאנשים את ההזדמנות לגלות את זהותם האישית או החברתית, בדרך חדשה: בין אם ביחס למורשת המוזנחת של הלוחמים האנטי-קומוניסטיים או המורשת של הרפובליקה הפולנית מהתקופה

ללימודים עבריים או יהודיים הוקמו באוניברסיטאות פולין עוד לפני מלחמת העולם השנייה, רובם נחרבו בתקופת השואה יחד עם מקימיהם ואחרים נסגרו במהלך התקופה הקומוניסטית, למעט המכון ההיסטורי היהודי (הפועל משנת 1947) והקתדרה ללימודים שְׂמִיִּים באוניברסיטת ורשה (הפועלת מאז 1950). האחרונה היתה המבשרת של המחלקה ללימודי עברית, שם סיימתי את לימודי בשנת 2002. בשנת 1986 הוקם באוניברסיטה הגלונית בקרקוב מרכז ללימודי יהדות ואחרי 1989 נפתחו מספר מחלקות למדעי היהדות, בין היתר בוורוצלב, פוזנן ולובלין.

את לימודי בחוג ללימודים עבריים התחלתי מתוך עניין עמוק ובעידודו של אבי, בניגוד לבני גילי שבחרו בתחומי לימוד ברורים הקשורים למערכת החדשה: כלכלה, שיווק או לימודי אירופה. בתחום שבחרתי היו מעט סיכויים לפיתוח תעסוקתי ואפשרויות מוגבלות מאוד למלגות, מענקי מחקר או תוכניות חילופי סטודנטים. אבל לאחר הצטרפותה של פולין לאיחוד האירופי בשנת 2004, התעוררו הזדמנויות חינוכיות חדשות. בתמיכתו של משרד החוץ הישראלי נבחרתי להשתתף בקורס ללימודי השפה העברית (אולפן) באוניברסיטת חיפה. לאחר מכן ערכתי פרויקט מחקר בתמיכת קרן טאובה באוניברסיטה העברית בירושלים במסגרת הדוקטורט שלי – חקרתי כתבי

2013: מגדלנה מטושבסקה (משמאל) ושיינה פן, מנכ"לית קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים, בארוחת ערב שבת שנערכה בבית האופרה הלאומי בוורשה, לכבוד פתיחת בניין המוזיאון לתולדות יהודי פולין ביום השנה השבעים של מרד גטו ורשה.

יהודים – קתולים ואחרים – כיוצרים שותפים בלידתם מחדש של החיים היהודיים והתרבות היהודית. אפילו הכנסייה הקתולית בפולין מראה את תמיכתה באמצעות קיום יום יהדות שנתי, יוזמה שמתקיימת רק בשתי מדינות בעולם: פולין ואיטליה.

מה שהקהילה הבינלאומית מתקשה להבין הוא שפולין שונה מהסטריאוטיפים שיש לאנשים לגביה בנוגע לעבר ולהווה. כן,

שלפני המלחמה; ובין אם ביחס לשורשים היהודיים של האנשים עצמם – לעתים שורשים שרק התגלו – או ביחס לשכניהם היהודים, בעבר או בהווה.

מנקודת המבט שלי, התחייה ההדרגתית של החיים היהודיים והתרבות היהודית בפולין התפתחה במידה בלתי צפויה. הקהילות היהודיות היום לא רק קיימות אלא גדלות – הקהילה האורתודוקסית כמו גם הקהילה הרפורמית כמו עץ החיים, בית ורשה או בית קרקוב. צעירים רבים כיום מרגישים בנוח – וגאים – בזהותם כיהודים-פולנים. ארגונים דינמיים כמו המרכזים הקהילתיים היהודיים בקרקוב ובוורשה הפכו את פולין למקום של המשכיות יהודית מעוררת השראה. ארגונים תרבותיים, בהם מרכז טאובה להתחדשות החיים היהודים בפולין והמוזיאון היהודי בגליציה, חוגגים את המורשת היהודית-פולנית באמצעות הרצאות, תוכניות וחומרי לימוד, סיורי מורשת יהודית ומפגשים בין בני נוער פולנים וישראלים. גם המוזיאון לתולדות יהודי פולין, שנפתח ב-28 באוקטובר 2014 באזור שבו שכן בעבר גטו ורשה מספר את ההיסטוריה של אלף שנות נוכחות יהודית על אדמות פולין. הנרטיב של תערוכת הקבע במוזיאון, כפי שהובאה לידי ביטוי על ידי פרופסור ברברה קירשנבלט-גימבלט, מנהלת צוות תצוגת הקבע של המוזיאון, מבוסס על מיפוי העבר, הכרה בהווה ובניית העתיד, וכל אלה מבוססים על ההבנה כי אנו מכבדים את אלה שמתו בכך שאנו זוכרים כיצד חיו.

כאשר נפתחו קורסי עברית – לכל מי שמתעניין – השיעור הראשון שלי היה מלא עד אפס מקום, פשוטו כמשמעו. כשהתחלתי לדבר ראיתי עוד ועוד אנשים מגיעים והבנתי פתאום שאני מדברת מבעד לדלת הפתוחה לסטודנטים שמתאספים במסדרון!

היו פרקים שחורים בסיפור היחסים בין פולנים ליהודים. עם זאת, פולין העכשווית עשתה הרבה כדי להגביר את המודעות הציבורית והשקיפות בנושאים אלה. ג'ונתן אורנשטיין, מנהל המרכז הקהילתי היהודי בקרקוב, אומר כי אין מדינה באירופה שבה האזרחים יודעים יותר על התרבות היהודית או יותר מסבירי פנים ליהודים; אין עיר אירופאית שבה נוח יותר להיות יהודי בפומבי מאשר קרקוב. בדומה לכך, כבוד שגריר ישראל בפולין, צבי רב-נר, הביע את הערכתו להיקף הפופולריות של התרבות היהודית בקרב העם הפולני והחיבוק הנלהב שהיא מקבלת ממנו.

נדמה לי שהאתגר היום הוא לחזק את המסר על ידי חינוך העולם לגבי כמה אמיתות על פולין: שבארמיה קריובה (צבא המולדת), בה סבא רבא שלי היה חבר, היו תקנות אנטי-שמאלצובניקיות חמורות (הוצאה להורג של שמאלצובניקים, מי שהסגירו יהודים

אלפי בני אדם – לא יהודים, יהודים-פולנים ויהודים בתפוצות מכל העולם – משתתפים בפסטיבלים בפולין המקדמים את התרבות היהודית, תופעה שנולדה בשנת 1988 עם פסטיבל התרבות היהודית הראשון בקרקוב. החגיגה השנתית הנהדרת הזאת שנמשכת עשרה ימים בסוף יוני ותחילת יולי היא אחד הפסטיבלים הגדולים בעולם ונתנה השראה לפסטיבלים יהודיים בוורוצלב, ביאליסטוק, לודז', ורשה, חמיילניק, גדנסק... הרשימה נראית אינסופית! בוורשה מתקיימים שני פסטיבלי קולנוע יהודי המושכים קהל רב. גם שוק הספרים הפולני, אשר אחוז הפרסומים בו על נושאים יהודיים הוא כנראה מהגבוהים בעולם, משקף פריחה זו של תרבות יהודית: ממחקרים על השואה ועד ליהדות ולתרגומים של סופרים ישראלים בני זמננו. התמורות של העשורים האחרונים בפולין חשפו משהו די מפתיע בפני יהודי ארה"ב: המעורבות הנרחבת של לא

לידי הגרמנים בזמן מלחמת העולם השנייה); שלא היו מחנות ריכוז פולניים, רק מחנות ריכוז גרמניים בפולין הכבושה; וכי הפולנים והיהודים חולקים מורשת משותפת בת אלף שנים.

בשנת 2005 הייתה לי הזכות להצטרף לשיינה פן בבניית משרדי קרן טאובה בוורשה לצורך ביצוע מטרותיה של "יוזמת המורשת היהודית בפולין". בהתחלה, המשרד היה בדירת. היום, עם צוות גדול בחלקה המודרני של הגלריה במכון ההיסטורי היהודי, אנו מפעילים תוכניות חינוכיות, מעניקים מלגות, מספקים סיורי מורשת אישיים ליחידים,

משפחות וקבוצות, מקשרים בין גופים ואנשים ומציעים יעוץ. בשיתוף עם עמיתינו האמריקאים, אנו חולקים חזון משותף של פולין כמקום עצמתי לדיון בזיכרון היהודי, זהות, אובדן והמשכיות יהודיים, כמו גם משימה משותפת לבניית גשרים ביחסי יהודים-פולנים. אחרי מפגשים עם מבקרים אמריקאים רבים אני גם מבינה ומעריכה את החשיבות שבבניית קשרים בין יהודי ארה"ב והמורשת החיה של יהדות אשכנז, שכל כך הרבה ממנה מושרש בפולין. לכבוד הוא לי להיות מעורבת ולתרום לתחייה היהודית הייחודית ומלאת ההשראה הזו בפולין, תופעה היסטורית שאסור להחמיץ. ■

מסטלין והיטלר אל הרמ"א

מאת דניאלה מאלץ

תום הקומוניזם היה תום ילדותי, תרתי משמע. בשנת 1989 הייתי בת 11, אז התעוררתי מחלום ילדותי, פקחתי את עיני ויצאתי לרחוב בקריאה של מהפכנית. רציתי לראות את המהפך הגדול, אשר לא הבנתי לגמרי, אבל הרגשתי בעצמותי הנעריות שהעולם סביבי ישתנה ללא הכר. ההורים שלי ציידו אותי בידע בסיסי על החייתיות של המערכת הקורסת, ולמרות זאת הטרידה אותם המעורבות הפוליטית שלי. במהלך שיעור רוסית (1989 הייתה השנה האחרונה שבה היתה עדיין חובה להתחיל ללמוד שפה זו) ציירתי את הלוגו של סולידריות על הקיר, לזעמו של המורה הרוסי השנוא עלי (שנראה היה לי אז כמו גלגול של סטאלין). בתגובה, המורה אילץ אותי ללמוד בעל פה שיר שכותרתו "לנין הוא האור", אותו הייתי צריכה לדקלם באסיפה בית ספרית. למרבה המזל המערכת הפוליטית השתנתה והאסיפה בוטלה.

שנים חלפו בטרם גיליתי שגם במשפחה שלי היו קומוניסטים, הן מצד אמי והן מצד אבי. בשנות השלושים הם עבדו במפלגה הקומוניסטית הפולנית בראדום (Radom). הם נספו באושוויץ. בנוסף, היה לי סבא רבא שהיה קצין בצבא האדום. אחרי המלחמה, החלק של המשפחה שהגיע לפולין בשנת 1946 מבלרוס עבד ברמות הבירוקרטיות הנמוכות של שרותי הביטחון (UB). בגיל 11 לא ידעתי דבר על כל ההיסטוריה הזו ולא הייתי מודעת עדיין לשורשים היהודיים של אמי. חונכתי בשנות השמונים בעולם שהייתי בטוחה שאין בו יהודים. בבית הספר שמעתי בדיחות אכזריות על יהודים וקשרתי אותן עם

כאשר הודפסו הגיליונות הראשונים של העיתונות החופשית ברפובליקה החדשה, לקחתי קצת כסף מאמא ורצתי לקנות את הגיליון הראשון של גזטה ויבורצ'ה. מאז קראתי אותו מדי יום, מחנכת את עצמי על פי הקו הפוליטי של העיתון ומחפשת אנשים שעמם אוכל לחלוק קשר של רעיונות מהפכניים. בקשר הזה היתה שותפה גם המשפחה שלי כמובן, אבל הם עבדו קשה ולא היה להם זמן לשיחות עם הבכורה מבין ארבע בנותיהם.

שוטטתי בין בתי הקפה והברים של קז'ימייז' ואמרתי לאנשים, בין אם הכרתי אותם ובין אם לאו, "אני מחפשת יהודים, אולי אתם מכירים מישהו? אולי יש לך שורשים יהודים בעצמך?" אמונה ונחישות יכולות לחולל נסים.

קבוצה מסתורית שהגרמנים מחקו מעל פני האדמה. עם זאת ראיתי בהיטלר בעיקר איש אכזר וכמי שגרם להרס רב של העיר שלי – ורשה.

בשנת 1988 התיישבו בוורשה רבנים מקומיים, אבל המשפחה שלי לא היתה קשורה לקהילה. במהלך שנות התשעים השתנה בהדרגה המבנה הרשמי של הקהילה היהודית בפולין. על

בני גילי לא היו שותפים בדרך כלל להתלהבות המהפכנית שלי. שערתי כי רובם היו ילדים להורים קומוניסטים שהסתבכו במערכת שבזתי לה וכך אבדתי בהם עניין. לפני הבחירות החופשיות הראשונות בפולין שלאחר מלחמת העולם השנייה התחלתי להשתתף במפגשים פתוחים כדי לשמוע את המועמדים לסיים (הפרלמנט הפולני). התאכזבתי כאשר המשתתפים האחרים הביטו בי ברחמים השמורים לילדים יתומים.

נלהבים פחות לגבי הכנסייה או אפילו אתאיסטים. אי אפשר לדעת אם משהו יהודי, אם הוא או היא לא סיפרו לך.

כעבור כמה שנים, כאשר ייסדתי את ארגון הסטודנטים היהודים "צ'ולנט" בקרקוב, אמונה זו הביאה אותי לשוטט בין בתי הקפה והברים של קז'ימייז' ולומר לאנשים, בין אם הכרתי אותם ובין אם לאו, "אני מחפשת יהודים, אולי אתם מכירים מישהו? אולי יש לך שורשים יהודים בעצמך?" אמונה ונחישות יכולות לחולל נסים – כך מצאתי כמה מהחברים הפעילים בארגון שלנו.

דניאלה מאלץ מתחברת לשורשיה היהודים שהתגלו לא מכבר בבית הקברות היהודי בקרקוב.

את החבר היהודי הראשון שלי פגשתי כשהייתי תלמידת תיכון. מיד הסתדרנו, אבל ידידותנו קבלה ממד חדש לגמרי כאשר יום אחד הברזנו יחד משיעור. בעודנו הולכים דרך בית הקברות פובונזקובסקי שליד בית הספר, מצאנו את עצמנו ליד בית עלמין שכן, בית עלמין יהודי. אז סיפר לי החבר שהוא יהודי. אני זוכרת כאילו זה היה אתמול את תחושת החיבור והקרבה המדהימה שנוצרה בינינו לפתע. כדור הארץ הפסיק להסתובב לרגע, למרות שבעצמי לא הייתי בטוחה למה. היינו קשורים בסוד, בתעלומה, באוצר שוורשה שסביבנו לא ידעה עליו דבר.

המורשת היהודית שלי נודע לי בערב יוני אחד, כאשר אמי החליטה שכנערה אני בשלה מספיק כדי לדעת את האמת. קבלתי את הבשורה בהתרגשות של אישה צעירה המחפשת את זהותה. בלילה אחד למדתי המון על ההיסטוריה המשפחתית, שלפני כן לא ידעתי עליה דבר. כהרף עין חדל מיישקו הראשון – המלך הראשון של פולין – להיות הראשון שהניע את תולדות עולמי ומרחב חדש, מסתורי ואינסופי נפתח לפניי, בו העבר והעתיד הוגדרו מחדש.

קשה לבנות חזון יצירתי וזהות בסמיכות גדולה כל כך לתזכורות השואה. במקרה שלי, נעזרתי בחינוך ובגילוי המורשת האינטלקטואלית העשירה של יהדות פולין.

למדתי קצת על השואה מהורי, אבל בעיקר מספרי היסטוריה וספרות מלחמה פולנית. הסיפורים הקצרים הנטורליסטיים של תדיאוש בורובסקי היו המטרידים ביותר. אבל קשה להשוות את הרגשות שעוררה בי הספרות לעומת הרגשות שהתעוררו בי כשצפיתי בסרטים. בשנת 1994 צפיתי בפעם הראשונה בסרט על השואה: רשימת שינדלר. התמונות של קבוצות יהודים נרצחות ברחובות קרקוב, רחובות שהכרתי, תחת שלטי חוצות בשפה שאותה אני מדברת, והסיפור המרגש המבוסס על עובדות היסטוריות שאירעו עלי רושם אדיר. הדימוי החזק ביותר היה פניו של ילד המסתתר במרתף בגטו. בפניו ראיתי את החבר שלי מהתיכון והייתי מזועזעת מההכרה כי גם הוא היה יכול להיות באותו מצב. עזבתי את הקולנוע אדם שונה, אשר עברו הזהות היהודית תהיה לעולם קשורה בעצמה לשואה.

בשנות התשעים, לראשונה מזה שישים שנה, הופעלו מחנות קיץ יהודיים לילדים ונוער והוקם הארגון הפולני לסטודנטים יהודים (PUSZ), אם כי אני או חבריי או הוריי לא לקחנו

מאוחר יותר גיליתי שלא כל בני דורי קבלו את הגילויים על ההיסטוריה היהודית של משפחתם בפתיחות דומה והזהדות חיובית. עבור חלקם התגובה השלטת היתה פחד וקשר של שתיקה להסתרת עובדה זו, אשר עבר מדור לדור אחרי המלחמה. באשר לי, הדרך שבה הכריזה אמי על האמת היתה נחרצת. היא הגיעה מאוחר, בפתאומיות, משום מקום, אבל בצורה שהציתה בי לא רק עניין אלא גם מחויבות. (כבת הבכורה ומי שלמדה שפות, אמי הטילה עלי את משימת החיפוש אחר בני משפחתה האבודים.)

באותו יום בשנות התשעים, שהיה פריצת דרך מהפכנית לא פחות מיום קריסת השלטון הקומוניסטי, גיליתי שקיימים עוד צאצאים של יהודים ששרדו את השואה וכי הם חיים בפולין. יתר על כן, אמא סיפרה לי שכמה מהוריהם של חבריי, אותם הכרתי מימי סולידריות, היו יהודים גם הם. המשפחה שלי לא הייתה היחידה. אז הבנתי שאפשר להיות יהודיה ופולניה; שיהודים לא שונים באופן הדיבור, המראה או אורח החיים שלהם, למעט העובדה שבמקרים מסוימים הם עשויים להיות

דניאלה מאלץ וחברים אחרים בארגון הצעירים בקרקוב, "צ'ולנט", בוחנים מסמכים יהודיים היסטוריים באחד מסיורי השדה הלימודיים לאתרי קהילות יהודיות מלפני המלחמה בפולין.

היו הזדמנויות לחינוך יהודי סדיר. בקרקוב לעומת זאת, העיר העתיקה היפה על שפת נהר הוויסלה ותחת כנפי הדרקון מואול, הקהילה המקומית סיפקה את הסיוע הנדרש לחבריה המבוגרים, שרובם היו ניצולי שואה. הצעירים המעטים נותרו בחוץ – לא היה להם היכן להיפגש, לא היתה להם תמיכה חיצונית, משאבים, רעיונות או ידע. לא היו מנהיגים בקהילה הבוגרת שיעוררו בהם השראה או ינחו אותם, לא היו מורים או רבנים. שום דבר. אני זוכרת פגישה בפאב, שבה לגמנו בירה ותכננו את הפגישה המשעממת הבאה שלנו על עוד בירה.

עם זאת, המצב השתנה כעבור כמה חודשים בעקבות עוד השראה שנולדה במדינה אחרת. בשנת 2003 במהלך טיול תגלית לישראל, פגשנו קהילה קרקובאית צעירה בארץ הקודש. לאחר חזרתנו לפולין כינסתי פגישה ראשונה עם האנשים שפגשתי בטיול תגלית ועוד כמה נוספים וכך נולד "צ'ולנט". אחרי שיצאנו לרחובות כדי למצוא חברים חדשים גדלנו במהירות לשלושים, ועד מהרה הצלחנו ליצור סביבה צעירה ודינמית, שהופעתה יזמה תהליכים ותמורות חשובים עבור הקהילה היהודית בקרקוב ומחוצה לה. הקהילה הצעירה משכה אליה מממנים זרים ודורשי טובתה ושכנעה אותם שפיתוח החיים היהודיים בקרקוב שווה את ההשקעה.

היום, כתוצאה מכל הפעילויות הללו, יש לנו מרכז קהילתי יהודי בקרקוב, שבו יש בית ספר של יום ראשון לילדים, קורסי חינוך שונים, הרצאות, מפגשים וגם חוגים לריקודי בטן ויוגה. "צ'ולנט" עדיין מקיים פגישות לצעירים ומפעיל מספר פרויקטים חינוכיים ותרבותיים. כבר שנים יש בקרקוב רב

בהם חלק. השמועה לא הגיעה אלינו, האינטרנט עוד לא היה כל כך פופלרי ואולי אף אחד מהקהילה היהודית הקטנה שלי לא התעניין בהזדמנות לראות כיצד הקהילה היהודית נולדת מחדש. רק אחרי שעזבתי את פולין גיליתי כי היו בה מעין חיי קהילה יהודיים, מעבר לעולמם של היהודים הבודדים.

אחרי שסיימתי את בית הספר התיכון עזבתי את פולין לשנה – ביילתי מספר חודשים באירלנד ולאחר מכן נסעתי לארה"ב על מנת לחפש את קרובי משפחתי האבודים. שם יצרתי קשרים ראשונים עם ארגונים יהודיים, ביקרתי לראשונה בשכונה יהודית דתית וראיתי יהודים שומרי מצוות, שנראו כאילו נקטפו הישר מהקנבס של האמן מאוריצי גוטלייב. הייתי קשובה למתרחש בעת ביקורים בחנויות יודאיקה וקניתי את האלפבית העברי הראשון שלי, סט של קוביות לילדים.

פגשתי גם אשה שסיפרה לי שבבית הכנסת איזאק ברחוב קופה 18 שבקרקוב (בה תכננתי ללמוד) נמצאת קרן יהודית שאני חייבת לבקר בה לכשאשוב לפולין. כשהתחלתי ללמוד באוניברסיטה היגלונית, ואחד המקומות הראשונים שביקרתי בהם היה הקרן ברחוב קופה, אבל המפגש הראשון שלי עם הקהילה המקומית לא היה מעורר השראה. דפקתי בדלת והצעיר שפתח אותה הודיע לי שמצב העניינים בפולין, בקרקוב, אינו דומה לארה"ב – לא היו להם אטרקציות רבות לצעירים. הוא אמר לי שאם אני רוצה אני יכולה לבוא לארוחת ערב שבת, אבל למען האמת אפילו לא ידעתי מהי אותה ארוחת שבת. עזבתי ולקח לי שלוש וחצי שנים לחזור.

במהלך לימודי פגשתי את החבר היהודי השני שלי, תדאוש וולנסקי, ויחד החלטנו ללכת פעם נוספת (נוספת בשבילי) אל בית הכנסת איזאק בקז'ימיז' שבקרקוב, שכונה שהכרנו רק בזכות חיי הלילה הפורחים שלה. תדאוש כבר עשה את המסע הראשון שלו לישראל, שם פגש יהודים פולנים צעירים, וחזר הביתה עם המידע המרגש שקיים ארגון סטודנטים יהודי בפולין והוא ידע איך למצוא אותו. זו הייתה הפעם השנייה שהמידע על החיים היהודיים בפולין הגיע אלי מחו"ל.

לאחר יצירת קשר עם הארגון הפולני לסטודנטים יהודים (PUSZ) והסניף של הארגון בקרקוב, הדברים התחילו להתגלגל במהירות. הוצגתי בפני הקהילה, נפגשתי עם החברים הוותיקים בה, חגגתי את חג החנוכה הראשון שלי, ביקרתי בפעם הראשונה בבית הכנסת הרמ"א, שתיתי את הוודקה הראשונה שלי בפורים. למדתי במהירות את החוקים המקומיים וכי בהשוואה לוורשה לא היו כמעט פעילויות לצעירים הלהוטים ללמוד. בוורשה היה כבר בית ספר יהודי ולמבוגרים

פולין דרך טיולי שטח עם "צ'ולנט" בשטעטלים של גליציה ובקריאת ספרים ולמידת רעיונותיהם של הרבנים הגדולים. כיום אני מתגוררת בירושלים ולומדת את פירושי הרמ"א, שבבית הכנסת על שמו בקרקוב התפללתי במשך כמה שנים. למדתי שהחיים היהודיים נמצאים במקום שבו אהובים הידע והספרים היהודיים. כל הכבוד לכל מי שחולק את האהבה הזו בפולין של ימינו.

4 ביוני 2009

היום, 4 ביוני 2014

חמש שנים מאז שכתבתי את המאמר לעיל, אני יושבת בביתי בשכונת פלורנטין המגניבה בתל אביב. לאחר שסיימתי את לימודי במכון פרדס בירושלים בשנת 2008, החלטתי להגיש בקשה לאזרחות ישראלית ("לעשות עלייה"), בהתבסס על זכות השיבה ובעקבות דיונים דומים שהתקיימו בקרב חלק מבני משפחתי בשנת 1958. אז הנה אני, ישראלית, תל-אביבית, חיה במרחק של כמה דקות הליכה מחופו של הים התיכון, מוקפת לא רק באינספור בתי קפה, מסעדות ומועדוני לילה אלא גם במגוון בתי כנסת בעלי סגנונות תפילה ושל זרמים שונים. נכון, רב בתי הכנסת בפלורנטין אינם פעילים מדי יום ורב המסעדות אינן כשרות למהדרין – העיר הזאת

הרב בועז פש ודניאלה מאלץ מובילים את חגיגות חג החנוכה בקהילה היהודית בקרקוב. צילום: מריוש פריי.

קבוע וכן חנות ומסעדה כשרות. החיים בקו'ימיז' לא דומים בשום אופן לאלו שהיו שם לפני המלחמה או בשכונה בניו יורק, אבל לאישה צעירה שהוריה החליטו פתאום לספר לה את האמת על שורשיה היהודיים יש עכשיו כתובת, בה היא יכולה לקבל מידע. אם היא רוצה ללמוד יש לה מגוון רחב של אפשרויות, ואם היא רוצה לפגוש אחרים כמוה, היא יכולה להיות מוזמנת לפגישה.

קשה לבנות חזון יצירתי וזהות בסמיכות גדולה כל כך לתזכורות השואה. במקרה שלי, נעזרתי בחינוך ובגילוי המורשת האינטלקטואלית העשירה של יהדות פולין.

ליברלית, בעיקר חילונית, מתקדמת וקוסמופוליטית – אבל כשמדובר במגוון של מזון כשר, אפשרויות ללימודי יהדות ובחירת קהילה – תל אביב היא גן עדן עלי אדמות בהשוואה לכל עיר בפולין. ואם אני מסתכלת אחורה על הסיבה שבגינה עשיתי עליה, זה היה המניע העיקרי שלי – יותר אפשרויות, יותר למידה, אפשרויות בחירה רבות יותר – כדי שיהיה לי "קל" יותר ועשיר יותר להיות יהודיה.

אני עובדת כאן בארגון בין-דתי בינלאומי (דתות למען השלום), עובדת עם צעירים בני דתות שונות. אני עוזרת לארגון פרויקטים בינלאומיים המכוונים לדיאלוג רבי-דתי, פעולות למען השלום, הגנה על כדור הארץ, התנגדות לאלימות כלפי נשים ונושאים רבים אחרים. אני אוהבת את הרוח הבין-דתית של עבודתי. אני אוהבת לבקר בבתי תפילה של דתות אחרות. אני אוהבת לשמוע את המואזין ביום שישי, כאשר השקט יורד על תל אביב לקראת כניסת השבת וקריאת המואזין אל התפילה נסחפת עד לחלוני מהשכונה

במשך זמן מה חשבתי שהקבוצה שלנו ייחודית בפולין, לפחות מאז אירועי 1968, כאשר יהודים רבים היגרו מפולין. ואם לא ייחודית בכל פולין, אז לפחות בקרקוב. עם הזמן גיליתי שלא כך הוא, וכי קבוצות דומות היו קיימות בזמנים שונים גם לפנינו. בקרקוב, קבוצת צעירים דומה נפגשה בתחילת שנות התשעים ואף על פי שהיתה אולי קטנה יותר מספרית הם היו יצירתיים ומלאי התלהבות בדיוק כמונו. בתחילת שנות השמונים הוקמה קבוצה אחרת של צעירים שחיפשו אחר קהילה יהודית. עם זאת, קבוצות אלה התפרקו די מהר ולא השאירו על סביבתם עקבות רבים. הקומוניזם בודד, סיכל וגדע את החלומות ואילו תחילת שנות התשעים היו קרקע טרייה מכדי לאפשר שגשוג. רק הקבוצה שלנו מצאה קרקע יציבה, הזדמנויות שנולדו מתוך כורח היסטורי ותקופה מבורכת.

בניית חיים יהודיים בפולין אינה דבר פשוט. קשה לבנות חזון יצירתי וזהות בסמיכות גדולה כל כך לתזכורות השואה. נעזרתי בחינוך ובגילוי המורשת האינטלקטואלית העשירה של יהדות

תחיית יהדות פולין היא עבודה שבונה גשרים, מרפאה פצעים היסטוריים. אני גאה ומאושרת שהייתי פעילה בתקומה זו.

הסמוכה ביפו. אני ממתינה בסבלנות לשלום דתי ופוליטי במזרח התיכון, כמו שאני ממתינה למשיח.

ככל שאני מגדירה את עצמי היום כישראלית, תמיד אהיה אפילו יותר יהודיה ממזרח אירופה, יהודיה-פולניה. מסומנת על ידי הקומוניזם והשואה – כאשר היהודים אבדו בתחילה את כל עולמם ולאחר מכן הסתירו את זהותם מתוך פחד – גילוי

אני מבקרת בפולין לעתים קרובות ואני מאושרת לראות את הקהילה היהודית שם גדלה, את המרכזים הקהילתיים היהודיים נבנים, הספרים היהודיים המתפרסמים בפולנית, החתונות היהודיות המתקיימות, הילדים היהודים הנולדים. הנוכחות

גילוי היהדות שלי תמיד יהיה חוויה הדומה למציאת ספינת אוצרות טרופה, השבת אוצר אבוד, אוצר שנלקח בכוח מהמשפחה שלי.

היהדות שלי תמיד יהיה חוויה הדומה למציאת ספינת אוצרות טרופה, השבת אוצר אבוד, אוצר שנלקח בכוח מהמשפחה שלי. אני יהודיה מזרח אירופאית התלויה בין תרבויות, מדינות, שפות. בין השתייכות להיותי אאוטסיידרית. יהודיה נודדת, שעבורה הבית האמיתי, האדמה האמיתית היא במובן מסוים רק התורה. ■

היהודית חייבת לשרוד בפולין ונוכחותה חייבת להיות חזקה, כי זוהי התשובה הטובה ביותר למעשי הזוועה של היטלר. אני גם מאושרת מהעובדה שיותר ויותר פולנים לא־יהודים נותנים ביטוי לתחושתם כי המורשת היהודית בפולין היא חלק מהמורשת הפולנית שלהם – הם גאים בה ורוצים לשמר אותה, רוצים לכלול אותה בבניית הזהות הפולנית שלהם. העבודה על

צ'ולנט אמיתי

מאת אנה מקובקה-קבפשייביץ'

השוואה. היא ניסתה להגן עליי – בצורה שרק היא יכלה להבין – בכך שלימדה אותי את התפילות הקתוליות. היא אמרה שידיעת התפילות תציל אותי כיוון שכאשר הגרמנים יחזרו, הם מייד יזהו אותי. אז התפללנו יחד. גדלתי כקתולית, כך שלא ניתחתי את ההתנהגות התמוהה של סבתא שלי יותר מדי והתייחסתי אליה בסלחנות בשל גילה או חוויותיה בזמן המלחמה.

התחלתי ללמוד בתיכון. כנערה צעירה ומרדנית בחרתי ב"לימודים כלליים" וציפיתי שההשלכות הכלכליות ירגיזו את אמי. בשנה הראשונה פגשתי כמה אנשים חדשים שהיו מרדנים כמוני. אהבנו להשתעשע, לצחוק, פשוט להיות בני נוער. יום אחד התחיל אחד הנערים לספר בדיחות על יהודים. כאשר התרעמתי, אחד מחבריי אמר: "סבי וסבתי הסתירו יהודים בזמן המלחמה וכאשר הם עזבו את פולין אחרי המלחמה ונסעו לאמריקה, הם לא שלחו שום חבילות למשפחה שלי!" למרבה הפלא, אף אחד בקבוצה לא עמד לצידו.

נולדתי בשנת 1981 וגדלתי בעיירה קטנה שבה בקושי 12,000 תושבים והכול מתרכז סביב המרכז הקהילתי, בית הספר, הספרייה וכמובן הכנסייה הקתולית. לפני מלחמת העולם השנייה, העיירה היתה מיושבת על ידי מיעוט גרמני, כמה רוסים וכמה משפחות יהודיות. אחרי המלחמה קיבלה העיר מראה הומוגני של עיירה פולנית טיפוסית: הכנסייה האוונגליסטית היפה הפכה למרכז קהילתי, המגור לבית ספר תיכון ובמקום שבו עמד בית הכנסת ניצב היום בית פרטי.

רוב תושבי העיר לא היו שונים בהרבה זה מזה, אבל דבר אחד הבדיל אותי מהאחרים – השיער המתולתל, העבות, הארוך שלי. מפעם לפעם, בזמן שהייתי מטיילת בחוץ עם אמא שלי, היו נשים שהעירו משהו על היופי ה"צועני" שלי: "יפה כמו צוענייה קטנה! אילו עיניים שחורות יפות! איזה שיער שחור יפה! היא נראית כמו ילדה ספרדייה קטנה!" לפעמים גם שמעתי ספקולציות לגבי המוצא היהודי שלנו, אבל אלה נפטרו כלאחר יד באמצעות תגובה אחרת: "לא, זה בלתי אפשרי. אני מכירה את המשפחה הזאת, הם אנשים הגונים".

ארוחת ערב השבת הראשונה היתה אירוע מרגש מאוד עבורי. חבריי הראו לי כיצד להדליק נרות ולהתפלל לפני כניסת השבת. נשים צעירות ומבוגרות עשו את אותו הדבר עם כבוד ורגש, לומדות זו מזו.

חזרתי הביתה וספרתי לאמא את אחת הבדיחות. היא התחילה לצעוק. אחרי שסערת הכעס חלפה, היא אמרה לי שאני יהודיה! בהתחלה הייתי המומה כל כך שלא ידעתי מה לומר. אחרי זמן מה ערבוביה של זיכרונות החלה להשלים את התמונה. בסופו של דבר הבנתי למה סבי נאלץ להסתתר ביער, למה סבתי לא בזבזה מזון. הבנתי למה סבתי הרגישה שאני צריכה לדעת את עיקרי האמונה הנוצרית בעל פה, הבנתי למה היא בכתה כשדיברה על חברותיה. הבנתי גם, שכאשר סבא וסבתא רצו לומר משהו מבלי שאבין הם לא דיברו ביניהם גרמנית אלא יידיש.

בעיירה קטנה, שבה כולם מכירים זה את זה, קל להתרגל להתנהגות כזו ולחוסר הפרטיות. יתר על כן, ההערות הללו גרמו לי להרגיש מיוחדת במידה מסוימת, אולי קצת שונה.

פעמים רבות הלכתי לבקר את סבתי החולה. היא לא יכלה כבר לצאת מהבית לכן הבאנו לה מדי יום ארוחת צהרים. מכיוון שאמא שלי נסעה הרבה, ישנתי בביתה של סבתא לעתים קרובות. היא שרדה את המלחמה וסיפרה לי סיפורים רבים על חייה. כמו כן דיברנו הרבה על

אנה מקובקה-קבפשייביץ', בת ארבע בשנת 1985.

בהתחלה פעל צ'ולנט כקבוצה בלתי רשמית של חברים. צעירים כמוני, שגילו את מוצאם היהודי של ההורים או הסבים שלהם לא ידעו מה לעשות עם המידע החדש הזה. היו הרבה סיפורים שונים, לעתים טראומטיים, עטופים במסגורן משפחתי, מוסתרים על ידי בני המשפחה בשל פחדים פחות

החדשות שכנעו אותי שאני ומשפחתי היינו בין היהודים האחרונים שחיו בפולין. החלטתי להקדיש את חיי האקדמיים לניתוח מקורות האנטישמיות, אשר שמשה לביצוע רצח העם היהודי. רציתי לבנות היסטוריה אובייקטיבית ואמיתית של השואה אשר תסתום את פיותיהם של המכחישים אותה וכתוצאה מכך תגרום לאנשים להבין שהם לא יכולים להרשות לעבר לחזור על עצמו. התחלתי ללמוד היסטוריה.

כשכתבתי את עבודת המאסטר שלי, הקדשתי זמן רב למחקר בגנוך המדינה. יום אחד, בין הכונניות הארכיון בבידגושץ' (Bydgoszcz), הבחנתי בנערה שעל צווארה שרשרת עם האות "ה". הייתי מופתעת ומאושרת בעת ובעונה אחת לפגוש יהודיה בת גילי. הסתבר כי היא סטודנטית פולניה בחוג ללימודי יהדות בקרקוב. היא סיפרה לי על הקהילה היהודית בקרקוב, כמו גם על עמותת צעירים יהודית חדשה בשם צ'ולנט. תגובתי לחדשות אלה היתה מיידית. החלטתי להתחיל בלימודים בחוג ללימודי יהדות ולקחת חלק בפעילות הקהילה היהודית בקרקוב.

בשנת 2005, כסטודנטית בשנה השנייה בחוג ללימודי יהדות, הוזמנתי לפגישה שאורגנה על ידי מצעד החיים. התבקשתי לדבר עם צעירים ישראלים ואמריקאים ולספר להם מדוע החלטתי ללמוד בחוג ללימודי יהדות. בקהל ישבה דניאלה מאלץ, שמאוחר יותר התברר לי שהיא יו"ר צ'ולנט. התחלנו לדבר ולמראה ההתלהבות והרצון שלי להצטרף לצ'ולנט, סיפרה לי דניאלה על הארגון והזמינה אותי לפגישה שהתקיימה ביום חמישי.

עד לא מזמן חשבתי שאני הילדה היהודייה האחרונה בפולין. היום אני מתגוררת בקרקוב עם בעלי והבת שלנו ושם אנו יוצרים בית ומשפחה יהודית.

או יותר מוצדקים. בינינו לבין עצמנו יכולנו לדבר בכנות על מעין דואליות בהיסטוריה שלנו.

רובם, כמוני, גדלו במשפחות קתוליות, חלקם במשפחות אתאיסטיות, אבל כמעט אף אחד לא בא ממשפחה שבה מילאו אחר מצוות היהדות. לעיתים קרובות היו מחוות סמליות – כמו לא לאכול חזיר, אלמנטים מהמטבח היהודי במאכלי היומיום או לשמוע את סבא וסבתא מדברים קצת יידיש – אבל כמעט אף אחד מאתנו לא יכול היה לומר שהוא ממשיך איזו מסורת יהודית שהיתה נהוגה אצלו בבית. חלקנו את תרבות הטראומה, הסודות והמאמצים להסתיר בכל מחיר כל זכר ליהדות בהיסטוריה המשפחתית שלנו.

הלכתי לפגישה מלאת חששות, אשר הופגו תוך רגעים ספורים. התברר כי הארגון פועל מזה שנה, בתחילה כקבוצה בלתי רשמית של חברים שנפגשו במסגרת תגלית. לאחר מכן הם החליטו להקים רשת ארגונים עבור צעירים יהודים בקרקוב. הפגישות הראשונות התקיימו בדירה שנשכרה על ידי דניאלה. לאחר זמן מה קבל צ'ולנט חדר קטן עם חדר אמבטיה מנשיא הקהילה היהודית בקרקוב, מר תדאוש יעקובוביץ'. סטודיו קטן זה ברחוב דייטלה (שהיה מעיין אות, כיוון שהבניין שימש פעם כבית יתומים לילדים יהודים) הפך לעמותה. החדר רוהט בעזרת קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים, הג'וינט היהודי-אמריקאי וקרן הסיוע היהודית העולמית.

להכול כמויות עצמות של פלפל. עם זאת, זה לא הפריע לאף אחד ליהנות מהארוחה. האווירה הקהילתית הזו הייתה חלק חשוב בשבת שלנו.

התחלנו לארגן גם את החגים היהודיים ולארח אנשים רבים. כל הארגונים וההכנות לקראת החגים היו מעייפים וגזלו זמן רב, לעיתים אפילו מספר ימים. עם זאת, היינו מודעים לכך שרבים מהמשתתפים לא חגגו את חג הפורים במשך שנים רבות, אם בכלל. ההתרגשות והרגשות היו פיצוי מלא עבור כולנו. מדי שנה פיתחה ויישמה העמותה פרויקטים גדולים, בהם ספריית הרמ"א, מועדון הסרטים היהודיים, "מפגשים בפולין", "נשים פולניות, יהודים – סופרן'קסטים³ בקרקוב. ההיסטוריה וההווה לשוויון ומגוון".

מאז 2007 אני מעורבת בארגון וניהול "הסלון הספרותי היהודי". המטרה העיקרית שלי כרכזת הפרויקט היא ללמד אנשים שישנם עדיין יהודים בפולין ושהם אנשים התורמים לתרבות הפולנית. רציתי להביא אל האור את המורשת הגדולה של התרבות היהודית על ידי הזמנת אורחים מכובדים ולהניע אותם אל נושאים שונים שלעיתים שנויים במחלוקת. יותר ויותר אנשים באים למפגשים. יש לי משתתפים קבועים שכבר שואלים על תכנית המפגשים העתידית.

מראשיתה כקבוצת חברים הפכה צ'ולנט לעמותה פעילה ומאורגנת היטב. עם זאת, חלק מחברי הקהילה היהודית בקרקוב ראו בצ'ולנט קבוצת לא-יהודים שלא ניתן לבטוח בה. מצב זה פגע בי מאוד, כי רציתי מאוד לאחד ולשלב את הקהילה. בסוף שנת 2006, לשמחתם הרבה של דתיים ולא דתיים כאחד, הגיע לקרקוב הרב בועז פש. עבדתי עם הרב במשך שנה והקדשנו זמן רב לבניית סביבה משולבת יותר. אני מאמינה שהראינו לזקני הקהילה שאנחנו עובדים יחד בלב שלם על מנת ליצור קהילה יהודית מאוחדת ולחדש את החיים היהודיים בקרקוב. במשך הזמן יצרנו שיתוף פעולה וקשרי ידידות. כיום גם מוסדות יהודיים אחרים מארגנים ארוחות שבת וחגיגות בחגים. כל האגודות היהודיות המשיכו לשתף פעולה ונשארו בקשרי ידידות. הקהילה היהודית בקרקוב הולכת וגדלה. לחברים הצעירים יש ילדים. הנכדות והנכדים מתחילים לקחת חלק בחיים היהודיים.

אבל הדבר החשוב ביותר עבורי הוא שפגשתי את אהבת חיי, פיוטר, במפגש הראשון של צ'ולנט. היה לנו סיפור משפחתי דומה, תשוקות דומות. גם פיוטר הינו פעיל יהודי ומעל לכל

2014: אנה מקובקה-קבפשיביץ' עם בתה, נינה, מקבלת את פרס Bologna Ragazzi היוקרתי בריד ספרי הילדים בבולוניה.

במהלך הפגישות ניסינו לשחזר את הסיפורים של אבותינו ובאותו הזמן ללמוד על מסורות, דת ותרבות יהודיות מוכרות. יצרנו את הזהויות היהודיות שלנו לא בהסתמך על החוויות שלנו, אלא על ידי חיבור שברי תפיסות על יהודים. כדברי ז'אן פול סארטר: "יהודי הוא אדם שאחרים רואים בו יהודי"¹. גם אנחנו שחקנו את התפקידים שתאמו את התפישות שלנו.

בכדי להעמיק את הידע שלנו, התחלנו לארגן פגישות לאלו מאיתנו שהתעניינו בדת ולימודי תורה. אחרים הכינו חומרים לפגישות על תרבות יהודית, אמנות והיסטוריה. התחלנו להגיע מדי יום שיש לארוחת השבת שארגנה העירייה והכינה הגברת זושיה רג'יקובסקה². ארוחת ערב השבת הראשונה היתה אירוע מרגש מאוד עבורי. חבריי הראו לי כיצד להדליק נרות ולהתפלל לפני כניסת השבת. נשים צעירות ומבוגרות עשו את אותו הדבר עם כבוד ורגש, לומדות זו מזו.

אחרי מספר חודשים, גברת זושיה ביקשה מאתנו עזרה בהכנת ארוחת הערב ומכאן ואילך ארוחות יום השישי הוכנו על ידי צ'ולנט בסיוע הג'וינט היהודי-אמריקאי. נפגשנו בימי שישי בבוקר, הלכנו לקניות ותוך כמה כבר עמדנו ובישלנו. למעשה, אף אחת מהבנות לא ידעה לבשל, כך שכולנו למדנו לבשל מספרי הבישול של המטבח היהודי. אחרי מספר ארוחות ערב כאלו ידענו כבר לבשל ללא הספרים. הבישול שלי התאפיין בהמלחת יתר של כל המנות, דניאלה לעומת זאת הוסיפה

1 «Le Juif est un homme que les autres hommes tiennent pour Juif.» Sartre, Jean Paul, *Anti-Semite and Jew / Réflexions sur la question juive* (1946).

2 ניצולת שואה ופעילת סולידריות, חברה במועצת העיר קרקוב מאז 1994 ועד 2002.

3 מי שדוגל במתן שיוויון זכויות פוליטיות לנשים

בשאלה מה לעשות על מנת שהבת שלנו תוכל לגדול ולהיות לאישה המעורבת בחיי היהודים בפולין. אנחנו רוצים להקים פעוטון יהודי שבו נינה תוכל להכיר ילדים יהודים בני גילה. אנחנו רוצים שבתנו תוכל ללכת לגן ילדים יהודי ולבית ספר יהודי, בהם תהיה לה הזדמנות ללמוד על ההיסטוריה, המסורת והשפה של האומה שלנו ושתוכל להכיר שם חברים יהודים.

אני מאמינה שזה אפשרי. אני מאמינה כי עד לא מזמן חשבתי שאני הילדה היהודייה האחרונה בפולין. לאחר מכן, רציתי להקדיש את חיי להיסטוריה של אומה שחשבתי שמתקיימת רק מחוץ לפולין. היום אני מתגוררת בקרקוב עם בעלי והבת שלנו ושם אנו יוצרים בית ומשפחה יהודית. בטיולים אני נפגשת עם אמהות יהודיות אחרות, ואנו מדברות על החששות המשותפים שלנו ועל העתיד. יש לי סלון ספרותי יהודי, שבו אנו מקיימים דיונים סוערים על ספרות. אני גם מאמינה כי יותר ויותר אנשים יבואו אל הארגון שלנו או לארגונים יהודיים אחרים משום שאלו הרוצים ליצור חיים יהודיים ולחזק את זהותם היהודית זקוקים למקומות ללכת אליהם אבל חשוב מכך, הם צריכים לדעת כי ישנם אנשים החיים לא רק בין דפי ספרי ההיסטוריה.

4 ביוני 2009

שנינו רצינו להקים בית יהודי עם בני זוג יהודים. התארסנו ושנתיים מאוחר יותר החלטנו להינשא. חשוב לנו ליצור בית יהודי, בית שבו אנו מטפחים את המסורת היהודית. החלטנו שילדנו יגדלו תוך מודעות למוצאם ולהיסטוריה של העם שלהם.

בשנת 2007 יצאו חברי הצ'ולנט יחד עם חברי הארגון הארצי לנוער יהודי – ארגון ZOOM מוורשה – לטיול משותף בהרים. פיוטר ואני הרגשנו שזה יהיה המקום האידיאלי לחתונה. ביקרנו בשלוש ערים וניסינו לשכנע את הפקידים ששיאו ביום ראשון; נדחינו בכל פעם. נסענו לביאוווקה טאטשאנסקה (Białka Tatrzańska) והתחננו על ברכינו בפני הפקידה שתבוא איתנו ביום החופשי שלה למשרד הרישום ותחתן אותנו. ה"חתונה האמיתית" התקיימה לילה קודם לכן בפונדק בהרים. למחרת נסענו למשרד הרישום. אני חושדת כי הפקידה תזכור עד יומה האחרון את קבוצת החברים הגדולה ששרה בעברית.

מאוחר יותר נולדה בתנו נינה. לידתה והפיכתנו להורים שינו את חיינו מקצה לקצה. זה שינה את הציפיות והמטרות שלנו בכל הנוגע לקהילה היהודית בקרקוב. היום אני מבלה את ערב שבת בבית, עם פיוטר ובתנו הנפלאה. מדי פעם אנחנו משתתפים בארוחות שמארגנת הקהילה. כעת אנו עסוקים

2013: פרויקט "אונוער קראקע" (קרקוב שלנו) של צ'ולנט, אירוע תרבותי המתקיים מול בית הכנסת הישן ברחוב שרוקה, בו ילדים מכל הרקעים מביעים את הקשר שלהם לעיר קרקוב באמצעות אמנות.

לילדים הזדמנויות לבלות יחד. המשחקים התמימים שלהם הגבירו את מעורבותם של ההורים שלהם, שעבורם המחסור בחינוך יהודי כשהיו נערים בעצמם היווה בעיה ענקית.

על מנת להרחיב את פעילותנו, פיוטר ואני הקמנו את פרויקט "מייסעס", סדרת ספרים לילדים יהודים עם אגדות בפולנית וביידיש. האם הילדים בפולין יודעים יידיש? לא ממש. עם זאת, אחדים מסביהם, הסבא רבא או הסבתא רבא שלהם יודעים. הילדים יכולים לראות, לרוב בפעם הראשונה בחייהם, אותיות עבריות ולפתוח את הספר המאזין להפליא מצד ימין. כדי להגדיל את הגישה אל הספרים חלקנו אותם ללא תשלום ברחבי פולין דרך בתי הספר של יום ראשון, הג'וינט ומוסדות יהודים אחרים.

2014: פיוטר, בעלה של אנה מקובקה-קפשייביץ', יחד עם בתם נינה.

היום, 4 ביוני 2014

האם זה עוזר? בהתחלה אנשים התייחסו לרעיון בספקנות. היום פונים אלינו הורים רבים, לא רק יהודים, ומבקשים את הספרים. לא רק שהספרים זכו לתשבחות בקרב הקהילה היהודית, אחד הספרים בסדרה, "מיין אלף בית" (אלף בית שלי), אף היה מועמד לפרס ספר השנה של פולין לשנת 2013 על איוריו. המאיר קיבל ציון לשבח בתחרות 2014 Ilustrarte בפורטוגל, וכן מדליית כסף ב- ED-Awards European Design. כמוציא לאור, קיבל צ'ולנט את פרס Ragazzi היוקרתי עבור המקום הראשון בספרי עיון ביריד ספרי הילדים בבולוניה לשנת 2014, אחד האירועים

בשנה שעברה, ביום השלישי של חנוכה, נינה חזרה הביתה מגן הילדים והודיעה כי אנחנו צריכים להזמין את חברתה להדלקת הנר הבאה שלנו מאחר שהחברה רוצה להיות יהודיה. למה? נינה הסבירה שהילדים האחרים רוצים לקבל מתנות כל יום במשך שמונה ימים – כמוה. זו הייתה הדרך שלה להתמקד את חסרונו של חג המולד. בפעם אחרת היא הודיעה לנו שהגננת שלה רצתה לטעום מהחלה שנינה אופה עם אביה מדי יום שישי. בתנו מדברת בגלוי על היותה יהודיה ויותר מכך – היא מתרברבת בזה.

אנו מבינים כי אנחנו כבר לא סתם אנשים היוצרים זהות – אנחנו יהודים הגאים במורשת שלנו ושועטים קדימה עם התרבות שלנו כאן בפולין.

הבינלאומיים החשובים ביותר המוקדשים לספרי ילדים. פרס זה מכונה לעיתים "האוסקר של הוצאות הספרים".

לפרס הציבורי היתה משמעות גדולה עבורינו: ספר פולני ביידיש זוכה בשבחים שכאלה. אנו מבינים כי אנחנו כבר לא סתם אנשים היוצרים זהות – אנחנו יהודים הגאים במורשת שלנו ושועטים קדימה עם התרבות שלנו כאן בפולין. זוהי תרבות שנוצרה על ידי יהודים, שלא קשורה לפסטיבלים כליזמרים או דימויים סטריאוטיפיים של הקהילה שמוצגים על ידי לא־יהודים.

כעמותה, צ'ולנט גם מפתחת וניצבת בפני אתגרים הקשורים באפליה, סוגים שונים של גזענות או אנטישמיות. כרגע אנחנו מנהלים את הפרויקט "אנטישמיות אינה דעה" הנוקט בפעולות חדשניות להעלאת המודעות למניעת אנטישמיות. אנו משתפים פעולה עם מיעוטים אתניים ולאומיים אחרים בפולין ומנסים

כאשר מערכת היחסים של פיוטר ושלי החלה, ידענו שהזהות היהודית היתה ותמיד תהיה חלק חשוב בחיינו המשותפים. כאשר נינה נולדה, השאלה החשובה ביותר הפכה להיות כיצד לספק לה חינוך יהודי, תרבות יהודית והזדמנויות לפגוש יהודים בני גילה. האם יהיה זה אפשרי בעיר שבה יש קומץ של ילדים יהודים, בה גני הילדים נשלטים על ידי דת הרוב ותוכנית הלימודים מבוססת בעיקר על החגים הקתוליים? מצאנו שזה אכן מאתגר, אבל כמו שאומר הפתגם הישן: "מי שצריך ימצא את הדרך". אנו ממשיכים להיות פעילים בעמותה שלנו "צ'ולנט", אשר צמחה כקבוצת תמיכה, מרחב לצעירים הבונים מחדש את זהותם היהודית. הצרכים המשתנים שלנו השפיעו על האבולוציה של העמותה: היום אנו מציעים פרויקטים חינוכיים לילדים שלנו. במסגרת אחד הפרויקטים, "אונזער קינדער" (ביידיש: ילדינו), אנו מלמדים את הילדים על ההיסטוריה והתרבות שלהם באמצעות סדנאות אמנות. אבל מה שחשוב יותר, אנו יוצרים

להיות פעילים בכל מקום בו אנו יכולים ולתמוך במי שמצפים וזקוקים לכך. מטרתנו היא לא להציל את העולם, אבל האם "תיקון עולם" אינו חלק בלתי נפרד מהמסורת שלנו?

דרך פעילותנו אנו רוצים להראות לבתנו שלכל אחד יכולה להיות השפעה על המציאות בה הוא חי. יש לנו את היכולת לשנות אותה לטובה. אם אין בית ספר יהודי – אנו מארגנים סדנאות. אם הגישה לספרים יהודיים קשה – אנחנו פותחים ספרייה. אם אנחנו זקוקים לתמיכה וכבוד – אנחנו צריכים להראות אותם קודם לאחרים.

הפעילות פרו-החברתית שלנו נותנת לנו תחושה של משמעות והגשמה. פעם, כאשר נינה היתה רק בת כמה חודשים, דיברתי על נושא גידול הילדים כיהודים עם אמא יהודייה המבוגרת ממני בשנים רבות. היא הייתה מודאגת מאוד מכך שילדתה תיטור לה טינה על כך שגדלה בבית יהודי. בהכירה את נחישותי ותכניותיי, היא שאלה אותי: "את חושבת שנינה תהיה מרוצה מזה?"

איך עניתי? אמרתי לה את האמת באותה תקופה: "אני לא יודעת". היום אני שמחה לומר שהתשובה שלי תהיה "כן!" ■ מהדהד.

"יוזמת המורשת היהודית בפולין"

חוגגת עשר שנים: 2004-2014

התקרה המצוירת והבימה המשוחזרות של בית כנסת מהמאה ה-18, המוזיאון לתולדות יהודי פולין. צילום: ריק ולורה בראון / Handhouse Studio

בחינת מודל של קרקוב מימי הביניים.

"הפילנתרופיה של טד טאובה מחזקת את הדמוקרטיה בפולין".

— מר אלכסנדר קוושניבסקי, נשיא הרפובליקה של פולין 1995-2005

כרוז של פסטיבל לתרבות יהודית, 1992.

טיולי מורשת יהודית של קרן טאובה.

מתוך התערוכה "פולין ופלישתה", שתי ארצות ושתי כיפות שמייים: דיוקנאות יהודים קרקובאים בתצלומי זאב אלכסנדרוביץ' במוזיאון היהודי של גליציה, קרקוב, פולין.

המרכז לגנאלוגיה יהודית ומורשת משפחתית, ורשה.

סגן יו"ר אגודת המכון ההיסטורי היהודי של פולין מריאן טורסקי (משמאל) והיו"ר פיוטר וישליצקי. צילום: אנדז' דנילוק / אגודת המכון ההיסטורי היהודי של פולין.

ZOOM, ארגון הנוער היהודי-פולני, ורשה.

המרכז הקהילתי היהודי, וורשה.

הקרן לשימור המורשת היהודית בפולין: חידוש בית הכנסת בזמושץ'.

הפסטיבל לתרבות יהודית, קרקוב.

היוזמה החינוכית "מדור לדור"

הכשרת מורים של ארגון Centropa, פולין.

דור המילניום: אנשים צעירים מחוללים שינוי בפולין החופשית והדמוקרטית של היום

אני לא זוכר את הקומוניזם

מאת יאן שפייבאק

2008: יאן שפייבאק בסן פרנסיסקו, שם שימש כמתמחה בתכנית "האנושות בפעולה" של קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים.

להיות יהודי מראשית חיי היה קשור במשהו מיוחד, בצורה מאוד חיובית. היה לזה טעם של המערב, בגלל שכל הסיוע היהודי הגיע מארה"ב העשירה או ישראל האקזוטית. לפעמים היה זה רב מניו יורק שדיבר בפולנית מצחיקה, או מחנות קיץ בדרום פולין עם חברות ילדים יהודים ממשפחות ידידותיות מוורשה. היו אלה הימים בהם החברה היהודית בוורשה התפתחה במהירות.

כשהתבגרתי והחלפתי שוב בית ספר, הקשר שלי עם העולם היהודי חדל להיות מידי ויומיומי. אבל חזרתי לעולם הזה אחרי כמה שנים, והפכתי מעורב בהקמת אגודת הנוער היהודי. בשלב זה, מחבורת הילדים שלנו, בקושי חצי היו עדיין מעוניינים ביהדות – השאר היו רחוקים ממנה מאוד. הם היו עדיין יהודים,

אני לא זוכר את הקומוניזם. אני לא יכול לזכור, כי נולדתי בשנת 1987 – שנתיים לפני דיוני השולחן העגול והבחירות החופשיות חלקית הראשונות בפולין. תקופת ילדותי היתה גם תקופה של שינוי גדול במערכת השלטונית ושל שינויים מהירים כברק בסביבתנו.

זוהי עובדה כי המדפים בחנויות היו מלאים, וכי בטלוויזיה אפשר היה לצפות בסדרות אמריקאיות או בפוליטיקאים מתווכחים על נושאים שונים. אנשים נהגו במכוניות מערביות יקרות ברחובות ורשה. כל זה היה כמובן מוכר לי – מוכר כמו ביקורי בגן הילדים היהודי מדי יום שני בבוקר. הזיכרונות המוקדמים ביותר שלי הם מבית הספר הזה. היה זה גן הילדים היהודי הראשון בפולין מזה שנים רבות. ואז אני זוכר שהורי העבירו אותי לגן ילדים אזורי ציבורי חדש שהיה ממוקם ליד הבית שלי. אני זוכר את דמעותי והכעס שלי על המקום החדש. זה היה קרוב מאוד לבית שלי, אבל לא רציתי לקבל את השינוי.

פולין החופשית נתנה לנו את החופש להגדרה עצמית. היום אנחנו יכולים למקם את הדגשים של זהותנו כפי שנבחר. כל האפשרויות פתוחות: אפשר להיות פולנים שפועלים על פי תורת משה, יהודים-פולנים, או אזרחים יהודים של הרפובליקה הפולנית.

אבל הטיעונים שלהם היו: "אנשים אחרים הם קתולים או גרמנים והם לא מפרסמים את זה, אז למה לי?" קשה לנצח את הטיעון הזה. אני חושב כך בעצמי לפעמים. אפשר לומר, "אנחנו קודם כל פולנים – זו השפה שלנו, הדרך שבה אנו מתלבשים, הדרך שבה אנו פועלים. כל זה מוכיח שאנחנו חלק מהעם הזה. אנחנו לא שומרים שבת, אנחנו לא שומרים

כעבור כמה שנים מצאתי את עצמי בבית ספר יהודי אחר – הפעם בבית ספר יסודי המנוהל על ידי קרן רונלד ס. לאודר. הוא שכן בוילה קטנה בחלק האמיד של ורשה. מדי יום הסעת אספה בית הספר את הילדים מכיכר זבזיצ'ילה במרכז ורשה ונסעה חצי שעה לבית הספר שבדרום העיר. אוטובוס הסעות! זה היה רק חלום לילדים בוורשה!

נולדה, הוריה היו כמעט בני חמישים. היא היתה בת יחידה. בצד של אבא שלי, המצב המשפחתי אינו טוב בהרבה. חסרה לי משפחה גדולה עם כל החיבה, החיכוכים והויכוחים – רק כדי לשים אותם בצד פעם או פעמיים בשנה כדי לשבת יחד ליד השולחן, כדי להיות משפחה.

בבית שבו גדלתי, כמו גם בבתיים של חבריי, דנו בגלוי – בלי בעיה – במה שמכונה "השאלה היהודית". מעולם לא הרגשתי קורבן לאנטי ש מיות (למעט במקרים בהם עוררתי אותה כאשר הלכתי להפגנות ימין קיצוני!). מכיוון שהתגוררתי בעיר הגדולה ביותר בפולין וחבריי היו ממשפחות דומות מה"אינטליגנציה", עניין הדעות הקדומות לא היווה בעיה. יתר על כן, לשליש מחברי מוורשה יש ככל הנראה שורשים יהודים. בביתי דיברנו בחופשיות בזמן הארוחות על השואה, על האנטישמיות בפולין לפני המלחמה. אנחנו מנסים לדבר על עניינים אלה – אם זה אפשרי – בצורה מדעית, סוציולוגית, או היסטורית. אנחנו יכולים לשמור על ריחוק רגשי מנושאים אלה. אבל לי זה קל יותר מאשר להורים שלי.

כשרות. למעשה רק זרם אחד קטן של זיכרון מבדיל בינינו לבין שאר העם הפולני – המודעות לכך שאנחנו שייכים לקבוצה מיוחדת מאוד של אנשים וההבנה שהשייכות הזאת היתה פעם מחסום לחינוך, מקצועות ואפילו ההישרדות שלנו.

וזה מוביל את הסיפור שלי לחייהם של סבא וסבתא שלי.

בחדר שלי יש מאות מספריו של סבא שלי. הם היו שם מאז שאני זוכר את עצמי. את חלקם אפילו לא יכולתי לקרוא. הם היו בכל מיני שפות: גרמנית, רוסית, עברית. הספרייה הזו של סבי (שנפטר כשהייתי בן שנתיים) עדיין שלמה עד עצם היום הזה. בכל פעם שסבא שלי קרא ספר, הוא חתם והוסיף תאריך בשוליים. הוא דיבר כמה שפות, היה היסטוריון נלהב, אלפיניסט, דוקטור לפילוסופיה, ציוני, פרטיון ומורה לחינוך גופני. בזמן המלחמה הוא איבד את אשתו ושתי בנותיו. הוא נשאר בפולין כנגד כל הסיכויים ועד סוף חייו היה פעיל מאוד בחיי הקהילה היהודית שלו (המכונה בפולנית גְּמִינָה). הוא חי בתוכי דרך אמי ודרך ספריו.

יש לנו תשתית רחבה עם אמצעים וסימפטיה מהממשלה המקומית ומהמערב. אנחנו צריכים לבוא עם אפשרויות חדשות עבור הצעירים – לפתוח קבוצות חדשות שיתמקדו בחינוך ותרבות.

מעולם לא נאלצתי לענות על השאלה: "מי אתה – פולני או יהודי?" הריסת הדיכטומיה הזו – שרב היהודים מתייחסים אליה כשקר – היא לדעתי אחד ההבדלים החשובים ביותר בין פולין הקומוניסטית (PRL) והרפובליקה השלישית הנוכחית. כשמישהו שואל אותי: "מי אתה – יהודי או פולני?" יש לי תמיד בעיה. בשבילי, להיות פולני משמעו שיש לי דמיון ושפה משלי, שעוזרים לי להבין את המציאות. הייתי אומר שלהיות יהודי זה סוג מסוים של רגישות. שני הקריטריונים הללו שזורים זה בזה כל הזמן. אני לא אוהב סוג כזה של שאלות וכאשר אני מנסה לענות עליהן יש לי תמיד הרגשה שהייתי צריך לענות אחרת. פולין החופשית נתנה לנו את החופש להגדרה עצמית. היום אנחנו יכולים למקם את הדגשים של זהותנו כפי שנבחר. כל האפשרויות פתוחות: אפשר להיות פולנים שפועלים על פי תורת משה, יהודים-פולנים, או אזרחים יהודים של הרפובליקה הפולנית.

נפילת הקומוניזם והצלחת הדמוקרטיה הביאו ליצירת מקום ליהודים בפולין. הרעיון שפולין צריכה להיות הומוגנית – שפולני חייב להיות קתולי – לא מתאים לחברה דמוקרטית. נוצר מקום עבור הקהילה היהודית. השאלה כעת היא: האם אנחנו יכולים לטפח ולשמור על המקום הזה?

סבתא שלי האמינה עמוקות ב"דיקטטורה של הפרולטריון". היא היתה קומוניסטית, מנהיגת נשים במפלגת הפועלים הפולנית, ציירה בפרלמנט הפולני וחברת המפלגה הקומוניסטית הפולנית מאז שנת 1918. גם היא בחרה במעורבות חברתית, כמו סבא שלי. לאחרונה קראתי את זיכרונותיה, אותם כתבה בשנות השבעים. מה שהדהים אותי היה האמונה המוחלטת שלה במערכת הסוציאליסטית. ההיסטוריה של סבתא וסבא שלי היא מטאפורה מעניינת לגורל יהודי פולין. אחרי המלחמה, סבתא שלי חזרה לפולין מברית המועצות כדי להתחיל לעבוד על בניית פולין טובה יותר. סבא נסע לישראל, אך חזר לאחר שהייה קצרה של שנתיים. יחד הם הקימו משפחה חדשה. סבא הפך להיסטוריון וחקר את ההיסטוריה הרצחנית של הוורמאכט הגרמני בפולין. הקומוניזם של סבתי והציונות של סבי הן שתי תשובות שונות לאנטישמיות ושנאת הזרים שלפני המלחמה.

למרות המסורת וההיסטוריה המשפחתית העשירה, תמיד היה לי תחושה כי נפלה עלינו פצצה והרסה הכול. שאלתי את עצמי איזו מין משפחה זו – רק ארבעתנו? ללא סבים, ללא דודות, ללא דודים, ללא בני דודים. מלחמת העולם השנייה לקחה את אשתו הראשונה וילדיו של סבי. מאוחר יותר, כאשר אמא שלי

יאן שפייבאק וחברים אחרים בארגון ZOOM, ארגון הנוער היהודי-פולני, משתתפים בפסטיבל מוסיקה בעיר הנמל גדיניה, ליד גדנסק. צילום: יודיטה נקנדה-טרפקה.

נפילת הקומוניזם הביאה גם לחופש ביטוי בשיחות על יהודיות – לא רק בבתי פרטים, אלא גם במרחב הציבורי. אמא שלי היתה מאוד מעורבת בארגון תקומת החיים היהודיים בפולין. היא היתה האשה הראשונה באיחוד הקהילות היהודיות הדתיות ברפובליקה הפולנית. מאוחר יותר, בשנים 1997 – 2000, היא הייתה סגנית הנשיא ולאחר מכן נשיאת הקהילה היהודית בוורשה. אבל לאחר גל ההתלהבות הראשון הגיעה אכזבה מהירה. כן, הקומוניזם נפל, אבל המנטליות של האנשים הייתה מצולקת עמוקות. אנשים שנהגו להגיע לקהילה מהר מאוד הפסיקו להגיע. האנשים החברים בקהילה השתנו לעיתים כה תכופות עד כי באופן טבעי הקשרים בתוך הקבוצות הקטנות נחלשו. ניתן לומר כי לאחר שינוי שיטת הממשל אנשים רבים חיפשו זהויות חדשות. במצבים שבהם כל הערכים והרשויות נכשלים, אנשים מחפשים מקומות שיכולים להציע להם דרך חיים חדשה. אלה היו האנשים שהגיעו לקהילה ותוך זמן קצר התבררה מחויבותם לעניין.

חלקם פנו להמשך החיפוש והבינו שבפולין הם חסרים את האפשרויות והאמצעים כדי להגשים את חלומותיהם. אנשים אלה היגרו לישראל ולארצות הברית.

גם הגולה הגדולה ביותר, ארצות הברית, צריכה להילחם בבעיה זו. הדת, שהיא הדבר החשוב ביותר במסורת היהודית, בהחלט נמצאת במגמת ירידה בקרב יהודים עשירים משכילים. הם הופכים יותר אינדיבידואליסטים ומנהלים את חייהם בדרך. יש אנשים שאומרים שהבעיה היא בנישואי תערובת, אשר אינם מספקים חינוך מסורתי לילדים יהודים ולא מבטיחים את זהותם כיהודים. אבל עלינו להבין כי בפולין, כמעט כל היהודים הם מנישואים מעורבים. אם למישהו גם אמא וגם אבא יהודים, למשפחה יש מסורת חזקה מאוד. בפולין אין טעם לדבר על יהודי פולין בהקשר הילכתי.

המשפחות היהודיות המלאות האחרונות היו אלה שנוצרו לאחר השואה על ידי האנשים ששרדו אותה. האנטישמיות הייתה קיימת לפני המלחמה כחלק מהאידיאולוגיה והמדיניות של הממשלה – למשל, החוק שיצר "גטו הספסלים" ו-"נומרוס קלאוזוס" באוניברסיטאות. אחרי המלחמה, בשנות הארבעים והחמישים היתה תקווה לסיכוי לשקם את המשפחות היהודיות בפולין. באותם ימים היו הרבה בתי ספר, עיתונים, קואופרטיבים וכן הלאה. למרבה הצער, עלינו להודות כי הסיכוי נהרס על ידי ממשלת פולין והחברה הפולנית. דוגמה נוראה לכך היא הטבח בקיילצה בשנת 1946 – כאשר 46 יהודים ששבו הביתה לאחר ששרדו את מחנות הריכוז, הגלות או ההסתרה נטבחו על ידי המון שטוף שנאה – כאשר ממשלת

היום עידן הטרנספורמציה של המערכה הפולנית כמעט הושלם. שוק הרעיונות החדשים הוא הרבה יותר שליו. רוב הפולנים – לא משנה מי – עוסקים בריצה אחרי "החלום המערבי". למרבה הצער, זה בעיקר אחרי האספקט השטחי שלו – צריכה וסגנון חיים. אחרי עידן הטרנספורמציה, נותרנו עם מספר קטן של קהילות שמתפקדות היטב ובעלות עצמאות כלכלית מסוימת. השאלה המרכזית היא איך לבנות מחדש את החברה ואת המשפחה היהודית בפולין? יש לנו הרבה שאלות להתמודד איתן ואנחנו לא יכולים לברוח מאף אחת מהן. אחת השאלות היא עד כמה ההצלחה של החברה היהודית בפולין תלויה בנו, וכיצד היא משקפת את המצב מחוץ לפולין. אולי תפקידן צריך להיות רק "לנקות" את הבלגן של החברה ולהשאיר לוח נקי מאחוריה. ניקיון של בתי קברות ושיפוץ בתי כנסת עתיקים לא יביא להתעוררות של חיים. אנחנו צריכים למשוך אנשים צעירים שיש להם חיים.

למרבה הצער, זה עלול להיכשל כי אין מספיק יהודים שנשארו בפולין. זו שאלה פשוטה של מספרים. מצד שני, אנחנו עוסקים בהטמעות עמוקה של יהודי פולין כתוצאה מחמישים שנות קומוניזם. אנחנו גם מתחרים כאן בחיים הלא-דתיים. אלה הן רק כמה מהבעיות שאנחנו צריכים להתמודד איתן. המצב דומה מאוד בכל הקהילות היהודיות במרכז ומערב אירופה, למעט, אולי, בהונגריה. נראה שהמאבק בהתבוללות הוא האיום הגדול ביותר לחיים היהודים בעולם כולו.

ארוחת ערב שבת – אינם. הם כולם מתים או שאינם זוכרים איך לעשות זאת. אפשר לומר שבפולין יש לא מעט יהודים בודדים, אבל אין יהודים ממשפחות רב דוריות. איך אפשר לשקם את החיים האלה? הדרך הטובה ביותר לעשות זאת היא באמצעות חינוך. קרן לאודר עשתה בדיוק את זה. היא פתחה את בית הספר היסודי היהודי הראשון ולאחר מכן את התיכון הראשון. היא פתחה סמינרים למבוגרים, קיימה הרצאות על תרבות והיסטוריה, וקיימה שיעורי שיחה ביידיש.

לאחר גל ההתלהבות הראשון משנות התשעים, הגיע הזמן לבחון מחדש את הישגינו. קודם כל, בקהילות שלנו אין מספיק ילדים ונישואין. השגנו יציבות מסוימת והשתתפות יציבה בתנועתנו אבל הדמוגרפיה נגדנו. יש לנו תשתית רחבה עם אמצעים וסימפטיה מהממשלה המקומית ומהמערב. אנחנו צריכים לבוא עם אפשרויות חדשות עבור הצעירים – לפתוח קבוצות חדשות שיתמקדו בחינוך ותרבות. הקהילות צריכות להפוך למרכזי תרבות חדשנית שימשכו משתתפים שונים. אנחנו רוצים להיות אטרקטיביים לציבור הפולני.

אם נוכל להחיות את הקהילות המזדקנות במהירות, ההצלחות שלנו יוכלו להיות סמליות וחשובות עבור הפזורה היהודית כולה. זו תהיה הצלחתה של הרוח היהודית, אשר

פולין הייתה דו פרצופית והכנסייה הפולנית לא עשתה דבר¹. היה זה אות אזהרה עבור היהודים שניסו להתחיל חיים חדשים בפולין. באמצע שנות החמישים אנשים עם רקע יהודי נזרקו ממקומות עבודתם. אלה שהיגרו היו אלה שלא היה להם חיבור רגשי לתנועה היהודית או אהבה גדולה מדי למדינה ותושביה. קשה לומר שהיהדות ירדה למחתרת – היא פשוט התאדטה. היו אנשים ששרדו בבלגאן הזה, אבל אף אחד מהם לא דיבר הרבה על תקופה זו, הם העדיפו שלא לחיות אותה מחדש.

לאחר נפילת הקומוניזם קבלנו שוב את האזרחות שלנו. הרשויות הפכו ניטראליות ולפעמים ידידותיות. זמן קצר לאחר שינוי מבנה המדינה ארגונים אמריקאים ומערביים רבים החלו לתמוך בחיים היהודים בפולין עם כסף וידע. מה, אם כן, השלב הבא?

הקהילה היהודית, ה"גמינה", היא כמו יתום שאיבד את הוריו בשלב מוקדם מאוד, אבל יכול לקרוא עליהם בספרים ומאמרים מדעיים. אלו שיכלו ללמד אותנו כיצד לברך על הלחם ולשמור עלינו, ללכת לבית הכנסת ביום כיפור או להכין

1 רוב קורבנות הפוגרום שהשתולל בימים 4–6 ביולי 1946 בקיילצה וסביבתה נרצחו על ידי ההמון בפוגרום או רוצחים יחידים. יחידות של המשטרה, המשטרה החשאית והצבא גם כן השתתפו במעשי ההרג.

יאן שפייבאק, בחזית מימין, עם חברים בארוחת ערב שבת.

אומרת לנו לשרוד במסורת ובאמונה – גם אם הכול נגדנו.
4 ביוני 2009

היום, ה-4 ביוני 2014

של הקהילה זכו בעיקר אנשים צעירים. למעשה, הנשיאה החדשה של הקהילה, אנה היפצ'ינסקה, היא רק בת 30. חברתי אנה באקוואה, שהיתה נשיאת ארגון הנוער היהודי-פולני (ZOOM) במשך ארבע שנים, הפכה לגזברית החדשה. רק שני אנשים ממועצת המנהלים הקודמת נבחרו מחדש. עבורי זהו סמל לעלייתו של דור חדש של מנהיגים יהודים בוורשה. השינוי מגיע, השתתפות הנוער מתגברת והתקווה שוב משגשגת. ■

מאז שכתבתי את המאמר לעיל, חלו כמה שינויים מפתיעים בהנהגת הקהילה היהודית בוורשה ("הגמינה") שאני רואה כמאוד חיוביים. באפריל 2014, בבחירות למועצת המנהלים

אמא שלי, האמנות שלי, החיים היהודיים שלי

מאת הלנה צ'רנק

עם מוצרים כשרים. הכול נעשה, כפי שהיא אמרה, "בדרך שלנו". למרות מגבלות אלה, הבית שלנו היה מלא תמיד באווירה וסמליות יהודיים.

אמא שלי העלתה את נושא יהדותה לעיתים קרובות בעבודות האמנות שלה. מאז שאני זוכרת את עצמי היתה לנו מזוזה על משקוף הדלת ומנורה שעמדה ליד כמה שרידים מלפני המלחמה – מגילות שחוקות של מגילת אסתר וחלקים מהתורה אשר ניצלו בדרך נס מגריסה במפעל הנייר ביז'ורנה (Jeziorna)¹. מעל מיטתי היתה תלויה פנורמה של ירושלים, שאמי הביאה מהטיול שלה לישראל. כילדה הסתכלתי פעמים רבות בתמונה הזו וחפשתי מקומות לפי מספרם בתיאור. החלק האהוב עליי בתמונה היה בניין קטן שבקושי נראה המתואר כקבר אבשלום בעמק קידרון. חלמתי לראות אותו במו עיני יום אחד. ואכן עשיתי זאת כאשר עמדתי על הר הזיתים בשנת 2009.

זיכרונות יהדותי הראשונים מגיעים מתחילת שנות התשעים. הייתי אולי בת חמש. אני זוכרת שערכנו סדר פסח עם כמה אורחים מישראל. כילדה הצעירה ביותר שאלתי את הקושיות מעודדת בעדינות על ידי אמי: "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?" למרות שלא לגמרי הבנתי מה זה אומר, היתה לכך השפעה גדולה על העתיד שלי. מאז שאני זוכרת את עצמי, הייתי מודעת למוצא היהודי שלי.

עבור אמי הסדר הזה היה פרויקט מחקר ומאמץ להתחבר לשורשים שלה, אשר היא עסקה בו זמן מה. זה היה עניין קשה במיוחד במקרה שלה. בשל מימדי ההתבוללות של משפחתה, כמעט כל דבר היה צריך להילמד מאפס. היא הרכיבה בחריצות פיסות מידע, קטעי זיכרון וסיפורים ששמעה. כמעט לא היה ממי ללמוד. נטל נוסף, במקרה שלנו, היה מקום מגורינו מחוץ לוורשה, באזורים הכפריים, בכפר הקטן ינדג'יוב נובי (Jędrzejów Nowy).

סבי העיר פעמים רבות בתדהמה: "בעבר, אנשים היו צריכים להשתכנע שמישהו אינו יהודי, גם כאשר היה. לא חשבתי שאגיע לרגע שבו אנשים ירצו להוכיח כי שורשיהם יהודיים".

כשהייתי בת 20, התחלתי את המחקר שלי על המשמעות בלהיות יהודיה. לעומת אמי כשהיתה בגילי, הייתי במצב מבשר טובות הרבה יותר. כבר היו לי כמה עקרונות בסיסיים אשר רכשתי בבית ולמרות שחוויות הילדות שלי היו יחסית לא מסודרות הן יצרו נקודת התחלה משמעותית. כדור שלישי לשואה, נטל טראומת העבר לא היה גדול עד כדי כך וככל הנראה הייתי הרבה פחות חרדה בשל כך במסעי למצוא את מקומי בעולם היהודי. יש לי גם הרבה יותר אפשרויות והזדמנויות. ארגונים ומוסדות יהודיים חדשים רבים צמחו בשנים האחרונות.

למרות שלפני המלחמה חלק משמעותי מאוכלוסיית הישוב היה יהודי, כמעט ולא נשאר מהם זכר לאחריה. שני בתים נותרו, אחד מהם היה בעבר בית תפילה. כמה מהשכנים המבוגרים זכרו עדיין את העידן שלפני המלחמה ומדי פעם עלו סיפורים על היהודים המקומיים. לא מזמן, במהלך שיחה אקראית עם אחד מתושבי העיירה, גיליתי כי כילד בן 10 הוא נהג להדליק אש בשבת עבור משפחה יהודית בשם גביס.

עם זאת, כל זה מתייחס אל העבר המתרחק. כאשר הייתי ילדה ואמא שלי חיפשה את דרכה בחיים ואת זהותה, לא היה סביבנו אף אדם ממוצא יהודי. לא הייתה שום קבוצה שאפשר ללמוד בה יחד, לא היה אף בית כנסת ואף חנות

1 כיום נקראת קונסטנצ'ין-ז'יורנה (Konstancin-Jeziorna), עיירה ליד ורשה.

הלנה צ'רנק בסדר פסח בבית ילדותה עם האמן שלום סחבי המבקר מישראל.

את הפערים הללו, ולמעשה נראה כי אנו הרוב. אני חושבת שזה משהו די ייחודי בקהילה היהודית בפולין.

אחרי המלחמה, רבים מן היהודים ששרדו ניסו למחוק את ההיסטוריה מהזיכרון, לנתק את עצמם מאירועי המלחמה. מחשש מהאנטישמיות שבאה לאחר מכן הם העדיפו להתרחק מן הזהות שלהם. זו הסיבה שמשפחתי מעולם לא חזרה לשם המשפחה שנשארה לפני המלחמה. המסורת היהודית לא עברה מדור לדור,

האפשרויות רבות מאוד ומותאמות לצורכים שונים, רמות דתיות שונות וטווחי גיל שונים. כבר תקופה ארוכה אני משתתפת בתוכניות כמו "תגלית" ואירועים שמארגן ארגון הנוער היהודי-פולני (ZOOM). הודות לארגון ZOOM פגשתי אנשים כמוני שחיפשו זהות ואת מקומם בעולם.

ארגונים וקשרים אלה אפשרו לי להכות שורש בקהילה. עם הזמן הפכתי גם אני לפעילה והתחלתי לארגן בעצמי אירועים לצעירים. רציתי לחלוק את מה שלמדתי. אחרי שביליתי שנה בישראל כסטודנטית במחלקה לעיצוב תעשייתי בבצלאל, התמקמתי בבית מוישה (Moishe House) בוורשה, הסניף הפולני של ארגון בית מוישה הבינלאומי. יחד עם עוד שלושה שותפים קבענו מטרה חשובה – ליצור בית יהודי שיכול להוות תחליף לבית יהודי אמיתי עבור מי שאין לו.

הרגשתי את חשיבות הפעילויות המתבצעות במסגרת בית מוישה – סגירת הפערים ולמידה משותפת של המסורת היהודית מההתחלה באווירה ביתית, אינטימית; שמירת שבת וחגי ישראל עם חברים, ועם הזמן גם להתחיל ולחגוג את החגים הללו בבתים שלנו. יש המון אנשים כמונו הממלאים

סדר פסח בבית מוישה בוורשה.

ליישום. כיום, צאצאיהם של יהודים ולא יהודים מלפני המלחמה מעורבים באופן פעיל במאמץ זה. נושאים יהודיים הפכו פופולריים – אפשר אפילו לומר אטרקטיביים – לשני הצדדים. הנה שוב, ההיסטוריה התהפכה באופן בלתי צפוי. סבי העיר פעמים רבות בתדהמה: "בעבר, אנשים היו צריכים להשתכנע שמישהו אינו יהודי, גם כאשר היה. לא חשבתו שאגיע לרגע שבו אנשים ירצו להוכיח כי שורשיהם יהודיים".

יהודי פולין, לעומת זאת, לא רוצים להיתפס באופן בלעדי דרך הפרספקטיבה של השואה. תחיית היהדות בפולין אינה רק הסתכלות על העבר וההיסטוריה אלא ניסיון ליצור משהו חדש. המחקרים שלי בתחומי היהדות ואמנות התאחדו בעיצוב של יודאיקה מודרנית. ציור על מסורת, אני מעצבת צורה

ולעתים קרובות למדי המוצא הוסתר. נראה שאין שום המשכיות בין היהדות של היהודים לפני המלחמה והפרקטיקה העכשווית. לעתים קרובות אנו מוצאים את עצמנו תוהים אם מה שאנו משתתפים בו היום הוא שחזור – או שאנחנו בונים מאפס?

אחרי הכול, אנחנו כל כך שונים מאבותינו. שנות השלטון הקומוניסטי לא פעלו לטובת אלה שהיו נחושים למצוא ולבנות מחדש את יהדותם. חוסר ההמשכיות הזה מבדיל אותנו מיהודים בארצות אחרות, שבדרך כלל יש להם בהירות לגבי מוצאם. תהליך החיפוש שיהודי פולין נמצאים בו יכול להמשך שנים, לעיתים אפילו חיים שלמים. מרבית הסיפורים המשפחתיים הם מורכבים, מסובכים. חוסר הבהירות הזה יוצר לעתים קרובות אי הבנות בין יהודים פולנים ויהודים מארצות אחרות.

אני מרגישה כי יצירות האמנות שלי תומכות ברנסנס זה: לשימוש בחנוכייה או מזוזה שנוצרו כאן – על ידי אחד מאיתנו – יש משמעות עמוקה.

מודרנית כדי לתת משמעות סמלית. הפריט היהודי הראשון שעיצבתי משלב יחד שלוש מנורות שמן מקרמיקה היוצרות את מה שאני מכנה "מְנוֹפָּה". כל החלקים יחד יוצרים חנוכייה בת תשעה קנים. בנפרד הם יכולים לשמש כפמוטים לשבת או כמנורה בעלת שבעה קנים. הפרויקט הזה נבע ישירות מצורך של המשפחה שלי. חגגנו יחד חגים יהודיים אבל לא היתה לנו חנוכייה לחנוכה. נראה כי הצורך הזה ביודאיקה משותף לחלק משמעותי של הקהילה היהודית הפולנית. יותר ויותר אנשים צריכים פמוטים לשבת, כיפות, מזוזות. גם אם אינם דתיים, זה נותן להם תחושה של זהות יהודית ומקשר אותם לאבותיהם. המותג שיצרתי נקרא "Mi Polin", כלומר בעברית – מפולין.

עיצוב סיכת הנרקיס של הלנה צ'רנג נבחרה על ידי המוזיאון לתולדות יהודי פולין לימי השנה ה-70 וה-71 לציון מרד גטו ורשה ב-19 באפריל 2013 ו-2014. בשנת 2013 לבדה, למעלה מ-50,000 נרקיסים חולקו ברחבי פולין. הנרקיס הוא לכבודו של לוחם הגטו מארק אדלמן, אשר הניח מדי שנה ביום השנה למרד גטו ורשה זר נרקיסים באנדרטת גיבורי הגטו. צילום: אליסיה שולץ.

בפולין, אינדיקטורים הלכתיים סטנדרטיים לא חלים בהכרח. מי שיש לו אמא יהודיה אינו בהכרח יהודי. זה הרבה יותר מורכב כאן. יהודי הוא מי שיש לו סב יהודי אחד או סתם מישוהו שמרגיש יהודי. בשל העובדה שרוב בני גילי באים ממשפחות מעורבות, אין הבדל ניכר בין שני הרקעים הללו. רבים מהחברים שלנו משתתפים באירועים היהודיים אינם אפילו ממוצא יהודי. למרות השוני בין יהודים פולנים ויהודים ממדינות אחרות, הודות לאחרונים אנו יכולים לחוות את תחיית הפעילות והמודעות היהודית. הם הראו לנו את יסודות היהדות.

בשנים האחרונות, חלה התחדשות יוצאת דופן של פעילות יהודית בפולין. יותר ויותר אנשים לוקחים בעלות על המוצא שלהם ורוצים להשתתף בחידושו. יותר ויותר קורה סביבי. לפני כמה שנים הייתי בטיול ללושיצה (Łosice), עיר יהודית ישנה בפודלישיה (Podlasie). ניסיתי למצוא את בית הקברות היהודי אבל כל מה שיכלתי למצוא במקום היה פארק. שבילים וספסלים, זוגות מטיילים – שום דבר שיכול להעיד על קיומו של בית קברות יהודי. ללא שום ספק, התושבים המקומיים מעולם אפילו לא שמעו עליו. אבל היום, במקום הפארק, יש שוב בית קברות יהודי. הוא שוחזר מן המצבות שנמצאו באזור.

אפשר לומר כי מהלך ההיסטוריה בפולין השתנה. שרידי בתי כנסת ובתי קברות ישנים מחודשים ומשופצים בהדרגה. לפני עשרים שנה שינויים כאלה היו כמעט בלתי אפשריים

"המנוכיה" של הלנה צ'רנק.

פולין. אני יודעת שזה בלתי אפשרי להשיב את מה שנעלם, לבטל את שהיה. עם זאת, אני חשה חובה להשתתף ביצירת חיים יהודיים חדשים. כי אם לא אני, לא אנחנו, אז מי? ■

דרך העבודה שלי אני מנסה להראות, במיוחד ליהודים ממדינות אחרות, כי החיים היהודיים פורחים כאן שוב. רבים תופסים את פולין כמקום שבו אין יהודים – וגם אם יש, הם צריכים לעזוב את פולין בהקדם האפשרי. הם מופתעים שיש יהודים שרוצים לחיות פה ויוצרים כאן אמנות ותרבות וערכים חדשים. יצירות חדשות אלה מכוונות אל העתיד, הן נושאות תקווה. תקווה זו חיונית לבניה מחדש של הקהילה היהודית. אני מרגישה כי יצירות האמנות שלי תומכות ברנסנס זה: לשימוש בחנוכייה או מזוזה שנוצרו כאן – על ידי אחד מאיתנו – יש משמעות עמוקה.

לעתים קרובות אני מנסה לדמיין איך ורשה ופולין היו נראות אם לא היתה מלחמה, שואה, לא היו אירועי מרץ 1968. מי היו היהודים של היום? האם נגיע לרגע שבו רבנים פולנים יובילו את הקהילות היהודיות? הדרך בה הלכתי הובילה אותי לנקודה שבה אני מרגישה חלק מהקהילה החדשה של יהודי

זו כבר לא פולין של סבא שלי

מאת מגדה דורוש

הילדות שלי, למרות החפיפה עם השנים האחרונות של הקומוניזם, הייתה שמחה, צבעונית ומלאה צחוק. אלה היו הימים שבהם ביליתי בשמחה בבית הספר היסודי, במשחקים עם חבריי, בנסיעות לחופשת קיץ או לחופשת סקי עם ההורים שלי. מה עוד אפשר היה לבקש?

האם הקומוניזם השפיע על הילדות שלי? למזלי לא הרגשתי את זה. האם הקומוניזם השפיע על המשפחה שלי? לרוע המזל כן, והוא לגמרי שינה את היסטוריה שלה.

כילדה תהיתי מדוע המשפחה של אימי כל כך גדולה... היו תמיד הרבה דודים ודודות, קרובים ורחוקים, בני דודים רבים, ולסבי וסבתי היו אחים ואחיות רבים. אז מצד אחד גדלתי במשפחה

שנת 1989 הייתה אחת השנים החשובות והמכריעות ביותר בהיסטוריה של פולין שלאחר המלחמה: שנת "דיוני השולחן העגול" שהסתיימו בבחירות הראשונות והחופשיות בצורה חלקית לפרלמנט הפולני ביוני, לאחר שסולידריות התחילה לצבור כוח בהדרגתיות; זמן של טרנספורמציות פוליטיות חשובות הקשורות בנפילת הקומוניזם; וזמן של שינויים חברתיים גדולים – לפתע לא היו דרושים עוד תלושים כדי לקנות גז, פחם או בשר.

אמנם חייתי בזמן האירועים האינטנסיביים הללו, אך היתה לי מעט מודעות אליהם, אם בכלל – ב-1989 הייתי רק בת חמש. רק לאחר לימודי היסטוריה בבית-הספר הבנתי את גודל המהפכה בחברה הפולנית שהתרחשה בימי חיי.

רק לאחר לימודי היסטוריה בבית-הספר הבנתי את גודל המהפכה בחברה הפולנית שהתרחשה בימי חיי.

גדולה. אך מצד שני, לא יכולתי שלא לשים לב לכך שהמשפחה של אבי הייתה משמעותית קטנה יותר. היו רק סבא סבתא, אחותה של סבתא ומשפחתה, ודודה אחת. לא היו עוד דודים ודודות אחרים, לא קרובים ואף לא רחוקים. לא היו בני דודים. לאבי לא הייתה משפחה שחיה בקצה השני של פולין שאפשר לבקר מדי פעם בחופשת הקיץ, כפי שהייתה לרוב הילדים.

מעולם לא הכרתי את סבי מצד אבא. הוא אמנם ראה אותי, אך לצערי אני לא זוכרת אותו. הוא נפטר כשהייתי בת עשרה חודשים. כפי שנודע לי לאחר שנים רבות, סבי לקח איתו לקברו סוד משפחתי גדול. הוא שיתף בו אולי שני אנשים בתוך המשפחה שלנו, אך בגלל פחד וזיכרונות מטרידים מתקופת המלחמה, הם לא רצו לגלות דבר.

הסוד המשפחתי שסבי הגן ושמר עליו כל כך נחשף לבסוף לאחר שנים רבות, בתחילת המאה ה-21. לולא אחז ובודד

בשנת 1989 חיי התרכזו בדברים אחרים לחלוטין. אחותי נולדה במאי, והיא זו שהייתה מרכז השינויים בעולמי. ביתנו היה רועש ואורחים רבים הגיעו כדי לראות ולהתפעל מהתינוקת החדשה. אני זוכרת דיונים בנושא הבחירות, השולחן העגול או סולידריות. מצד שני, אפילו אם היו לא הייתי מבינה אותם.

כמה פעמים נשאלתי איך אני זוכרת את תקופת הקומוניזם בפולין. אך זיכרונותיי מהימים הללו נובעים אך ורק מהסיפורים שסופרו לי על ידי ההורים או הסבים שלי. אני לא זוכרת עמידה בתור במשך שעות, כפי שנאלצו לעמוד הוריי וסביי, בכל שעה משעות היום ובכל עונות השנה. אני לא זוכרת משפחתי התקשתה לקנות מוצרים יומיומיים. ככל שאנסה, אני מתקשה לדמיין מדפים ריקים בחנויות. או זמנים שבהם תפוזים היו מעדן נדיר.

באותו יום קיץ – אשר למען האמת אני זוכרת רק כמתוך חלום – לא הבנתי במה נתקלתי. אך הגילוי החדיר בי תחושה בוערת של סקרנות. לא שאלתי אף אחד על הניירות הללו, אך בכל פעם שהוריי יצאו הייתי לוקחת את התיקיות, יושבת וקוראת את המסמכים בניסיון להבין את משמעותם. בכל פעם שבדקתי אותם גיליתי פרטים חדשים אשר מצד אחד אפשרו לי לשער השערות לגבי העבר שלנו ומצד שני עוררו הרבה שאלות חדשות, שאלות שלא יכולתי לענות עליהן, אך היססתי לשאול. לאחר קריאה חוזרת של החומרים שוב ושוב, התחלתי להבין את המסמכים מאחורי כל זה: סבא שלי היה יהודי, אבל לא רצה שהעולם ידע.

לאחר זמן מה הבאתי את הניירות והשאלות להוריי, בניסיון לגלות יותר. הם התחילו לגלות לי את מעט המידע שהיה בידם. בשיתוף פעולה התחלנו להוסיף חלקים חדשים לפאזל של תולדות משפחתנו, אך כדי להשלים אותו היה עלינו לפתור עוד סודות רבים.

בין מסמכיו של סבי מצאתי את זיכרונותיו, שהתגלו כשימושיים מאוד. הוא תיאר את תולדות המשפחה למיטב ידיעתו, עד סוף המאה ה-19. אלה היו הסיפורים שסופרו בביתו, ולחלקם

מגדה דורוש עם אחותה התינוקת, קיץ 1989.

הקומוניזם את פולין לאחר המלחמה, היו מספרים לי מוקדם יותר על ההיסטוריה המשפחתית שלי. הייתי מבינה, אפילו כילדה, כי במשפחה של אבי, בנוסף לסבתא, סבא, ודודה, הייתה משפחה נרחבת הרבה יותר, הפזורה על פני העולם כולו. אילו ידעתי, היו ילדתי, כמו גם חיי הבוגרים המוקדמים אחרים לגמרי.

וגם בעולם שלי, אני עדה לאמת המדהימה כי יותר ויותר אנשים מגלים את מוצאם היהודי וחוזרים בגאווה לשורשים שהסבים שלהם נאלצו להכחיש.

היה עד. תוך כדי קריאה חוזרת בדפים אלו, המלאים בעבר המשפחתי, גיליתי עובדות חדשות רבות לגבי צד זה של המשפחה שלי, כולל כמה גדולה היא הייתה. קראתי על סבא וסבתא רבא שלי שרה ואוויאש, ועל אחיה ואחיותיה של סבתא רבא שלי: מינה, לושיה, חיה, פיליפ, דולק ומרסל.

למדתי שסבא שלי גדל במשפחה גדולה ומכובדת מלבוב. הדודנים, הדודים והדודות שלו גרו בסטניסלבוב (Stanisławów), דרוהוביץ' (Drohobych) וקולומיה (Kołomyja). חלק מבני המשפחה הצליחו להימלט מפולין לפני פרוץ המלחמה. חלקם ברחו רק לאחר שהמלחמה החלה. סבא שלי לא היה בקשר אתם כי הוא שרד את המלחמה בלחימה בצבא האדום ולחם בקרבות מאודסה עד סטלינגרד, ובתום המלחמה הגיע לדרזדן. אולי בזכות זה הוא הצליח לשרוד?

כל מכתב שמצאתי בתיקיות, חתום בשמו ה"כפול" של סבא שלי, היה העתק. למרבה המזל, הוא נהג לכתוב מכתבים על מכונת כתיבה והשתמש בנייר פחם ליצירת העתק. את המקור

אני זוכרת יום קיץ אחד, בסוף שנות התשעים. הייתי בת חמש עשרה, אולי שש עשרה. אמי ביקשה ממני לעזור לה לנקות את הבית. שום דבר יוצא דופן, משהו שתמיד עשיתי איתה וחשבתי שזה יהיה אותו הדבר גם באותו היום. אך בפעם המסוימת הזו, היום הפך להתחלתו של פרק חדש בחיי והבנתי את משמעותו רק שנים מאוחר יותר.

הכול התחיל כאשר נתקלתי בתיקיית מסמכים. בהתחלה היא לא נראתה כמו משהו מיוחד. על עטיפתה הקדמית של התיקייה היה כתוב שמו של סבי – רומן דורוש, שם שהיה מוכר לי היטב ואני נושאת עד היום. אבל משהו אחר לכד את תשומת ליבי: ליד שם המשפחה של סבי היו שם פרטי ושם משפחה אחרים, ממוצא מוזר – ארווין הירשהורן (Erwin Hirschhorn) – שמעולם לא נתקלתי בהם. הסקרנות לא אפשרה לי להניח לעניין מבלי לבדוק מה יש בתוך התיקייה. בפנים מצאתי מסמכים הקשורים לאיזה נכס מקרקעין הממוקם במזרח הרחוק של פולין ומספר מכתבים הממוענים לאנשים שמעולם לא שמעתי עליהם או ידעתי על קיומם. והיו תיקיות נוספות, בכולן תוכן דומה ותמוה.

1992: נשיא פולין לך ולנסה מחזיק את מגדה דורוש בטקס מינויה של אמה לשופטת.

בישראל והעולם שלנו התרחב הרבה מעבר לגבולות פולין או אפילו אירופה. השגנו דברים שסבא שלי ניסה להגשים במשך כמעט ארבעים שנה, אך בשל סיבות רבות, בעיקר פוליטיות, הוא לא יכול היה להשלים אותם.

מצד אחד, צר לי על כך שסבא שלי לא יכול היה להשתתף בשרשרת האירועים המדהימה הזו, שהוא עצמו הניע באמצעות מכתביו. מצד שני, אני שמחה שכל זה קרה לי, החל משנת 1989 שהייתה שנה מבשרת טובות. לא רק שהפכתי לאחות גדולה, אלא גם, מה שחשוב יותר לחברה ככלל, כולנו הפכנו

הוא היה שולח ואת העותק היה משאיר לעצמו. עותקים יקרים אלה היו עדות לנחישותו של סבי בחיפוש אחר קרובי משפחתו המפוזרים על פני העולם כתוצאה מהמלחמה ומהשמדתו של העם היהודי.

מלבד החיפושים אחרי קרוביו באמצעות מכתבים, הוא ניסה פעמים רבות לצאת מפולין שלאחר המלחמה כדי להיפגש עם בני דודיו שעבדו באירופה. אי אפשר להשוות את הקשיים הכרוכים בנסיעה לאירופה או למעשה לכל מקום מחוץ לפולין בשנות השישים והשבעים עם מה שיש לנו היום. היום זהו רק עניין של החלטה מתי ולאן רוצים לנסוע. אין בעיה לרכוש כרטיס לרכבת או מטוס. שלא לדבר על הקלות שבה אפשר לקבל דרכון, שלכל אחד מאיתנו יש בבית, במגירה. אפשרויות אלה היו לגמרי מחוץ להישג ידו של סבי. הוא היה צריך להגיש בקשה כדי לקבל אישור לצאת מהמדינה. הבקשות היו צריכות להיות מוצדקות ומתועדות היטב והיה צריך לספק את הסיבה לנסיעה ואורכה. כל יציאה וחזרה היו תחת ביקורת קפדנית. הגבלות מחמירות אלו מנעו ממנו לשוב ולראות אי פעם את בני משפחתו. אילו לפני חמישים שנה היה לו חופש התנועה שיש לי היום, האם חייו היו שונים? בוודאי.

אחרי המלחמה נשאר סבי בפולין, יחד עם בן הדוד שלו – בן המשפחה הנוסף היחיד שנשאר בפולין – והתיישב בשלזיה התחתית. הוא הקים משפחה ונולדו לו שני ילדים. למרבה הצער, נפטר בן דודו כמה שנים אחרי המלחמה, כך שסבא שלי טיפל לבדו בשתי המשפחות. והוא היה היחיד שידע את סוד המשפחה.

לא זועות המלחמה ולא טרור הקומוניזם מסוגלים להשמיד את מי שאנחנו באמת. זוהי המורשת שלנו והצלחתנו הגדולה.

לחופשיים. הודות לשינוי היסטורי זה אני יכולה — ללא פחד — לכתוב את המאמר הזה על תחייתם של החיים היהודיים בפולין ועל גילוי השורשים שלי. אני לא מפחדת שמישהו יעשה מזה עניין או יפטר אותי. או אפילו גרוע יותר, יכריח אותי לעזוב את פולין.

אני מרגישה כל כך ברת מזל שרוב חיי עברו עלי בתקופה של פולין חדשה וחופשית, שבה כל אחד ואחת יכולים לבחור את זהותם או להיות חלק מכל קבוצה, לא משנה מהי. אני גאה להיות חברה בכמה ארגונים יהודיים ואני עובדת בשני ארגונים נוספים. אני לא צריכה לפחד לדבר על זה. לא אני ולא אף אחד או אחת צריכים להסתיר את זהותם. יש לי הזדמנויות מדהימות שאף פעם לא היו לסבי או למשפחה שלו. מאז 1989 הצליחה החברה הפולנית לחגוג את תחייתם של חיים דתיים בקהילות יהודיות

חקירת תולדות המשפחה קיבלה ממד חדש ב-2006. בחודש ינואר אותה שנה, לאחר שחזרתי הביתה אחרי שנה בחו"ל, אבא שלי הודיע כי בעוד מספר חודשים אנו נוסעים לפריז לבקר את דודנו – בן הדוד של סבא שלי, שאבא שלי יצר איתו קשר. זו הייתה הפתעה נפלאה ומבורכת — קיוויתי לקבל תשובות למאות השאלות חסרות התשובה שהתרוצצו בראשי.

הביקור היה להצלחה גדולה. מצאתי תשובות לרבות מהשאלות שלי. למדנו הרבה על ילדותו של סבא שלי והחורים בסיפור המשפחתי התחילו להתמלא.

מאז אני מרגישה שחיי הם רכבת הרים. גילינו המון פרטים חדשים על המורשת שלנו; למדנו שיש לנו המשפחה בארצות הברית, וביקרנו אצלם כעבור שנתיים. יצרנו קשר עם משפחה

ודומים שסופרו על ידי צעירים בני גילי. וסיפורים נוספים ימשיכו להופיע.

גילוי השורשים היהודיים שלי היה הפתעה גדולה. גם היום, כמעט 15 שנים אחרי, אני עדיין לא בטוחה שאני מבינה את מלוא המשמעות. ובכל זאת, אני שמחה להמשיך לחפש את התשובות לשאלות שהתעוררו כשהייתי נערה.

לאחרונה נשאלתי האם אני לא מתביישת לדבר על הזהות והמוצא היהודיים שלי בגלוי, כאשר סבי נאלץ לעבוד קשה כדי לשמור אותם בסוד, הן במהלך המלחמה והן בתקופת הקומוניזם. עד שנשאלתי שאלה זו, אף פעם לא חשבתי על זה ככה. למרות שהייתי צריכה להסס רגע לפני שעניתי, התשובה התעוררה בי ללא צל של ספק: זו רק עוד סיבה לכך שאנחנו צריכים לדבר על הזהות שלנו עכשיו ולהראות אותה בעוצמה ובקול רם. לא זוועות המלחמה ולא טרור הקומוניזם מסוגלים להשמיד את מי שאנחנו באמת. זוהי המורשת שלנו והצלחתנו הגדולה. ■

רבות בפולין, כמו גם של תכניות תרבות עשירות. תכניות אלה מאפשרות חקירה והערכה עמוקות יותר של המורשת הפולנית-יהודית, המהווה חלק המדינה שלנו כבר יותר מאלף שנים.

כל שנה אפשר לבחור בין פסטיבלי התרבות היהודית התוססים בקרקוב, ורשה, ורוצלב. יש מגוון רחב של פסטיבלי קולנוע יהודי. מדי שנה נוסעים לישראל עשרות צעירים במסגרת תכנית "תגלית". כאשר הם חוזרים, הם הופכים לחברים פעילים בחיים היהודיים העשירים והמתרחבים.

פולין בת זמננו אינה המדינה שאנשים זוכרים דרך הפריזמה של אירועי המלחמה הנוראים. במשך עשרים וחמש השנים האחרונות דימויה של המדינה שלי השתנה באופן משמעותי כתוצאה ממאמצי המוסדות הלאומיים והבינלאומיים. וגם בעולם הקטן שלי, אני עדה לאמת המדהימה כי יותר ויותר אנשים מגלים את מוצאם היהודי וחוזרים בגאווה לשורשים שהסבים שלהם נאלצו להכחיש. הסיפור שלי על גילוי שורשיי היהודיים הוא רק סיפור אחד מתוך סיפורים רבים

דור לא צפוי

מאצ'יי קירשנבאום

לאחרונה, שאל אותי עמית לסמינר: "איך זה מרגיש להיות כנראה היהודי הפולני הראשון שנכנס לסמינר רבני רפורמי מאז השואה?" השאלה תפסה אותי לחלוטין לא מוכן – הבנתי שאני לא מרגיש מיוחד עקב הבחירה שלי במסלול לימודים. פשוט התייחסתי להחלטה להיכנס לקולג' אברהם גייגר בברלין, גרמניה, כהמשך המחויבות שלי לחיים היהודים בפולין. אבל השאלה שלו גרמה לי פתאום להבין שהסיפור האישי שלי נתפס על ידי אנשים מבחוץ בהקשר הרחב יותר של תחיית יהדות פולין לאחר נפילת הקומוניזם – כדבר באמת בלתי צפוי ומדהים.

אני מניח שאני צריך להכיר בעובדה שכאשר הפכתי לאחד מהרבנים הבודדים שהינם ילידי פולין, אתבקש להסביר לזרים את החוויה הקולקטיבית של התחייה היהודית בפולין. עבור אלה מאתנו שבמצב זה, הזהות היהודית שלנו היא שיא התפתחותנו האישית שהתאפשרה על ידי הדמוקרטיזציה של פולין. אבל עבור כל יהודי-פולני של דורי, תהליך גיבוש הזהות היה, ועודנו, מיוחד ואינדיבידואלי ולכן קשה להצהיר הצהרות כלליות. עם זאת, הסביבה החברתית והפוליטית של פולין הדמוקרטית הייתה משותפת לכל יהודי פולין והיתה לה השפעה דרמטית על חיינו. נאלצתי לשאול את עצמי: איך זה השפיע על התפתחות הזהות היהודית שלי?

החלטתי להיות מעורב בחיים היהודיים בוורשה, לסייע להפוך אותו למקום כולל, בטוח לכל אדם, ללא קשר לרקע שלהם, הנסיבות האישיות או הידע.

בדרך זו, בדיוק כשעמדתי להיכנס לגיל העשרה שלי, גיליתי שיש לי שורשים יהודיים ושמתיך משפחתנו שמנתה שבעים איש ואישה והתגוררו באזור חלם, רק ארבעה שרדו את המלחמה.

במבט לאחור, הייתי צריך לנחש קודם לכן שיש לי שורשים יהודיים. ראשית, תמיד היתה מצה על שולחננו סביב חופשת חג הפסחא. שנית, אבא שלי נהג להשתמש במילים מוזרות כמו

ההרפתקה היהודית שלי החלה בערב חורפי אחד בסוף שנות התשעים בעיר ילדתי ורוצלוב. הייתי בן 11, אולי 12. זה עתה הגעתי הביתה מבית הספר, שם נודע לנו כי שמות המשפחה הפולניים המסתיימים ב"-סקי" מקורם בשושלות אצולה. השאלות בערו בי: האם אני מהאצולה? האם בבעלות המשפחה שלי יש בית אחוזה במה שהוא היום אוקראינה או בלרוס? הייתי חסר סבלנות. כשהורי חזרו מהעבודה והתיישבנו לאכול ארוחת ערב במטבח, שאלתי אותם על השושלת "האצילית" שלנו. אבי

הידיעה המלאה על מורשתם – אבל אני טוען שפעילים יהודים מרכזיים רבים שאני מכיר התחילו לחקור את משמעות הזהות היהודית שלהם בעודם בשנות העשרה המאוחרות לחייהם. אספקט נוסף של ההיסטוריה המשפחתית שלי שנראה אופייני לחוויה של יהודי פולין היה חוסר הרצון של הדור השני (הורינו) לאמץ את שורשיהם היהודיים. אחרי הכול, הם גדלו בצל המסע האנטישמי של 1968 ולא היו להם אפשרויות רבות לרכוש השכלה יהודית ולפתח הזדהות יהודית חיובית. במקרים מסוימים, במיוחד בוורשה, תהליך בניית הזהות שלהם התחיל לא לפני שנות השבעים המאוחרות. עם זאת, בקנה מידה גדול יותר, תהליך זה צבר תאוצה רק עם נפילת הקומוניזם, שאפשר ביטוי של זהויות מינוריות. בעוד שרבים הפכו מעורבים בחיים היהודים בתחילת שנות התשעים, חלקם היו זקוקים לזמן נוסף לפני שהרגישו בטוחים מספיק להיות יהודים בגלוי ולהשתלב בפעילות הקהילתית. בכל מקרה ומקרה, תהליך זה של "ציאה מהארון" כלל שלבים רבים ונמשך שנים רבות. וכך זה היה גם בשבילי.

כשהייתי נער בוורוצלאב בתחילת שנות האלפיים, היו מעט מאוד פעילויות המיועדות לצעירים יהודים. על מנת לפצות על העדר רשת של יהודים בני גילי, התחברתי לתרבות יהודית בדרך הזמינה היחידה – על ידי קריאת ספרים על כל נושא יהודי שיכולתי למצוא. למזלי, בסוף שנות התשעים ושנות האלפיים המוקדמות היתה צמיחה מהירה של הוצאות לאור פולניות המוקדשות לנושאים יהודיים. בדרך זו היתה לי הזדמנות להבין את ההיסטוריה והתרבות היהודית, בצורה אוטודידקטית בעיקרה. למרות שקראתי הרבה על יהדות, קיום המצוות לא משך אותי, מכמה סיבות.

1997: מאצ'י קירשנבאום (מימין) ואחיו יאן, מאכילים יונים בכיכר השוק המרכזית בקרקוב.

"משוגע" או "חוצפה" שאף אחד מחברי בבית הספר לא הכיר. שלישי, כאשר ההורים שלי לקחו אותי לקרקוב כשהייתי 10, בילינו זמן רב יותר ברובע היהודי הישן קז'ימייז' מאשר בעיר העתיקה. אבל כל פיסות הפאזל האלה התאחדו רק כשאבא שלי גילה את האמת על השושלת שלנו. למרבה הצער, הוא גילה

לדעתי, הקמתה של עץ חיים הוכיחה כי הקהילה היהודית הפולנית נטשה לבסוף את המסורת הפוסט-קומוניסטית של תלות פסיבית במוסדות לטובת התארגנות עצמית.

הסיבה העיקרית הייתה שגם אבא שלי (אדם חילוני, למרות שביקר בקביעות בבית הכנסת עם סבא שלי) וגם אמא שלי (שהוטבלה כקתולית אבל לא קיימה את מצוות הדת) לא התעניינו בשום צורה של רוחניות מאורגנת.

על מנת למצוא לעצמי קהילה, התחלתי לחפש במהלך שנות התיכון שלי יהודים בני דורי. בהדרגה, למרות אזהרתו של אבא שלי, נפתחתי בפני חברי ובני גילי לגבי שורשי היהודיים. למרבה הפתעת, התברר שכמה מבני כיתתי גם כן יהודים! נראה היה לנו כי בנושאים מסוימים, כמו שורשים יהודיים, ניתן כבר לדון בפומבי. פתיחות זו עשויה להיות

את הסוד על השורשים שלנו באופן שהטביע פחד מאפליה ומנע ממני ביעילות להיות פתוח לגבי יהדותי. וכך שכשאבא שלי הציע לערב אותי בחי בית הכנסת בגיל 13 – סירבתי. היו לי סיבות נוספות להסס, מלבד פחד. בית הכנסת המרכזי של ורוצלב היה הרוס, כך שהתפילות (שברובן היו בעיקר קשישים) התקיימו בחדר קטן לידו, ולא היה רב. בנוסף, באותה תקופה (שנת 2000), כמעט כל הצעירים שהיו מעורבים בתחיית החיים היהודיים עזבו את ורוצלב או איבדו עניין בחיים היהודיים.

הניסיון שלי בגילוי מוצאי היהודי בשנות העשרה שלי הוא אולי לא אוניברסאלי – בוודאי היו פולנים יהודים שגדלו עם

1989: מאצ'י קירשנבאום, מימין למטה, עם סבו היהודי, סבתו ואחיו.

מכן, הפכתי להיות אחד המחנכים התומכים בבית הספר של יום ראשון. בתגלית גם פגשתי קבוצת צעירים יהודים מוורשה שתכננו להקים ארגון סטודנטים יהודים. באפריל 2007 הפכתי להיות אחד מחברי ZOOM (ארגון הנוער היהודי-פולני). מטרתו הייתה לשלב צעירים יהודים-פולנים באמצעות ארגון אירועים חברתיים וחינוכיים. הפעילויות של ZOOM שילבו את צעירי ורשה היהודים והניעו אותנו להשמיע את קולנו לגבי הצרכים שלנו בקהילה היהודית. קבוצת חברי ZOOM וחברים ותיקים שלנו, החליטו להיפגש מדי שבוע לארוחת ערב שבת עם קידוש, המוציא ודיונים בנושאי יהדות. קראנו לעצמנו "חבורה", והצגנו את עצמינו כחלופה פתוחה, לא אורתודוקסית לסניף האורתודוקסי של הקהילה היהודית בוורשה. פגישות ה"חבורה" התחילו בסוף 2007 ועד מהרה צברו נראות בקהילה היהודית בוורשה. כחבר פעיל ב"חבורה" מאז הקמתה, ניהלתי ארוחות סדר פסח קהילתיות עבור המשתתפים הפרוגרסיביים של הקהילה היהודית בעיר. באופן טיפוסי לחיים היהודיים בפולין, רבים ממנהלי סדר הפסח היו צעירים שלא השתתפו בו כילדים, ונשאלו את שאלות הסדר הראשונות שלהם על ידי בני גילם, ולא על ידי ההורים שלהם. השפעה זו היתה מורגשת גם ב"חבורה". ככל שחלף הזמן, צורכי הדת של ה"חבורה" (וגם שלי) הלכו וגדלו, אז החלטנו לכלול תפילה מלאה לפני ארוחת ערב שבת. המניין שהתכנס מדי שבת פרח בהדרגה לקהילה פרוגרסיבית. עד מהרה הבנו שאנו זקוקים לרב משלנו על מנת להקים קהילה אמיתית. הקמנו ועדת ייזום שעליה הוטלה המשימה לשכנע את חברי מועצת המנהלים של הקהילה היהודית בוורשה לשכור רב לא אורתודוקסי. לאחר שנה של מאמץ מרוכז, במרץ 2010 הצלחנו להשיג תמיכה קהילתית מספקת על מנת להעביר החלטה בעצרת

קשורה בהצטרפותה של פולין לאיחוד האירופי, אשר חשף את החברה הפולנית לרעיון הרב-תרבותיות. למעשה, רקע של מיעוט נחשב מגניב בחוגים מסוימים. שילובה הגובר של פולין בקהילה הבינלאומית הביא גם לחידוש הקהילה היהודית של ורוצלב. הקהילה הצליחה להשיג מימון אירופאי לשיקום בית הכנסת, ובסיוע משקיעים אמריקאים הועסק בקהילה רב והתקיימו פעילויות נוער. אירועים אלה עודדו את מעורבותי הפעילה בחיים היהודים, הן החברתיים והן הדתיים. זמן קצר לאחר מכן סיימתי תיכון ועברתי לוורשה, שם למדתי באוניברסיטה.

לאחר שהתמקמתי בוורשה, התחלתי לחפש דרך להיות מעורב בחיים היהודיים הדתיים. הניסיון הראשון שלי היה דרך בית הכנסת האורתודוקסי נוז'יק, בית הכנסת (שול) הפעיל היחיד של הקהילה היהודית בוורשה, הקהילה האחות של הקהילה היהודית בוורוצלב. תוך זמן קצר, מצאתי את נוז'יק קצת מדכא עבור אדם צעיר עם גישה ליברלית ליהדות. ובכל זאת, היה לי צורך עז להשתתף בחיי הדת היהודים והמשכתי לחפש. ואז, בדצמבר 2006, גיליתי כי ההדלקה הציבורית הראשונה אי פעם של חנוכייה עומדת להתקיים במרכז ורשה. הלכתי לשם לבד ומצאתי את עצמי עומד יחד עם הציבור הכללי, ויכולתי לראות את חברי הקהילה היהודית בוורשה עומדים יחד בחלק אחר. עמדתי שם, מרגיש שלמעשה אני שייך לאזור היהודי ה"רשמי". במקביל, לא יכולתי שלא להסתכל על פניהם של האנשים שעמדו באזור שלי ולתהות לכמה מהם יש שורשים יהודיים וכמה מהם מחפשים קשר מחודש למורשת היהודית שלהם, שלא בא על סיפוקו במסגרת הקהילה הרשמית. באותו הערב הבטחתי לעצמי לצמוח כיהודי כדי להיות מסוגל לעזור לאחרים שמוכנים לחקור את יהדותם. החלטתי להיות מעורב בחיים היהודיים בוורשה, לסייע להפוך אותו למקום כולל, בטוח לכל אדם, ללא קשר לרקע שלהם, הנסיבות האישיות או הידע. זמן לא רב לאחר מכן, בדצמבר 2006, נסעתי לישראל בפעם הראשונה והשתתפתי בתכנית תגלית.

השתתפותי בתגלית היתה טרנספורמטיבית באינספור דרכים. לא רק שיכולתי להתפלל בכותל, אלא גם סוף סוף יכולתי להכיר קבוצה גדולה ומגוונת של צעירים פולנים ממוצא יהודי. היינו דומים – לעתים קרובות גדלנו ללא שום דת מסוימת, בדרך כלל ללא השכלה יהודית מובנית. רובנו היינו להוטים לחקור מה פירושו להיות יהודי. חלק מהמשתתפים בתגלית שהיו מורשה, היו מעורבים בחיים היהודיים בעיר. אחד מהם היה המתאם של בית הספר היהודי של יום ראשון. שאלתי אותו אם אני יכול להתנדב שם. זמן קצר לאחר

היקף הפוטנציאל שלנו התברר לי כאשר התחלתי לעבוד במרכז להתחדשות החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה כרכז תוכנית החינוכית "מדור לדור". "מדור לדור" הינה תכנית מנהיגות לצעירים פולנים, בעיקר בעלי שורשים יהודיים,

הכללית של הקהילה המחייבת את מועצת המנהלים להעסיק רב פרוגרסיבי. מצאנו מועמד מתאים, סטאס ווייצ'חוביץ', שהפך לרב שלנו בסתיו 2010. תחת הנהגתו, הפכנו את "חבורה" לקהילה פרוגרסיבית, קהילת עץ חיים.

ליהודי פולין שחונכו לאחר נפילת הקומוניזם יש מאפיין משותף אחד: היכולת לבנות זהות יהודית חזקה למרות הפער חסר התקדים בהעברת תרבות.

שרוצים להיות מומחים בנושא מורשת יהודי פולין. כמנחה הדיונים ב"מדור לדור", הכרתי את הדור החדש של המנהיגים היהודים-פולנים, שהיו חסרי השכלה מבחינה יהודית, מחויבים להמשך החיים היהודיים בפולין ומוכנים לפתח פרויקטים חדשניים להבטחת עתידה של הקהילה היהודית-פולנית. שיחות עם משתתפי "מדור לדור" גרמו לי להבין כי ליהודי פולין שחונכו לאחר נפילת הקומוניזם יש מאפיין משותף אחד:

לדעתי, הקמתה של עץ חיים הוכיחה כי הקהילה היהודית הפולנית נטשה לבסוף את המסורת הפוסט-קומוניסטית של תלות פסיבית במוסדות לטובת התארגנות עצמית. שינוי זה התאפשר על ידי פיתוח החברה הפולנית האזרחית, שבו לקחו חלק רבים מאיתנו. מעורבותנו בחברה האזרחית נתנה לנו את הלך רוח והמיומנויות שאפשרו לנו להביא לשינויים במוסדות היהודיים-פולנים.

2012: קבוצת "מדור לדור" על מדרגות המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום בוורשה. מאצ'יי קרשנבאום (בחולצה עם פסים כחולים) עומד לצד הליס ליברמן (בחולצה בצבע זית), מנהלת המרכז להתחדשות החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה.

היכולת לבנות זהות יהודית חזקה למרות הפער חסר התקדים בהעברת תרבות. אני מאמין שהדור שלנו אינו חושש להשיב או לפרש מחדש את מורשת יהודי פולין בת אלף השנים. אני מרגיש שאנחנו כל כך מחויבים עד כי אפשר לומר שהפרויקטים שלנו מכוונים להשבת, חידוש, תיקון, ולא פחות חשוב זיכרון, ויצירת האוויר שאנו נושמים. למעשה התרגלנו לעובדה שחלק ניכר מן הפעילויות שאנו מארגנים מתקיימות לראשונה מאז השואה. עובדה זו עשויה להסביר מדוע אני לא מרגיש מיוחד כתלמיד

הרבנות הרפורמי הפולני ה"ראשון". מה שמיוחד לגבי התפקיד שלי הוא משקלן של המסורות היהודיות-פולניות שצריכה לשאת על כתפיה קהילה קטנה יחסית. להעביר אותן הלאה זו משימה עצומה. עם זאת, אני בטוח שהדור שלי, צעירים יהודים שגדלו בפולין החופשית, יעמדו באתגר. אחרי הכול, כמה חוקרים קראו לנו "דור לא צפוי". אני מאמין שהרווחנו את הכינוי הזה בגלל הפוטנציאל המדהים שלנו – הגדול הרבה יותר ממה שאפשר היה לדמיין לפני 25 שנים. ■

תכנית ההדרכה הייחודית הגלובלית

הגדלת המשאבים והשפעת המוזיאון לתולדות יהודי פולין

ושל המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום

המוצגים והתכניות של המוזיאון לתולדות יהודי פולין מספרים את סיפורן האפי של אלף שנות היסטוריה יהודית בפולין רבתי שממשיכות להאיר את העולם. תצוגת הקבע של המוזיאון התערוכות המולטימדיה החדשניות בשמונה גלריות תצוגת הקבע של המוזיאון ומערך התוכניות הציבוריות המציעות למבקרים תובנות וחוויות ייחודיות על היבטים מרתקים רבים של החיים, התרבות והפוליטיקה היהודית בפולין רבתי, שבמשך מאות שנים היתה לבה של יהדות התפוצות וגם מקום הולדתה של היהדות המודרנית. רבים מן המאמצים המלומדים של המוזיאון מתקיימים בשיתוף פעולה עם המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום, הארכיון ההיסטורי היהודי-פולני הגדול בעולם.

תכנית החינוך הגלובלית הייחודית שואפת להפיץ את המסר החינוכי של המוזיאון ומשאביו הייחודיים ברחבי עולם, ולספק גישה לארכיונים של המכון. תכנית החינוך הגלובלית הייחודית מציעה חילופי ידע אקדמי וביקורי קבוצות בינלאומיות, כמו גם משאבים חינוכיים נגישים גלובלית באמצעות האינטרנט.

תכנית החינוך הגלובלית:

- **יוצרת שותפויות אקדמית גלובליות** עם אוניברסיטאות גדולות, מציעה סמינרים, מענקי מחקר, תוכניות סאמר סקול, וכנסים בלימודי יהדות פולין.
- **מפתחת תכניות חילופים** עם משתפי פעולה מהשורה הראשונה, כגון ייווא (YIVO); Facing History and Ourselves; USC קרן השואה; יד ושם; המוזיאון ליהדות עכשווית בסן פרנסיסקו; מצעד החיים; תגלית.
- **מכשירה מחנכים בצוות המוזיאון** להדרכת מבקרים מצפון אמריקה, ישראל, אירופה, רוסיה, אוסטרליה ועוד.
- **משיקה תוכניות אינטרנטיות** המיועדות להרחבת ההשפעה החינוכית של המוזיאון מעבר לקירות כיתות הלימוד ומוסדות האקדמיה.
- **מפרסמת חומרים חינוכיים** כולל קטלוג תצוגת הקבע ופרסומים אקדמיים.
- **מציעה שירותים גנאלוגיים** למבקרים במקום ובאתר האינטרנט.
- **מספקת תכנית תיירות מורשת יהודית** לשירות המבקרים המעוניינים לחקור את פולין ושורשיהם המשפחתיים.
- **מציגה את תרומתה של יהדות פולין** בתרבות המערבית היהודית-נוצרית.

ארבעת הצילומים העליונים באדיבות המוזיאון לתולדות יהודי פולין. התמונה התחתונה – צילום: ריק ולאורה בראון / Handhouse Studio.

כותבים

פירושים לתורה בשפה הפולנית; היסטוריה של מלחמות ישראל מאז 1967; ופנורמה של אירופה במאה העשרים. הוא חבר במועצה האירופית ליחסי חוץ, וכיהן כפרופסור אורח באוניברסיטת ברקלי, גרינל קולג' והאוניברסיטה העברית.

מאצ'יי קירשנבאום הוא סטודנט לרבנות בשנה ראשונה במכללת אברהם גייגר, סמינר לרבנים רפורמים הנמצא בפוטסדם, וחבר בהלל ברלין-ברנדנבורג. בעבר למד כלכלה וניהול בבית הספר לכלכלה בוורשה. הוא גם עמית בכיר ב"Humanity in Action" רשת בינלאומית של פעילי זכויות אדם וזכויות מיעוטים. קירשנבאום ריכז את תוכנית המחנכים של "מדור לדור" במרכז לחידוש החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה.

סטניסלב קרייבסקי סיים דוקטורט במתמטיקה ומרצה ללוגיקה ודת בסגל החוג לפילוסופיה של אוניברסיטת ורשה. ד"ר קרייבסקי הוא מחברם של ספרים על הפילוסופיה של המתמטיקה ועל החוויה היהודית בפולין. בעקבות השינויים הפוליטיים של 1989, הוא סייע להקים את המועצה הפולנית של נוצרים ויהודים ואת אגודת הידידות ישראל-פולין. במשך שנים רבות הוא היה יועץ פולין לוועד היהודי האמריקני (AJC). לאחרונה כיהן בצוות האוצרים שיצרו את הגלריה העוסקת בתקופה שאחרי מלחמת העולם השנייה בתצוגת הקבע של המוזיאון לתולדות יהודי פולין בוורשה.

הליס ליברמן מנהלת את המרכז להתחדשות החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה. מנהלת הלל לשעבר, גב' ליברמן היתה המנהלת המייסדת של בית הספר מורשה לאודר בוורשה וכיהנה כיועצת של קרן רוטשילד אירופה, קבוצת Westbury והמוזיאון לתולדות יהודי פולין. כיום היא מכהנת כיועצת חינוכית של הג'וינט במדינות הבלטיות. בשנת 2007, השתתפה בתוכנית המחנכים הבכירים של מרכז מלטון לחינוך יהודי באוניברסיטה העברית. נולדה בארצות הברית, ומתגוררת בוורשה עם משפחתה מאז 1994.

אלאונורה ברגמן היא רכזת הפרסומים בארכיון רינגלבלום של המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום בוורשה, הארכיון המקיף ביותר בעולם של היסטוריה יהודית פולנית. היא שימשה כמנהלת המכון בשנים 2007-2011. היא מחזיקה בתואר דוקטור מבית הספר לאמנות של אוניברסיטת ורשה ועבדה באופן נרחב כדי לעזור לתעד ולשחזר בתי קברות, אתרים ומונומנטים יהודים בפולין. ד"ר ברגמן היא אדריכלית והיסטוריונית של ארכיטקטורה בתחום המיוחד של בתי כנסת בפולין, במיוחד של המאות ה-19 והעשרים. בשנת 2012 הוענק לה אות כבוד הלגיון הצרפתי, העיטור הגבוה ביותר של צרפת, על תרומתה לשימור וגילוי מחדש של המורשת התרבותית היהודית בפולין.

הלנה צ'רנק סיימה לימודי עיצוב מוצר באקדמיה לאמנות בוורשה ולימודים באקדמיה לאמנות ועיצוב בירושלים בצלאל. ממיסדי "מפולין", המותג הראשון המעצב ומייצר יודאיקה עכשווית בפולין. הלנה צ'רנק היא חברה בארגון הנוער היהודי הפולני (ZOOM) ותושבת "בית מוישה" בוורשה. בשנים 2012-2013 היא ריכזה את התוכנית מחנכים "מדור לדור" עבור המרכז להתחדשות החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה.

מגדה דורוש היא רכזת תגלית בפולין ויושבת ראש הקהילה היהודית בוורוצלב. באמצעות שני תפקידה היא מגיעה לצעירים יהודים פולנים ויוצרת הזדמנויות לחיזוק הזהות שלהם. היא גרה בוורוצלב, שם סיימה תואר שני במנהל ציבורי מאוניברסיטת ורוצלב.

קונסטנטין גברט הינו פעיל סולידריות לשעבר ואקטיביסט יהודי שסייע בבנייה מחדש של הקהילה היהודית בוורשה אחרי 1989. מר גברט הוא מייסד "מדרש", ירחון פולני-יהודי, ומפרסם טור פוליטי שבועי בגזטה ויבורצ'ה. הוא גם מחברם של מגוון פרסומים, כולל אוסף מאמרים על תחיית התרבות היהודית בפולין "חי בארץ האפר"; סט ראשון של

סולידריות: הנשים שהביסו את הקומוניזם בפולין" (הוצאת אוניברסיטת משיגן, 2005) קבל את פרס הספר הטוב ביותר ללימודי נשים במדינות הסלאביות ומזרח אירופה על ידי האגודה האמריקנית לנשים בלימודים סלאביים. התפרסם מחדש בכותר "סולידריות הסודית" ע"י הוצאת W.A.B. בוורשה. מחקרה של שיינה פן בלימודי יהדות פולין ומגדר פורסמו ברחבי העולם, בין היתר בכתבי העת *New Eastern Europe* ו-*Krytyka Polityczna*. בשנת 2013 הוענק לה צלב המפקד של מסדר ההצטיינות של הרפובליקה הפולנית.

זיגמונד רולט, נולד בצ'נסטוחובה, פולין, הוא נשיא האיגוד הבינלאומי אוקספורד ויו"ר שותף של מועצת צפון אמריקה של המוזיאון לתולדות יהודי פולין בוורשה. בעל תואר שני ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת ניו-יורק. בשנת 2013, העניק לו הנשיא ברניסלב קומורובסקי את צלב המפקד עם כוכב של מסדר פולוניה עבור עבודתו בקידום הדיאלוג בין יהודים לפולנים.

הרב מיכאל שודריך הינו הרב הראשי של פולין. נולד בניו יורק, כיהן כרבה של הקהילה היהודית ביפן בין השנים 1983 ל-1989. החל לעבוד בפולין בשנת 1990 מטעם קרן רון לאודר. שימש כרב של ורשה ולודז' החל משנת 2000, ומשנת 2004 משמש כרב הראשי של פולין.

יאן שפיבאק הינו מייסד שותף והיה היו"ר הראשון של ZOOM, ארגון הנוער היהודי הפולני בוורשה, אשר מתמקד בחיזוק הזהות היהודית בקרב צעירים. היה מתמחה של Humanity in Action של "יוזמת המורשת היהודית בפולין" של קרן טאובה בשנת 2008. כיום סטודנט לתואר דוקטור באוניברסיטת ורשה, מתמחה בסוציולוגיה אורבנית. מר שפיבאק הינו מייסד ומנהל העמותה Miasto Jest Nasze ("העיר היא שלנו") – עמותה עממית של צעירים המנטרים ומייעצים לעיריית ורשה בתחומי תרבות, פוליטיקה ועניינים חברתיים.

טד טאובה הוא יו"ר קרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים, נשיא קרן קורת וקונסול הכבוד של הרפובליקה הפולנית באזור מפרץ סן פרנסיסקו. יו"ר ומייסד Woodmont Companies, ארגון השקעות וניהול נדל"ן מגוון. טאובה הקדיש את חייו לחיזוק החיים האזרחיים והתרבותיים והקהילות היהודיות באזור מפרץ סן פרנסיסקו ופולין מולדתו, שממנה היגר עם הוריו בשנת 1939, זמן קצר לפני הפלישה הנאצית. בשנת 2004, העניק לו נשיא הרפובליקה של פולין אלכסנדר

אנה מקובסקה-קופסיביץ' משמשת כיושבת ראש מועצת המנהלים של "צ'ולנט", עמותת הצעירים היהודים בקרקוב, שזכתה לאחרונה בפרס בולוניה רגאזי עבור ספר ילדים ביידיש, הפרס הראשי ביריד ספרי הילדים בבולוניה, אחד האירועים הבינלאומיים החשובים ביותר המוקדשים למולטימדיה וספרות ילדים בעולם. נולדה בשנת 1981 בעיירה קטנה ליד בידגושץ', פולין. היא סיימה לימודי יהדות והיסטוריה ועבדה כחוקרת, מדריכת טיולים כעוזרת לרב הראשי של קרקוב. היתה פעילה בפרויקטים נגד אפליה במסגרת חברותה ב"צ'ולנט", ZOOM וההתאחדות להתערבות במשבר (לנשים). היתה רכזת "הסלון הספרותי היהודי" עבור "צ'ולנט". מתגוררת בקרקוב עם בעלה פיוטר ובתם נינה.

יאנוש מאקוך מנכ"ל ומייסד הפסטיבל לתרבות יהודית בקרקוב, כיום הפסטיבל היהודי הגדול ביותר באירופה. בשנת 2008, העניק לו נשיא הרפובליקה הפולנית דאז, לך קצ'ינסקי, את עיטור הכבוד האזרחי הגבוה ביותר, צלב הקצונה במסדר פולוניה עבור מאמציו להנצחת יהודי פולין. באותה שנה הוא קיבל את פרס אירנה סנדלר מקרן טאובה לתרבות וחיים יהודיים עבור תרומתו לטיפול התחדשות התרבות היהודית בפולין. בשנים 2012 ו-2013 השתתף בפאנל מומחים בינלאומי לבחירת האמנים המבצעים באירוע International Showcase for Israeli World and Jazz Music בירושלים ובתל אביב.

דניאלה מאלץ נולדה בוורשה. היא הייתה ממקימי עמותת הצעירים היהודים בקרקוב "צ'ולנט", והשתתפה כמנהיגת הסטודנטים היהודים בארגונים שונים הפועלים למען ההתחדשות היהודית בקרקוב וברחבי פולין. כיום מתגוררת בתל אביב ומשמשת כיועצת "דתות למען שלום" – ארגון שלום בין-דתי בינלאומי. כמו כן עוסקת בתרגום.

מגדלנה מטושבסקה עבדה עבור קרן טאובה מאז 2005 וכיום משמשת כמנהלת התוכנית של המרכז להתחדשות החיים היהודיים בפולין של קרן טאובה. סטודנטית לתואר דוקטורט בלימודים עבריים וחוקרת באוניברסיטה העברית בירושלים, מלמדת באוניברסיטת מארי קירי-סקוודובסקה בלובלין ובאוניברסיטת ורשה. חברה באיגוד האמריקאי למדעי היהדות. מחברת מספר פרסומים מדעיים בתחומי העניין שלה – מורשת פולנית לפני המלחמה ושירה עברית.

שיינה פן הינה מנכ"לית קרן טאובה להתחדשות החיים והתרבות היהודית וחוקרת-אורחת בארגון בוגר התיאולוגיה של המרכז ללימודי יהדות בברקלי. ספרה "הסוד של

Director של המכון ההיסטורי היהודי ע"ש עמנואל רינגלבלום (1995-2007), חבר מועצת המדע של האקדמיה הפולנית למדעים וחבר ועדת העריכה של המילון הביוגרפי הפולני. פרופ' טיך הוא מחברם של מספר ספרים ויותר מ-300 מאמרים אקדמיים שהתפרסמו בכתבי עת מדעיים וכנסים בפולין ומחוצה לה. נפטר בפברואר 2015.

פיוטר וישליצקי הינו יו"ר איגוד המכון ההיסטורי היהודי בפולין, ארגון ללא מטרות רווח שייסד את המוזיאון לתולדות יהודי פולין בשנת 1993 והמשיך בכך כיוזמה אזרחית עד 2005, כאשר האגודה הקימה שותפות ציבורית-פרטית עם משרד התרבות והמורשת הלאומית בפולין ועיריית ורשה. כשותפה הפרטית, האגודה התחייבה לממן ולהפיק את תצוגת הקבע של המוזיאון. מר וישליצקי נמנה על מייסדי הסניף הפולני של בני ברית, ועזר להקים את הקרן לשימור המורשת היהודית בפולין. סבו וצלאב וישליצקי, היה נציג בסיים בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה, חבר המועדון היהודי ונשיא המטה המרכזי של ארגון הסוחרים היהודים. בתמיכתו במוזיאון לתולדות יהודי פולין, ממשיך פיוטר וישליצקי את מורשתו של סבו. בעלים שותף וסגן יו"ר חברת נדל"ן. ■

קואשנייבסקי את צלב המפקד של מסדר ההצטיינות של הרפובליקה הפולנית. בשנת 2007, לאחר מינויו כקונסול כבוד, כינן קשר של ערים אחיות בין סן פרנסיסקו לקרקוב, עיר הולדתו. כפטרוני המוביל של המוזיאון לתולדות יהודי פולין, הוא הוביל את מבצע ההתרמה המשמעותי ביותר ואחראי על גיוס שליש מהעלות הכוללת של תצוגת הקבע.

מריאן טורסקי נולד ב-1926 בדרוסקיניקי וגדל בלודז'. מאז תום מלחמת העולם השנייה, היתה לו קריירה מכובדת בפולין כעיתונאי ופעיל יהודי. הוא מעורב בארגונים יהודיים רבים, כסגן יו"ר אגודת המכון להיסטוריה יהודית בוורשה, סגן יו"ר הועד הבינלאומי של אושוויץ, ויו"ר מועצת המוזיאון לתולדות יהודי פולין. מחבר ומחבר שותף של למעלה מתריסר ספרים. במהלך השנים הוענקו לו צלב המפקד עם כוכב של מסדר פולוניה (1997), צלב ההצטיינות הראשון של מסדר ההצטיינות של הרפובליקה הפדרלית הגרמנית (2007) וכן מדליית לגיון הכבוד הצרפתי (2012). כהיסטוריון ועיתונאי מקצועי, הוא עמד בראש המחלקה ההיסטורית של השבועון *Polityka* מאז 1958.

פליקס טיך, נולד ב-1929 ברדומסקו, פולין. היה היסטוריון פולני-יהודי ופרופסור להיסטוריה. שימש כ Executive

מקבלי המענקים של יוזמת המורשת היהודית בפולין

AUSCHWITZ JEWISH CENTER
CENTRUM ŻYDOWSKIE W OŚWIECIMIU
המרכז היהודי באושוויץ-נצ"מ

TAGLIT תגלית
BIRTHRIGHT ISRAEL
www.birthrightisrael.com

OŚRODEK
BRAMA
GRODZKA

TEATR NN

Stowarzyszenie
„Dzieci Holocaustu”
w Polsce

FOUNDATION FOR
THE PRESERVATION
OF JEWISH HERITAGE
IN POLAND

www.fodz.pl

FUNDACJA
OCHRONY
DZIEDZICTWA
ŻYDOWSKIEGO

GALICIA
JEWISH MUSEUM

CENTRUM BADAŃ HOLOKAUSTU
UNIwersytetu Jagiellońskiego

Fundacja
Edukacyjna
JANA KARŁOWICZA

JCC
WARSAWA
JEWISH
COMMUNITY
CENTER
CENTRUM
JPOŁECCZO/CI
ŻYDOWSKIEJ

FESTIWAL
KULTURY
ŻYDOWSKIEJ

MUSEUM OF
THE HISTORY
OF POLISH
JEWS

INSTITUTE FOR
POLISH-JEWISH
STUDIES
PUBLISHERS OF
POLIN
STUDIES IN POLISH JEWRY

www.scd.krakow.pl

the westbury group
westburyeurope.org

ZESZYTY LITERACKIE

יידישער
היסטארישער
אינסטיטוט
JEWISH
HISTORICAL
INSTITUTE

שורשים עמוקים, ענפים חדשים

מאמרים אישיים על תחיית יהדות פולין מאז 1989

יוזמת המורשת היהודית בפולין, תכנית
PEOPLEHOOD של קרן טאובה לתרבות
וחיים יהודיים

ISBN 978-83-932231-2-1

TAUBE
FOUNDATION FOR
JEWISH LIFE & CULTURE

www.taubephilanthropies.org